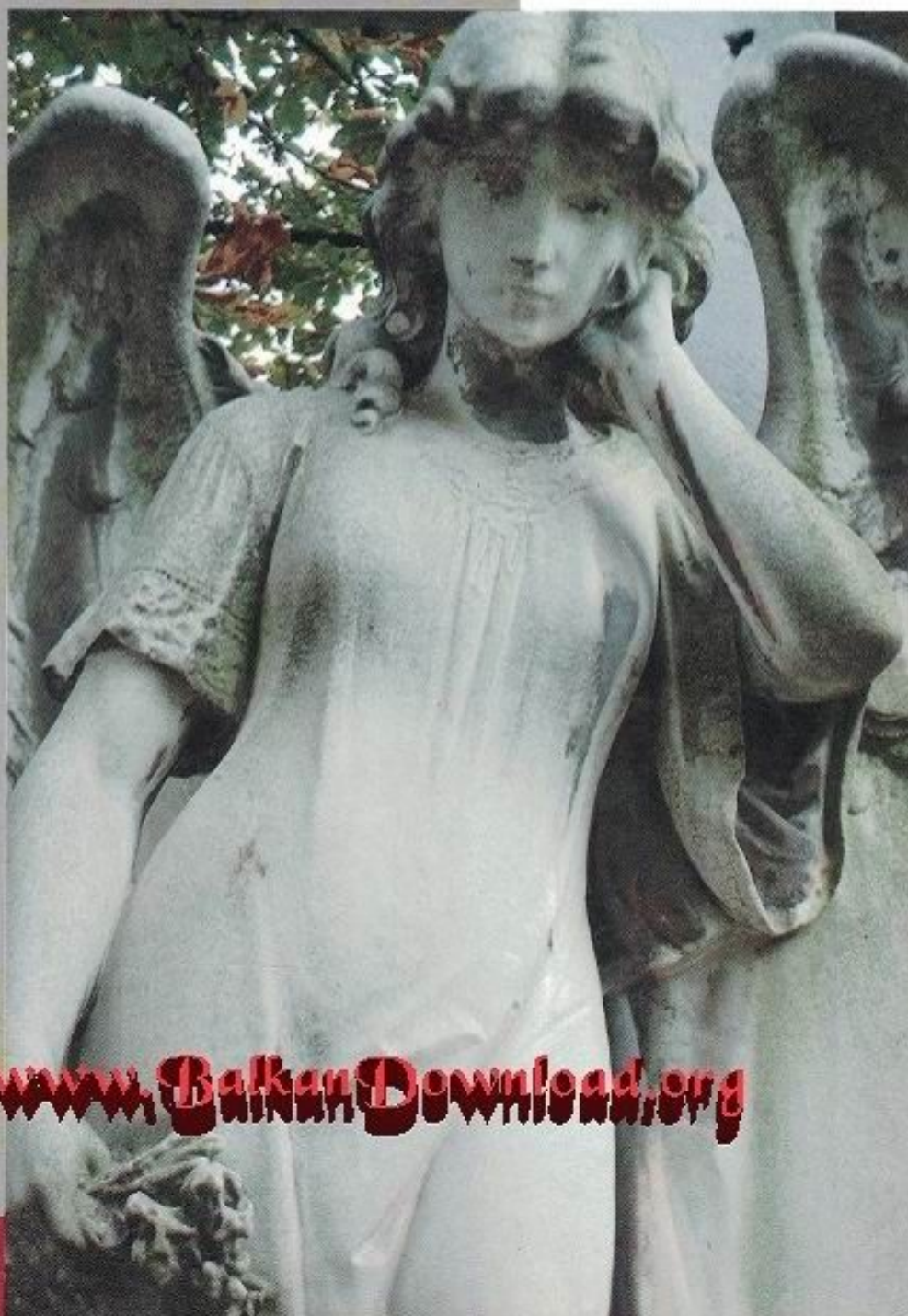

Ivan Ivanji

GUVERNANTA

Ivan Ivanji
Guvernanta

Beograd 2002.

By

Biblioteka
„Peščanik“ Knjiga šezdesetosma

Urednik
Predrag Marković

Oprema
Dušan Šević

Na koricama:
Fotografija Nenada Baćanovića, 2002.

PUTOVANJE U NEIZVESNOST

Zlatna pudrijera bila je najdragoceniji predmet koji je Ilza ponela na svoje putovanje u neizvesnost. Bila je vrednija od medaljona sa ovalnom fotografijom njenog oca, koji je na tankom zlatnom lancu visio sa mršavog vrata. Pažljivo je posmatrala svoje uzano lice, svoj, nažalost, isuviše šiljati nos, pa je stavila puder na obraze. Zlatna boja njene kosa bila je prirodna.

Zar nisam nelepа devojka, pitala se. Da li sam ružna?

Tanku, gotovo već raskupusanu knjigu sa Rilkeovim pesmama nije spakovala u kofer, nego u veliku ručnu torbu. Kad se u njoj javilo to pitanje, svakako ne prvi put, ali uvek nanovo zastrašujuće za mladu ženu, jesam li privlačna, otvorila je knjigu, pa bacila pogled u ogledalo, kao da mora nešto da proveri, i čitala, kao da upoređuje. Da li je na svom licu mogla da otkrije stari, plemeniti rod? Da li su snažne obrve svedočile o njemu? Pomodne su bile tanke obrve. Razmišljala je da li da svoje čupa, ali nikada nije pokušala, kao da je to nedozvoljeni zahvat koji menja prirodu. Njen otac bi sigurno bio protiv toga. Nadala se da te jake, plave crte iznad očiju deluju markantno i strogo. Da skrivaju da je u pogledu bilo, kao što je pesnik zapisao, ponešto straha detinjstva, plavetnila, pa i poniznosti, ne sluge, pisalo je u stihovima, nego žene.

Znala je, naravno, Rilke je pisao o sebi, sebe poistovećivao sa detetom, ne sa ženskim bićem, pa ipak je Ilza sve to svojatala za sebe. Plemstvo njene porodice, pričao joj je otac, zaista je bilo staro. Samo što mu to ništa nije vredelo, jer su odavno osiromašili, izgubili posede, morao je da se snađe kao upravitelj tuđeg imanja. Svejedno je želela da sačuva veru u plemenito poreklo, o kome je tako gordo pripovedao. Morala je tu veru da sačuva protiv svih sumnji, jer ništa drugo nije imala, pa se zbog toga tako uporno posmatrala u malom krugu ogledala pudrijere i tragala za potvrdom. Dabome. Kao da su opisane njene obrve. A u plavim očima se prepoznavao strah, dabome. Bila je žena, svakako. A pošla je da služi kod nepoznatih, stranih ljudi, umesto da

deci govori o lepoti nemačke poezije, da analizira književnost, da predaje u školama, morala je da krene u gradić na kraju sveta. Tamo će se baviti jednim jedinim detetom. Verovatno razmaženim i nezahvalnim.

Baci pogled na jevtini ručni sat. Uskoro će stići. Ispred prozora promicala je ravnica u dosadnoj beskonačnosti. Zlatno žito. Umorni bagremovi. Rode na dimnjacima. Prašnjave geranije u prozorima kuća železničara duž pruge. Pred rampom na prelazu čekalo je nekoliko seljačkih kola sa dobrim konjima.

Sama u kupeu druge klase, koji je pomalo mirisao na naftalin, imala je dosta vremena da se pripremi za novo, za sve što ju je očekivalo. Nije uspevala da savlada neugodno osećanje straha. U svom poslednjem telegramu, u kome joj je definitivno potvrdio da je uzima u službu, direktor Keleti ju je zamolio da svakako uzme drugi razred, on će joj, razume se, izmiriti troškove. Inače bi putovala trećim razredom, na drvenim klupama. Ovako je gotovo svu svoju ušteđevinu morala da potroši na putovanje. Ali čitavu noć kroz Jugoslaviju uspela je da prespava na tapaciranim sedištima. Sad joj je kostim na zelene kockice svakako bi izgužvan i delovao neuredno.

Kako da se vrati, ako joj, Bože sačuvaj, ne bude prijalo, ako ne bude izdržala da služi kod Jevreja? Odavno je potrošila sve sto je ostalo posle očeve smrti i pošto je platila njegove dugove. Pobegla je ispred nerešivih pitanja kako da sledećeg meseca nađe novac za kiriju i šta da jede, pobegla od jedne neizvesnosti da bi se izručila možda još i goroj. Javila se na oglas, da za šestogodišnjeg dečaka traže guvernantu sa odličnim poznavanjem nemačkog jezika, samo zbog toga što nigde u Austriji nije našla nikakvo zaposlenje kao učiteljica ili vaspitačica, a sa pozitivnim odgovorom zapravo nije ni računala.

Za vreme studija nadala se u oca, koji je uvek govorio, dok je on živ njegovoj jedinjoj kćerki ništa neće nedostajati. Umro je iznenada, iako je važio za izvrsnog planinara, pao je sa stene i smesta bio mrtav. Da li je pošao za divokozama? Ali nije poneo pušku! Ili je bio pijan, pa se okliznuo? Ili je svesno prekratio život na taj način, da ne bi onemogućio hrišćansku sahranu ako bi se dokazalo da je izvršio samoubistvo? Ilza je malo znala o svom voljenom ocu. Veoma malo. Ali ako je ipak bilo samoubistvo, onda je on nju izdao.

Ostalo joj je sećanje na njegovu čvrstu ruku, za koju se držala kada bi smela da s njim hoda kroz šumu, i začudo na njegova dlakava kolena, jer voleo je da nosi kratke, kožne pantalone, a glava joj je tada bila u visini njegovih kolena. Sećala se često ponavljanih reči o njegovoj ženi,

koja je umrla ubrzo posle rođenja kćerke, a koje su zvučale kao sanjarska izjava ljubavi: „Tvoja majka bila je predivna žena!“, pa se Ilza osećala neugodno na čudan način, kao da je on time hteo da kaže, ali ti nažalost, uopšte nisi tako lepa... To nikada nije rekao, nije. Ali nešto drugo jeste: „Šteta sto se nisi rodila kao dečak!“ Dečak ne mora da bude lep, pomisli Ilza, ali otac nastavi: „S druge strane, možda je i bolje tako. Sin bi se ljutio na mene, što ništa neće naslediti. A ti se ne ljutiš na mene, je li, Ilza? Iako neću moći da ti dam miraz dostojan tvog porekla...“ Cesto se izvinjavao svojoj maloj ćerki što je posle smrti svoje žene počeo da pije. „Žene treba da nadžive muškarce“, rekao bi. „muškarci ne valjaju kad nadžive...“

Često bi se sećala takvih razgovora. Više je razgovarao sam sa sobom, jer kako bi mu ona odgovorila?

Kasnije, mnogo kasnije, osetila je čudan zadah iz njegovih usta, dobro se toga sećala, kao dete nije znala da je to od rakije.

„Rado bih upoznao tvog budućeg muža. Nadajmo se da će biti pristojan čovek, koji će poštovati tvoje poreklo. Ali ne sme nikako da pije, Ilza, na to moraš paziti...“

Još nije upoznala muškarca za koga bi volela da se uda. Smešila se ponekad za sebe i govorila, lepo bi bilo sanjati o princu. Sred svoje usamljenosti više je, međutim, patila što nije uspevala da nađe zaposlenje. Pisala je na desetine ponuda, pokušavala da bude bibliotekarka, sekretarica, čak i pomoćna bolničarka, jer je, tražeći zaposlenje, završila odgovarajući kurs, sve dok najzad nije dobila zainteresovani odgovor sa dodatnim pitanjima na memorandumu fabrike šećera iz grada u Jugoslaviji za koji nikada nije čula. Dugo je morala da ga traži na geografskoj karti, sve dok ga nije našla iznad zavoja Dunava, tamo gde deblja plava linija, koja je na kartama označavala veliku reku, pravo povučena odozgo na dole, nije skrenula na desno, prema istoku. Crna tačka, koja je grad označavala na karti, ležala je na tanjoj plavoj crti. Znači, bila je tu neka voda. Bila je obeležena kao Begejski kanal.

Rođena u Koruškoj, znala je malo slovenački, ali, da li će to biti dovoljno da se sporazumeva u tom mestu? Utvrdila je u knjigama da je pre Svetskog rata, znači, pre nekih sedamnaest, osamnaest godina, taj kraj još pripadao Austro-Ugarskoj. Valjda će biti ljudi koji znaju nemački. Pismo koje je primila bilo je sastavljeno na korektnom nemačkom jeziku.

Nije znala da je ravnica tako dosadna, kao što se prikazala njenom pogledu kroz prozor kupea. Sve do crte horizonta nije bilo ničega što bi

privuklo pažnju.

Zatim je voz počeo da klopara pored mnogih kuća, iza betonskih zidova dizali su se fabrički dimnjaci, na rubu drumova drveće. Dudovi? Kada su maločas protutnjali preko jednog mosta, na obali je prepoznala žalosne vrbe. Ilza nije bila sigurna u sebe, bojala se da će svom štićeniku morati da objašnjava floru i faunu njoj nepoznatog kraja, stvari o kojima nije imala pojma. Da li će se obrukati, jednostavno vratiti odakle je došla? Dobra vaspitačica trebalo bi da zna sve. U najmanju ruku njen učenik bi trebalo da bude ubeđen u to. Koloseci su se umnožavali, najzad su stali pred zgradom železničke stanice.

„Da li da vam pošljem nosača?“, upita konduker koji je žurno prolazio hodnikom vagona. Pomalo se ustručavajući, jer se bojala troška, ali nesigurna kako da izvuče svoje kofere i torbe iz voza, zamoli za pomoć i za čas se stvori stariji čovek sa crvenom kapom, neverovatno vešto sakupi sav prtljag, a ipak nađe mogućnosti i da učtivim pokretom glave pokaže da krene napred.

Samo za trenutak je bespomoćno stajala na peronu pitajući se šta da radi ako niko nije došao po nju, kad je neko već oslovi na nemačkom:

„Gospođica Ilza?“

„Ja sam...“

„Ja sam šofer direktora Keletija. Zovem se Ilić. Milan Ilić. Došao sam po vas. Izvolite!“

A nosaču: „Pođi za mnom!“

Automobil je bio crn i veoma velik, sedišta od žute kože. Ilza se još nikad nije vozila u takvoj limuzini. Šofer isplati nosača, otvori joj vrata, ali ne reče više ništa, iako bi joj nekoliko ljubaznih reči mnogo značilo.

„Govorite nemački?“

„Razume se. Ovde svako živ govori nemački, mađarski i, naravno, srpski.“

„Hvala Bogu, onda ću imati manje problema.“

„U tom pogledu nećete imati problema“, reče vozač i ponovo tvrdoglavo začuta. Zapravo bi bilo lepo da joj je usput pokazivao šta je šta u gradu, ali očigledno nije smatrao da je to njegov zadatak.

„Kakvi su?“

„Molim?“

„Kakve su gazde? Pa sigurno znate da sam ja nova guvernanta“.

„Gazde su gazde i žive od eksploatacije radničke klase. Videćete. Ali ima i gorih od Keletijevih...“

Eksploatacija, radnička klasa... To nije bio rečnik sa kojim je Ilza odrasla, ali znala je iz kog pravca dolazi. Desno je videla onu uzanu

reku, koja joj se prvi put na zemljopisnoj karti predstavila kao tanka plava crta. Provezli su se pored spomenika sa konjanikom, koji je isto tako u Beču ili bilo kom austrijskom gradu mogao da dominira trgom pred sobom.

„Ko je to?”

„Kralj Petar.”

Ilza je u svojoj prvoj vožnji kroz grad zapamtila još gvozdeni most, preko koga su prešli, pa lepu aleju sa drvoredom topola, pre nego što su stigli pred dugačku gvozdenu ogradu iza kojih je stajalo nekoliko zgrada od crvene opeke, dok šofer najzad nije izvoleo da progovori:

„To je već teren naše fabrike. Sad ćemo stići.”

Kapije od kovanog gvožđa širom otvorene. Pod gumama točkova zaškripe beli šljunak. Jednospratna vila od opeka sa lukovima, balkonima, malim tornjem, pred njom očigledno nestrpljiv gospodin srednjih godina sa crnom kožnom torbom pod miškom, prosedom kosom i leptir-mašnom koja je za njegovo tamno odelo bila isuviše šarena. Kad ugleda stidljivu, mršavu, u prvom trenutku pošto je izašla iz kola nepokretnu, mladu ženu, ozari se ljubaznim osmehom, koji je delovao kao da je stavio nacerenu masku na lice, požuri joj u susret i ispruži meku, malu ruku:

„Gospođica Ilza, zar ne? Želim vam srdačnu dobrodošlicu! Nadam se da vam je putovanje bilo podnošljivo i da ćete se kod nas osećati veoma dobro. Veoma dobro! Ja sam Keleti, kao što možete da mislite... Hiljadu puta vas molim da oprostite, ja strahovito žurim, a moja supruga opet ima migrenu, jadnica. Ali naša domaćica, gospođa Katica, pobrinuće se za vas, pokazaće vam sve i predstaviti vam mog sina Viktora, vašeg štićenika... Pa lepo, vidimo se večeras, drago mi je što ste stigli, čast mi je, doviđenja...” I već je skinuo osmeh kao obrazinu. Skamenjena lica, ne počastivši šofera čak ni pogledom, zabaci se na stražnje sedište kola koja su, čim je Ilzin prtljag istovaren, smesta krenula.

„Takav je”, reče žena čija je kosa bila crna kao gavranovo krilo, iako više nije mogla biti mlada. „Ali s njim može da se izađe na kraj. Muka je sa milostivom. E pa videćete. Ja sam Kete!” Rekla je svoje ime na nemačkom. „Sigurno ste umorni, prvo ću vam pokazati vašu sobu.”

Soba u kuli, koja je dodeljena Ilzi, pokazala se neočekivano prostranom i lepo uređenom, imala je čak posebno malo kupatilo. Nije se nadala tako komfornom smeštaju. Taj je prostor zapravo bio predviđen za goste, ali, kao što je kasnije saznala, sada je za goste postojala posebna vila, pa je toranj već dugo stajao prazan. Najzad opet

sama, Ilza baci pogled kroz prozor. Pred kućom nekoliko ponosnih borova, kao u zavičaju, u Koruškoj, usput nije videla ni jedan, samo bagremove, lipe ili dudove, a u parkovima kraj ulica kestenove. A zatim se začudi, malo podalje ugleda žičanu ogradu iza koje je paslo nekoliko srna. Srne ovde u Banatu zaista nije očekivala. Sa ocem u šumama često je viđala srne, na čeki s njim takođe i jelene, kroz dogled divokoze. Kako li su se ove životinje sa divnim očima osećale na tako malom prostoru? Šta ih je, za ime Božje, snašlo da se nađu u parku fabrike šećera?

Ušla je u neku vrstu kuće iz bajke, o takvoj sobi sa sopstvenim popločanim kupatilom nije čak ni sanjala. Da li bi ovde mogao da joj se pojavi i princ iz bajke? Nije još znala šta će ovde morati da radi, ali sad se ponadala da možda i neće biti tako strašno, kao što je strepela za vreme putovanja. Stigla je. Možda i zaduže vreme. Morala je da se smesti.

Ilza je bila mlada i nimalo razmažena svojim dosadašnjim životom. Kad bi trezveno razmišljala, zapravo nije očekivala ništa. Retko je maštala o svojoj budućnosti, a nikada ozbiljno; kada bi govorila sebi da očekuje princa iz bajke, znala je, naravno, da je to puka fantazija. Nije znala da li je njenu sudbinu u rukama držala tajanstvena moć ili glupi slučaj. Njen otac nije bio vernik, pa ni ona nije postala religiozna.

Koliko čovek sme da bude gord? I šta to znači pripadati aristokratiji? Plemstvu koje je svoje privilegije izgubilo i u sopstvenoj domovini? Poštenim radom zaraditi za život, zar to nije dovoljno da se bude gord, da se veruje u sebe?

Samo još noću, pre nego što će zaspiti. Ilza je razmišljala da li je pravilno postupila došavši ovamo u tuđi neki svet? Samo je jednu jedinu noć prespavala u čudesnoj sobi u kuli. Ispostavilo se da treba da spava u istoj sobi sa svojim štićenikom, imala je tu, doduše, veliki, beli krevet u jednoj niši, ali ipak nije bila sama. Pred Viktorovim ležajem, belim kaučem, ležalo je krzno od belog medveda. Postojala i jedna fotografija koja ga je prikazivala golog na tom krznu. „Njena“ sopstvena soba stajala joj je i dalje na raspolaganju, mogla je tamo da se presvuče, pa i na miru da se okupa i da kratko boravi, kad ne bi imala druga posla, ali inače je prvih godina kod Keletijevih dan i noć morala da provede sa detetom, zbog koga su je doveli i plaćali.

Ilza se rano navikla da i zimi spava pored otvorenog prozora, da se umiva hladnom vodom. Njen otac je smatrao da je to zdravo, a pre svega vaspitno. Mali Viktor je, međutim, navikao na toplotu i protestovao je svaki put kad bi odlučila da provetri sobu. Gospoda Keleti, pozvana u pomoć, u tom pogledu redovno bi stala na stranu svog sina. Inače bi govorila da ne treba da ga preterano razmaze, ali hladne sobe nije mogla ni da zamisli. Guvernanta je morala da se popne na kulu da bi se, kako bi govorila, pošteno rashladila i obilno hladno tuširala.

Viktor je bio drag dečak. Nipošto toliko izveštačen kao njegovi roditelji, pogotovu majka, pa ni toliko razmažen, koliko bi na osnovu okolnosti mogao biti. Uza je od samog početka verovala da može da doprinese da se, uprkos, bogatstvu porodice razvije normalno. Ako je već došla, htela je da se istakne kao dobar pedagog. Da bude dečakova drugarica, nipošto samo stroga učiteljica. Da uči kroz igru. Imala je ideje kako da se to ostvari i otkrila je da će sa tim pametnim dečakom dobro ostvariti svoje namere. Tri puta nedeljno davala mu je časove nemačkog jezika kao u školi. Inače je pokušavala da podučavanje bude razonoda. Igrali bi se *Čoveče ne ljuti se* ili remi. U kartanju bi ponekad učestvovala i gospoda Goldi Keleti. Ilza je sve igre shvatala ozbiljno, nikada nije popuštala detetu, pokušavala je da pobedi. Oboje su se zabavljali, valjda i zbog toga što je Ilza propustila da se naigra kad je bila mala, isuviše se rano uozbiljila, odrasla je pretežno sama pored jednog ogorčenog oca, izgledalo je kao da sada može da nadoknadi nešto od svog sopstvenog izgubljenog detinjstva. Guvernanta se potajno pripremala za vesele večernje časove i unapred potajno određivala koje će teme pokrenuti, onako uzgred nametnuti. Zapravo je uvek mislila na to što je u sebi nazivala „vaspitanjem slobodnog čoveka“. To nije moglo da se otpočne dovoljno rano. Obrazovanje ne kao poduka, nego kao igra pitanja i odgovora bez patetično podignutog kažiprsta.

Keletijevi su joj srećom u tom pogledu ostavljali slobodne ruke. Direktor nije imao mnogo vremena za porodicu i nije se & mešao gotovo ni u šta što je imalo veze sa domaćinstvom. A gospođa Keleti, koju su svi zvali Goldi – čak ni osoblje je ne bi uvek oslovljavalo sa „milostiva gospođo“, nego šaljivo sa „gospođo Goldi“, bila je samo tri godine starija od Ilze. Nju očigledno niko nije shvatao naročito ozbiljno, pa ni njen mali sin. Za svog muža bila je neka vrsta lepe igračke. A kad bi smatrala da previše traže od nje, što je bilo uvek kada je trebalo da donese neke odluke, dobijala bi migrenu u povlačila se u svoju spavaću sobu.

Ilza se teško navikavala na pijaću vodu. Imala je čudan ukus, ali

domaći kao da to nisu zapažali. Grad nije imao svoj vodovod. Fabrici je, naravno, bilo potrebno mnogo vode, koju je dobijala iz posebnog kanala, a Keletijeva vila bila je vezana sa dubokim bunarom, iz koga se voda pumpala na rezervoar na tavanu.

Jednog jutra Ilzu probudi strahoviti smrad, tako da je skočila iz kreveta. Viktor, koji se takođe probudio, začuđeno je upita šta joj je.

„Znaš li ti šta to smrdi?”

Mali se nasmeja:

„Počela je kampanja.”

„Šta je to? Šta je počelo?”

„Kampanja! Prerada šećerne repe u našoj fabrici. To će sad trajati nekoliko nedelja, protiv toga se ništa ne može...”

Svi su se smejali kad se žalila na teški zadah. U vili su prskali miris borovih iglica, ali ništa nije pomoglo. Vazduh i voda ovde su bili drugačiji nego u Koruškoj.

Vreme je prolazilo brzo, ali promene su nastupale postepeno, gotovo neprimetno, u najmanju ruku manje napadno od promena godišnjih doba. Zime su bile hladne, često je nedeljama brisao ledeni vetar zvani košava, sneg i led su blokirali ulice i trotoare, park oko vile sa belim teretom na krošnjama lepog drveća gotovo da je podsećao na njen zavičaj, ali Ilzi su nedostajale planine, onaj pogled ka ledenoplavom nebu među alpskim vrhovima, igra oblaka nad njima. Možda je samo uobražavala, ali činilo joj se da su ovde sve boje drugačije nego u Austriji, nekako sivo u sivom, niti joj se belo činilo toliko čistim, niti plavo toliko sjajnim, kao kod nje kod kuće. Išla je sa dečakom da se sankaju u jedan park u centru grada, gde je u tu svrhu nasut brežuljak visine oko tri metara. Pričala mu je o austrijskim planinama i divnim vožnjama sankama.

„Kod nas je najveća uzvišica jedna tikva!” našali se dečko starmalo.

Sanke su ovde koristili i odrasli ljudi, velike sanke sa upregnutim konjima. Praporci su veselo upozoravali da se neko približava brzinom vetra. Direktor Keleti je posedovao i jedan kupe sa skijama umesto točkova, koji su vukla dva belca, u toku zime bi ponekad koristio to vozilo. Kočijaš, koji se na svom sedalu grejao medveđim krznom i noge obuvene kožnim cipelama stavljao u velike drvene napunjene slamom, bio je šoferov otac.

Na početku je Ilza svoj šticećenika oslovljavala sa Bubi. Prvo je to učtivo trpeo, ali kad su ga upisali u školu, zamoli je:

„Nemoj više tako da me zoveš. Sad sam velik!”

„A kako hoćeš da te zovem?”

„Znaš ti moje ime!”

Pomislila je da je Viktor nekako svečano za tako malog dečaka, ime koje ne podnosi tepanje, morala je da se navikne da dete oslovi tako, ali ispunila mu je želju.

„Nomen est omen”, reče direktor jednom. „Moj sin neka bude pobednik u životu. Za Jevreje sve je još mnogo teže, nego za ostale...” Guvernanta nije shvatala na šta se žali taj bogataš.

I Ilzin položaj se menjao u domaćinstvu Keletijevih. Nije samo pripadala porodici, na određen način čak je postala prava domaćica. Direktor nije rukovodio samo šećeranom i fabrikom zejtina, imao je i poveliki paket akcija u oba preduzeća, a osim toga posede na kojima su rasli šećerna repa i suncokret, pa je ponekad morao i lično da putuje od imanja do imanja da bi vršio nadzor, imao je poslovne partnere u Mađarskoj i Rumuniji. Austriji i Nemačkoj, što je zahtevalo da ide na poduža putovanja.

Gospođa Keleti imala je sopstvenu radnju sa šeširima u centru grada, gde je povremeno mogla da pobegne od porodice, iako ju je vodila prokuristkinja. Htela je na neki način da bude samostalna, nasledstvo od svojih roditelja uložila je u tu radnju. Inače se pre svega bavila svojim telom kao u mlade devojke, svojom frizurom i tenom. Goldi je imala bezbroj haljina i cipela, gomile finog rublja u ormanima, a razume se i mnogo šešira. U velikom kupatilu na prvom spratu namestila je razne aparate za gimnastiku, gotovo celu zbirku, pa bi svakog jutra obukla triko druge boje i vredno ih koristila. Uzimala je i časove mačevanja u gradu. Ilzi je uskoro predložila da pređu na ti.

„Ali, milostiva gospodo...”

„Šta se prenemažeš! Ja sam starija, ja odlučujem. Sad ćemo se pobratimiti, ili, da li se kod žena kaže posestrimiti? Nisam baš sigurna koja je to reč na nemačkom, ali za to najzad imamo tebe...” Pa je odlučno krenula do ormana koji je uvek bio zaključan i otuda uzela bocu francuskog šampanjca.

„Isuviše si mršava, Ilza, morala bi malo da se podgojiš. Muškarci vole obline... Pokaži se! Hajde, okreni se! Tako... Moglo bi da se napravi nešto s tobom, ja ću to uzeti u svoje ruke.”

U početku je Ilzi bilo neprijatno, zatim se navikla na Goldi. Ni u svojim mislima je nije nazivala gazdaricom. Goldi je bila Goldi.

Malo pomalo Ilza je preuzela i finansije domaćinstva, određivala šta će da se iznese na sto, obračunala se sa kuvaricom i sa šoferom, brinula za pranje i popravljjanje rublja, dogovarala se sa baštovanom o parku i lejama cveća, naručivala knjige o držanju srna i fazana, kupila novi

akvarijum i lepše kaveze za ptice za zimsku baštu. Jednom mesečno bi molila da Goldi proveri njene knjige, pa bi ona reda radi bacila pogled i potpisala se na završnom računu. Već druge godine svog boravka kod Keletijevih Ilza je dobila ključ malog sefa u zidu sakrivenog iza slike sa mrtvom prirodom. Ilza je postala neka vrsta upravitelja, valjda baš kao što je bio i njen otac. Svakako nije bila služavka ili obična družbenica, iako je toliko vremena provodila sa gospođom i stalno joj pravila društvo. Kad ne bi imala neposrednog posla sa Viktorom, tretirali bi je kao da je Goldina neudata, nažalost, nešto ružnija sestra. Ali uprkos tolikim novim zadacima, o kojima nije bilo reči kad su je angažovali, nisu joj plaćali više nego što je bilo dogovoreno kad ju je direktor uzeo kao guvernantu. Šofer Milan bi u vezi s tim svakako govorio o eksploataciji.

Dani su do te mere bili ispunjeni da gotovo i nije nalazila vremena da pročita novu knjigu ili da se popne gore u „svoju“ sobu da bi se malo odmorila. Smetalo joj je što nikada nije bila sama. Njene su bile samo noći kad bi mogla da se zguri ispod jorgana. To je bilo dobro. Bar je tada mogla da se posveti sebi. Mrak ju je obuzimao i štitio i da bi udvostručila intimnost čvrsto bi stisla oči. Bilo je toplo i meko. To je bilo dovoljno. To je moralo biti dovoljno.

Ilza se retko sećala svojih snova. Ali jedan san se često vraćao. U tom snu bi bila u šumi. Veoma visoka stabla. Senovite staze. Nebo i sunce nad krošnjama u strahovitoj daljini. Išla je držeći se za ruke velikog čoveka odevenog u zelenu košulju i kratke kožne pantalone, sa lovačkim šeširom na glavi i puškom na ramenu. Njen otac, a to je svakako bio njen otac, bio je ćutljiv čovek. Pod koracima pucketalo je granje. Ponekad bi u mahovini našla puža golaća. Tada bi ga u snu podizala i puštala da gmiže preko gole podlaktice. U snu se nije gadila sluzavog, lepljivog traga na svojoj koži. Osećala bi se lakom, tako lakom da bi pomislila da može da odlebdli samo da je htela. Kad bi se probudila posle takvog sna, osećala bi se bogatijom, kao da ju je neko darivao nečim lepim. Onda bi joj prosto bilo teško da poveruje da je život, koji bi započinjao svakog jutra, realnost.

Ali ni materijalni, uhvatljivi život nije bio nimalo neprijatan, iako kao da nije bio sasvim njen. U stvarnosti postala je deo tuđeg života, života te porodice, kod koje se zaposlila. Ljubazna porodica, svakako, ljubazna, to je bila prava reč. Da, ima i gorih od Keletijevih, to je i šofer rekao kad je stigla.

Samo da nisu bili Jevreji! Ali kakve su veze imali sa Jevrejima? Često su jeli svinjetinu, nisu se molili Bogu pred obroke, nikada nisu išli u

sinagogu.

Za ručak bi se uvek okupljala cela porodica. Kad ne bi bio na putu, direktor Keleti je želeo da u podne svi budu na okupu. Za doručak i večeru nisu uvek bili svi zajedno, tada bi sobarica, Ilona, servirala svakom po želji, ali Ilza je uvek jela zajedno sa Viktorom. Direktor je obično dolazio tačno u jedan iz svog kabineta u poslovnoj zgradi peške kroz park, ali ako bi vreme bilo rđavo naredio bi i da ga voze tih tri stotine metara. Goldi. Ilza i Viktor čekali su u salonu. Pozdravio bi ženu i sina sa ovlašnim poljupcem i, „Zdravo, vas dvoje!“, Ilzu lakim poklonom i, „Pa kako ste danas, gospođice Ilza?“. Onda bi marširao u kupatilo da opere ruke, a njih troje otišlo bi u „malu trpezariju“ i stajali pored svojih stolica dok se on ne bi vratio i sa ljubaznim osmehom zamolio da sednu. On i Viktor sedeli bi za užim krajevima ovalnog stola, dame za dužim stranama.

Onda bi klimnuo svojoj ženi, a ova bi se obratila guvernanti:

„Hteli bismo da ručamo, gospođice Ilza!“ Tako zvaničnim povodom, kao što bi bio svakodnevni obrok za porodičnim stolom u prisustvu domaćina, izbegavalo se intimno obraćanje između dve mlade žene.

Ilza bi se napola podigla i koristila zvono, koje je visilo sa lusteru. Ilona u crnoj haljini sa belom čipkanom keceljom donela bi supu. Svakog dana bilo je supe, nekog mesa sa povrćem i salatam i desert. Ilona je nudila svima sve osim mesa, njega bi direktor Keleti lično sekao i delio. Na stočiću stajalo je vino, plava flaša sa sodom i krčag sa ledenom vodom. Ponekad, obično u nedelju, domaćin lično bi iz podruma doneo neko naročito vino, na primer, stari francuski bordo, i objašnjavao od kakve je loze i zašto naročito dobro ide baš uz izneto jelo. Bio je ponosan što u toj provinciji ima tako dobro sortirane zalihe vina.

„Jelo i piće su deo kulture, zar ne, gospođice Ilza?“

Vino bi sipao prvo u svoju čašu, omirisao ga i okusio, zatim bi natočio damama i najzad sebi do vrha, a sinu bi namignuo: „Uskoro ćeš i ti dobiti vina. Posle svoje proslave bar-micve. Ali ako ti neko pre trinaestog rođendana da da piješ alkohol, zadaviću ga svojim rukama!“

Ilza nije znala sta je to „bar-micve“, pa su je podučili da je to proslava napunjene trinaeste godine jevrejskog dečaka, koji od tog dana važi za odraslog čoveka.

„Mi nismo religiozni, gospođice Ilza“, objasni direktor Keleti. „negujemo pogled na svet zasnovan na prirodnim naukama, ali neke stare običaje ne smatram suvišnim... U najmanju ruku, čovek treba da poznaje svoje poreklo. Vi kao plemkinja to ćete svakako razumeti...“

Ilza se trudila da jede sporo da bi bila uzor svom štićeniku. Ranije bi svoje jevtine obroke gutala na brzinu. Postepeno se navikavala da se otmenije hrani. Pažljivo je posmatrala svog poslodavca, kako koristi servietu i pribor za jelo, kako hvata čašu i prinosi je ustima. Brzo je shvatala da je za njega hraniti se neka vrsta izvršavanja dužnosti. Svojim pomalo izveštačenim ponašanjem bio joj je stran, ali divila mu se sve više. Nikako nije shvatala kako se našao sa Goldi, koja je bila posve drugačija. Zabranjivala je sebi da razmišlja o tome šta se događa u njihovoj spavaćoj sobi. Šta je za nju bio Moric Keleti? Svakako poglavar porodice kojoj je sada pripadala. I njen poslodavac koji bi joj svakog prvog u mesecu u beloj koverti predavao dogovorenu mesečnu platu. Osim toga? Sve češće prosto je morala da razmišlja o njemu, a to je bilo nekako čudno...

Direktorska vila nalazila se na kraju povelikog fabričkog terena gde je park bio najlepši i gde su iza ograde pasle srne. U pravcu same fabrike poređano je još nekoliko dvospratnica sa stanovima za inženjere, nameštenike, neke visokokvalifikovane radnike i direktorovo lično osoblje. Tu je stanovao i kočijaš Ilić sa ženom i svojim još neoženjenim sinom Milanom, šoferom. Zatim je sledila dugačka dvospratnica sa kancelarijama, pa najzad hale za proizvodnju, magazini, ložionica i visoki dimnjak od opeka.

Neposrednom okolinom direktorove vile vladao je pas bernardinac Levi. On je imao svoju kolibu, takođe izgrađenu od crvenih opeka u istom stilu kao sve zgrade fabrike. Viktor se rado igrao s njim, ali je retko kad smeo da ga povede u stan.

Ilzi je palo u oči da je pas dobroćudan i trpi svakoga, ali kao da nikog ne voli naročito. Ilona ga je hranila, ali kao da je tačno znao da ona spada u osoblje, a za sebe je valjda gordo smatrao da pripada gazdama. Nimalo se nije uzbuđivao zbog divljači iza ograde, odlično se slagao i sa mačkama, koje su pripadale nekim porodicama iz fabričkih stanova i slobodno se kretale po travnjaku. Privukle bi mu se i trljale uz njegovo krzno, a on bi uz to ljubazno mahao svojim velikim repom. Kao što su se ovde dobro slagali Nemci i Jevreji, Srbi i Mađari, Slovaci i Cigani, tako su se očigledno družili i pas i mačke.

Kuvarica bi ujutro posle doručka predlagala meni za ručak. Goldi bi

uvek bez primedbi prihvatila sve predloge, ali je ubrzo prepustila Ilzi da sama odlučuje, a ona je taj zadatak shvatila ozbiljno. Porazgovarala bi sa gospođom Katicom o pijaci, o cenama, šta je tog dana, već prema sezoni, naročito jevtino, a ipak sveže, pre nego što bi se pogodile. Katica je gundžala zbog toga, smatrala je da su joj oduzete neke privilegije. Dok bi Viktor bio u školi, Ilza bi se i sama odšetala na pijacu i proveravala cene.

Direktor bi uvek učtivo hvalio obroke. Uvek je bio naglašeno ljubazan i učtiv prema svakome, tako da niko nije znao da li to misli ozbiljno ili koristi fraze koje govori bez ličnog ubeđenja samo zbog toga što smatra da tako treba. Lepe i ljubazne reči bile su sastavni deo njegove slike sveta, ručkovi i večere važne kao predasi u toku dana, bilo mu je stalo do toga da se svako pristojno ponaša, ali niko nikada ne bi znao gde su stvarno njegove misli.

Ponekad bi se ipak postarao i za kakvo iznenađenje. Jednom je stigao čitav sat ranije nego obično, i doneo paket pod miškom, sa kojom je lično otišao u kuhinju. Ilza se čudila kad je za ručak umesto punjenih telećih grudi, kao što se bila dogovorila sa gospođom Katicom, na sto stigao biftek.

„Imao sam apetita za to“, izjavi Keleti kad je primetio guvernantin začuđeni pogled. Goldi je veselo pričala o nekom članku o novoj modi šešira u Parizu i Londonu, koji je našla u jednom francuskom ilustrovanom časopisu, i svi su slušali pomalo rasejano.

„Kako vam je prijalo danas?“ upita direktor Keleti iznenada, kada je napravila malu pauzu.

„Odlično!“ požuri se Viktor da izjavi.

„A tebi. Goldi?“

„Fino. Divno. Zašto?“

„A znate li šta ste jeli?“ nasmeja se domaćin glasno. „Konjsko meso! Najbolje što postoji! Dobio sam neposredno od gospodina Jakša, špeditera, jedno ždrebe je slomilo nogu i morali su da ga zakolju...“

„Šta!“ kriknu Goldi i tako se žestoko odmaknu od stola da se iza nje srušila stolica. Stisla je servietu na usta kao da joj se povraća.

„Pa upravo si sama priznala, da je bilo fino, zar ne? U Francuskoj ti služe konjsko meso u najboljim restoranima. Ja sam samo hteo...“

„Francuska!“ poviče Goldi, kao da je to neka strašna psovka. „Kako si samo mogao da mi to učiniš!“

Pobegla je iz trpezarije. Posle minuta zastrašenog ćutanja Keleti reče:

„Pa molim vas, gospođice Ilza, zazvonite da iznesu desert!“ Nikad

mu ne bi palo na pamet da lično zazvoni.

Desert su pojeli ćutke bez Goldi.

„Mlado konjsko meso se tako retko može dobiti...” Direktor to reče gotovo izvinjavajući se, pa ustade. „Prijatno!”

„Meni je zaista prijalo, tata!” Viktor se nije dao zbuniti svađom roditelja. „Ali nisi morao da kažeš pred mamom, znaš kakva je! Sad će opet imati migrenu...”

Ilza je prvi put doživela takav sukob. Inače se Goldi pokoravala u svemu. Nije bilo sumnje da je direktor gazda u kući. Njegova ljubaznost nije mogla nikog da prevari, očekivao je da se ne protivreči njegovim odlukama. Suprugu i sina tretirao je kao dragu, skupu svojinu, glas nije dizao, nezadovoljstvo je pokazivao začuđenim dizanjem obrva, uvek pomalo sažaljivo.

Ilza je zauzimala položaj između porodice i osoblja, mađarske sobarice Ilone i švapske kuvarice, gospode Katice. Sledeći sloj predstavljala je vešerka, dva Srbina, Ilićevi, otac i sin, kočijaš i šofer, pa baštovan. Govorilo se srpski, nemački i mađarski, kako je ko stizao, stvarno je ovde svako znao sva tri jezika, niko se nikom ne bi smejao ako bi napravio grešku, niko nikoga nije ispravljao.

Guvernantin dan bio je ispunjen dužnostima. Dete joj je pričinjavalo najmanje briga. Oblačila je Viktora, kasnije, kad je insistirao da to čini sam, pripremala mu je šta da obuče. Na kraju je kontrolisala celo domaćinstvo, u toku noći, kad bi Viktor već bio u krevetu, sastavljala je obračune, vodila knjigovodstvo uredno i pedantno, kao da joj je to smisao života.

Keletijevi bi uveče često izlazili. Prve godine bi Ilza tada večeravala sama sa dečakom. Kasnije su počeli da izvode i nju. Kartala se sa svojim poslodavcima u klubu, gospoda su igrala alšoš, čudnu igru sa nekim mađarskim kartama, dame bridž, što je marljiva Austrijanka brzo naučila od gospođe Keleti. Pokazalo se da je u tom pogledu naročito darovita. Goldi se čudila i primetila: „To će potrajati samo dok se stvarno ne zaljubiš. Ilza! Ljubav donosi nesreću u igri, ali kako sada stoji s tobom...” Ilzi su te aluzije bile neprijatne.

Bridž su igrale žene sa izuzetkom pravoslavnog popa, lepog, visokog gospodina sa negovanom, još sasvim crnom bradom. Ilzi je bilo čudno što taj čovek u crnoj mantiji sa crvenim opasačem, koji je označavao njegov čin u crkvenoj hijerarhiji, igra karte sa njima. Katolički sveštenici koje je poznavala u detinjstvu pojavljivali su se u takvim prilikama u crnom odelu, ali ipak u civilu. Ali navikla se, jer očigledno niko drugi u društvu to nije smatrao neobičnim. Govorili su o njemu

uvek samo kao o „popu Toši“, kao što su gospođu Keleti zvali i „Goldi“, samo u veoma posebnim prilikama se govorilo „gospodin prota.“ Jevreji, Srbi, Nemci, Rumuni, Slovaci su se kartali zajedno, činilo se da niko ne vodi računa o tome šta je ko od njih poreklom, vicevi i aluzije padali su na društveni položaj i posao, jer to su bili lekari, advokati, inženjeri, bogati trgovci i posednici, nacionalnu i versku pripadnost niko nije pominjao. Dobro su se poznavali, uzajamno posećivali, svi su znah kad se u kojoj porodici slavi rođendan ili imendan, kad Srbi slave slavu, ko bi krstio dete ih morao da sahrani roditelja, čestitali bi jedno drugom ili izjavljivali saučešće. Ilza je poverovala da u tom gradu živi u velikoj, srećnoj zajednici bez konflikta.

Pop je bio živi primer, oženjen Švabicom kojoj je deda po majci bio Mađar. Goldi je to ispričala Ilzi kad je ova pitala kako to da srpski sveštenik sa svojom ženom najčešće razgovara na nemačkom.

„Pa to nije ništa naročito“, objasni mlada žena. „Gospođa protinica je, razume se, prešla u pravoslavnu veru, jer pristoji da idc u onu crkvu u kojoj njen suprug služi, ali zar ne misliš da Bog razume sve jezike?“

Kad je Viktor bio dovoljno veliki da uveče sam ostane kod kuće, sve su češće Ilzu uveče pozivali i u restoran, kad se direktoru jelo sa roštilja, ili u različita društva, kao da je zaista član porodice, pa čak i na balove u hotel „Roža“ na glavnom trgu. Prvi put nipošto nije htela da pođe, izjavila je da nema šta da obuče, ali Goldi je insistirala da joj pozajmi haljinu i povelala je kod svoje krojačice da je pripremi. Za sledeći put joj je naručila dugačku, zelenu, dekoltiranu haljinu.

„Ja ne znam da li mi to dobro stoji“, reče Ilza okrećući se pred ogledalima u sobi gospode Keleti. Činilo joj se da su joj ključne kosti nekako šiljate, a ni koža tako glatka i bela, kao kod njene gazdarice. „Hajde!“ reče Goldi, „pokaži se, okreni se! To je dobro, sasvim dobro. Ideš i stojiš uspravno, to naglašava tvoju figuru, visoka si i vitka!“

Dve žene su se gledale polugole, Ilza je smatrala da je isuviše mršava, da su joj grudi male, trbuh pljosnat, kukovi ravni. Da li je Goldi htela da u svom društvu ima manje atraktivnu ženu da bi još više istakla svoju lepotu? Ali bila je tako srdačna prema guvernanti svog sina, tako sestrinski zainteresovana za nju, da se Ilza postidela zbog svoje sumnje. Pošto je Goldi ustanovila da Austrijanka baš i ne igra naročito dobro, jer je do sada u životu imala malo prilike, stavljala bi posle podne ploče na veliki gramofon i dame bi igrale. Viktor bi došao, posmatrao, pa bi se sa dosadom povukao.

„Doći će i za to vreme, ne brini, igraćeš i zabavljaš sa devojkama...“
Guvernanta je novim poznanicima uvek predstavljana kao

gospođica fon Bokberg: „...jedna austrijska aristokratkinja koja je tako ljubazna da se brine za našeg sina!”

Zaista je nisu tretirali kao služavku, ali kada će ostati kod kuće, kada poći sa njima, direktor Keleti je odlučivao ne razmišljajući mnogo o tome da li joj se to sviđa. Njegove su želje uvek bile praćene ljubaznim osmehom i odenute u uzgred izrečeno pitanje da li gospođica Ilza to hoće, ali na način kao da odbijanje ne dolazi u obzir. Ponekad bi Goldi o nekim nevažnim stvarima imala drugo mišljenje, kao kod konjetine, ali direktor Keleti bi se tada iskreno čudio.

Svoju platu Ilza je celu mogla da ostavi, nije imala gotovo nikakvih troškova. Malo pomalo njena ušteđevina postala je sasvim lepa suma. Otvorila je račun u poštanskoj štedionici. Pomislila je i da direktora pita da li sa svojim novcem može da uradi nešto pametnije, možda da kupi akcije njegove fabrike šećera, ali nije se usudila da ga opterećuje svojim problemom. On baš i nije voleo da u porodičnom krugu razgovara o poslovima.

Kupila je gramatiku srpskog jezika i sada govorila sasvim pristojno. Samo se Viktor smejao kad bi Ilza, doduše, sve ređe, pravila greške i ponosno je ispravljao, sviđalo mu se da nešto zna bolje od nje. Ona je za njega postala istovremeno i prijateljica i osoba od poštovanja, baš kao što je to ona želela. Naravno, taj odnos se menja sa godinama, jer više nije bio malo dete, nego pravi đak koji ide u školu, gde je imao razne predmete, sve na srpskom, a Ilza, pre svega angažovana za njegovo lepo ponašanje i znanje nemačkog jezika, sve manje je mogla da mu pomogne.

Viktor je rado crtao, sedeo bi u parku i slikao drveće akvarelom ili satima posmatrao srne i bernardinca, da bi ih ugljem skicirao u pokretu. Najviše je, međutim, voleo da crta kuće, njihovu sopstvenu sa malom kulom ili dvorce i moderne vile koje je izmišljao. Zamolio je Ilzu da kaže da li je to dobro? Iskreno ga je hvalila, ali on nije bio zadovoljan:

„Ti to samo kažeš da bi me obradovala, a zapravo nemaš pojma!”

Zavolela je dečaka. Pogled njegovih crnih, starmalih očiju tako je često bio uperen u nju upitno, ispitivački, sa očekivanjem, da se ponekad prosto plašila da bi mogla da ga razočara. Mrzeo je dodire, nije trpeo ni da ga rođena majka mazi. Pošto je izjavio da može i sam da se umije. Ilza ga više nije ni pipnula. Samo je nokte smela da mu seče još nekoliko godina. Njihova međusobna intimnost bila je druge vrste. Nije se dala telesno izrazili. Ilza je već uveliko bila u godinama kad svaka žena misli na sopstveno dete. A još nikada nije bila sa muškarcem. Uzbuđivala se u toku noći, kad bi se zgrčila pod jorganom i slušala detinje disanje u

drugom krevetu. Bila je ubeđena da na Viktora ima više uticaja nego oba njegova roditelja zajedno. Goldi se stalno povlačila u svoju migrenu, direktor nikada nije bio tu. Zbog toga je Ilza ponekad bila toliko ponosna, da joj je to ipak ispunjavalo život. Ali nije moglo da nadomesti baš sve.

Posle godinu dana prvi put je otputovala u Austriju, posetila svoju rodbinu na Vrpskom jezeru, položila cveće na očev grob. Stigla je moderno obučena, snabdevena šeširima, ručnim torbama, rukavicama i cipelama, kao što je bio red za mladu damu. Posećivala je frizerski salon, u koji je išla i Goldi. Direktor Keleti je insistirao da joj on plati put, razume se, u tapaciranoj klasi. Ne, ne, pričala je u Celovcu, zaista nisam nikakva služavka, ne pripadam osoblju, tamo me cene kao vaspitačicu.

Kao poklon za Viktora donela je kožne pantalonice sa odgovarajućim hozentregerima. Nije htela sebi da prizna da je pri tom mislila na svog oca. U Banatu je ta vrsta odeće bila nepoznata. Ali pošto je dečak učestvovao i na dečijim maskenbalima kao Indijanac ili španski hidalgo, moglo je da prođe. Samouvereno je odlučila da sledeće godine svog štíćenika pozove na letovanje u Korušku. Direktor Keleti nije imao ništa protiv, pogotovu kada je Goldi odlučila da pođe i ona.

„Dosta mi je te vrućine na Jadranskom moru!” izjavi ona. „Blaže letnje vreme među Alpima svakako će mi prijati. A potom bismo na dva, tri dana mogli da odemo do Beča!”

Goldi i mali Viktor smešteni su u hotelu u Rajfnicu, Ilza je spavala kod nekih svojih rođaka, ali je celi dan bila sa njima. Dečak je u Vrpskom jezeru naučio da pliva i vesla. Polazili bi na izlete parobrodom, što je mali neobično voleo, autobusom u okolinu, dugo pešačili duž obale ili gore u brda. Onda bi se Viktor obično uhvatio za Ilzinu ruku, a Goldi, nimalo uvređena, pošla bi pored njih. Ovde u svojoj domovini Ilza se ponašala kao da je starija, svaki dan predlagala novi program, bila nekako nadmoćna. Nikad to ne bi tako nazvala, čak ni da je imala kome da priča o svemu, ali bila je srećna.

Dečak se zanimao za brodove na jezeru. Na lađi se uvek nalazila vesela publika, lampioni su se klatili iznad palube, svirao je mali orkestar, moglo je nešto da se pojedje i dobro popije. Dečak je sad zaželeo da postane kapetan broda i čežnjivo bacao poglede gore na most, sve dok nije pozvan da se popne. Kasnije mu je kapetan dozvolio da mašinskim telegrafom pošalje zapovesti dole u ložionicu, da zatrubi sirenom, da se nagne nad kompas, pa čak i da drži kormilo kad bi se vozili pravo. Viktor je sve to činio tako ozbiljno kao da zaista on upravlja brodom. A kada je već treći put došao na most, jer je majci obećao da će

biti naročito dobar, pa su se ponovo brodom vozili do Feldena, kapetan mu je poklonio belu kapetansku kapu sa zlatnim širitom, koja mu je divno stajala uz belo matrosko odelo, prepustio upravljanje kormilaru i sišao kod dama koje su sedele za stolom, pile vino i slušale muziku. Predstavio se kao kapetan Klausman i molio za dozvolu da sedne za njihov sto. Viktor je bio neizmerno ponosan.

Sutradan je Klausman došao u njihov hotel i pošao sa njima na plažu. Gospoda Keleti je s njim isplivala tako daleko da se njih dvoje više nisu ni videli. Ilza je bila pomalo zabrinuta, ali Viktor ju je tešio:

„Sa jednim kapetanom mami ništa ne može da se dogodi!” Klausman je, doduše, bio ćelav, ali naočit muškarac, opaljen suncem, mišićav, otmeno se ponašao. Pričao je da je ranije, kao dvadesetogodišnjak, plovio na carskim ratnim brodovima, ali takav je život, Austrija više nema morske luke, mora da se zadovolji da se vozika po jezeru kao u kadi. Zatim ih je pozvao da kad god požele plove s njim besplatno i to nekoliko puta gore i dole po jezeru.

Jednog popodneva Goldi zamoli:

„Ilza, da li bi noćas mogla da spavaš u hotelu?”

„Da, rado... Ali zašto?”

„Možda ću se kasno vratiti. Ili tek ujutro. A Viktor...”

Goldi zastade, a kad zapazi Ilzino lice puno prekora, prosto briznu u plač. To je umela vrlo dobro. Čim bi samo pomislila na nešto tužno, već bi joj krupne suze potekle preko okruglih obraza. Jecala je, prosto nije mogla da se uzdrži. Ilza se uplaši da bi Viktor, koji se nedaleko od njih igrao na livadi, mogao nešto da primeti, zagrlji nešto stariju, ali tako bespomoćnu ženu, koja je uz to još bila njena gazdarica, i poče da je miluje po kosi.

„Zar ja ništa ne smem da doživim? Zar ja nikada ne smem da se osećam kao normalna žena?” šaputala je Goldi kroz plač. „A vreme prolazi tako brzo! Zar ti misliš da je neko uživanje spavati sa Keletijem i da je to bilo sve? A on? On sme sve, je li? On je muškarac!”

Ilza nije znala šta da kaže.

„On svake godine putuje u Francusku. U Monte Karlo! Kaže, da se kocka! Ali doneo mi je triper sa jednog takvog putovanja! Pa to ne možeš da dobiješ od ruleta u kasinu! Zamisli tu sramotu! Morala sam da odem u Budimpeštu da se lečim, jer bi se u tako malom gradu sve saznalo...”

„Šta je to?” Ilza ništa nije razumela.

„Pa gonoreja...” a kad očigledno još uvek nije shvatila, Goldi objasni. „Polna bolest. Ilza! Zaboga, curo, da ti nisi slučajno jos nevinna?”

Zbunjena kao da je to velika greška, odgovori:

„Zapravo jesam...”

„Zapravo? Kakav je to izraz! Ali ništa za to, to se može popraviti... S oprostjenjem, koliko ti zapravo imaš godina?”

„Dvadeset i pet.”

„E pa znaš šta, onda je zaista krajnje vreme! Da li da pitam Klausmana da li on možda zna neko rešenje za taj problem? Da li može nekog da prekomanduje da ga reši?”

Sad su dve mlade žene počele da se smeju.

„Kuda ćeš?” upita Viktor za večerom, kad mu je majka saopštila daće još negde izaći.

„U pozorište. Predstava pod vedrim nebom u Feldenu...”

„Zašto nećeš da povedeš i mene?”

„Ne verujem da bi ti se sviđalo. A može dosta da potraje. Gospođica Ilza će spavati kod tebe, zaista ne moraš da se plašiš!”

„Ne mora da spava kod mene, ja se zaista ne plašim. A zašto bih? Ja sam sad već veliki!”

Goldi je sutradan ujutro bila veoma dobro raspoložena, mazala naročito mnogo meda na zemičku, iako ga inače nije volela, nije se plašila čak ni od pčela i zolja, koje su kružili oko stola postavljenog u bašti hotela.

„Da li je i kapetan bio u pozorištu?” upita Viktor.

„Da!” zacvrkuta njegova majka. „Videli smo se...”

Viktor više ne reče ništa. Da li je nešto slutio? Ali izgubio je volju da se vozi brodom, uprkos ljubaznim pozivima, nije više hteo da se popne na most, na pitanja kapetana Klausmana, koji se svaki dan pojavljivao kod njih, odgovarao bi kratko i neučtivo. A Goldi je svake večeri odlazila navodno da igra bridž ili da poseti različite predstave.

„Da li si primetila da mama ovde nikada nema migrenu?” upita dečak Ilzu.

„Pa to je baš lepo!” odgovori guvernanta. „To je sigurno od dobrog vazduha!”

Viktor se sada zanimao za dečake koji su u belim košuljama i sa kratkim, crnim pantalonama marširali kroz Rajfnic. Takt su udarali na crno-belim bubnjevima. Upita da li Ilza poznaje nekog od njih? Da, među njima su dvojica bila s njom u nekom dalekom srodstvu. Da li bi mogao da se igra sa njima, možda da jednom maršira sa njihovom četom? Ne, lo, nažalost, nije moguće, to su sve sama domaća deca, a on je ipak iz strane zemlje.

„A da li možda ne može zbog toga što smo mi Jevreji?” upita Viktor.

„Pa svakako”, umeša se Goldi. „To su nacistička deca!”

„Šta su nacistička deca?“ A pošto niko ne odgovori uvređeno izjavi: „Onda neću ni ja sa njima da se družim!“

U Celovcu je Viktor bio impresioniran aždajom od kamena. Stajao je pred tim spomenikom sve vreme, dok su Goldi i Ilza pile kafu.

„To mi se sviđa!“ reče. „Nikakav knez na konju već nešto drugo. A zašto za zmaja ovde kažu aždaja?“

„Pa to je isto, zar ne?“ upita Goldi.

„Ne može biti isto. Šta je razlika, gospođice Ilza?“

„E pa to ne znam ni ja. Sve su te nemani simboli za zlo, a zlo može imati različita imena. Ali ako hoćeš, mogu da se raspitam...“

Šta da ispriča svom štićeniku? Da bi zmaja trebalo zamisliti kao džinovsku neman, tela prekrivenog krljuštima i sa krilima, sa ogromnim, vatrenim očima, dugačkim repom, nogama sa kandžama, velikim ždrelom sa nekoliko nizova šiljatih zubi, koja bljuje vatru a može se zadovoljiti samo ako se hrani devicama? To sa devicama bi još moglo da bude pomalo šakaljivo za Viktorov uzrast. Da li da govori suvim jezikom udžbenika kako u sagama svih naroda postoje aždaje i verovatno predstavljaju sećanje čovečanstva na džinovske reptile pravremena? A junak koji će savladati zmaja simbolizuje pobedu nad zlom. Samo što u stvarnom životu katkad nije tako lako prepoznati zlo, jer nema krljušti na zmijolikom telu, ne bljuje vatru, nego ponekad maršira u kratkim, crnim pantalonicama na zvuke doboša. Moglo bi se razmisliti i o otrovnosti i mnogoglavosti ala. Možda bi mogla da mu citira Hajneove stihove:

*Bazilisci i vampiri
Zmajevi i druge ale
Sve te zveri u bajkama
Pesničke su male šale...*

Zmajevi su, znači, nešto neopisivo strašno, pa zato sve što postoji moramo naoružati nečim još užasnijim. Kao da krokodili i zmije otrovnice nisu dovoljno zlokobne pojave. Ali trenutno se živi u preglednom, sređenom svetu. Ima, razume se, ponegde još gladi i nezaposlenosti, čovečanstvo još nije prevazišlo neizvesnost i mržnju, ali ti problemi ne bi mogli da se prikažu kao aždaje. Samo nije znala kako da sve to objasni Viktoru. Sva sreća, on je zaboravio na svoje pitanje, pa Ilza nije morala da održi već napola pripremljeno predavanje o zmajevima, aždajama, alama, baziliskima i ostalim nemanima. Deca se često začas okrenu novim stvarima.

Kao što je Goldi poželela, pošli su na tri dana u Beč i odseli u čuvenom hotelu „Zaher.“ Tako je bio red za otmeni svet i bivše carske provincije. Uzeli su apartman, salon sa dve spavaće sobe, ali gospođa direktorica nije spavala sa svojim sinom, nego sama. Viktor je kao kod kuće svoju sobu morao da deli sa Ilzom. Goldi je razgledala radnje sa šeširima, kupila je šest ili sedam, a mnogo više naručila za svoju radnju.

„Tako ću celi naš boravak ovde obračunati preko poslovnih knjiga. Keleti kaže da se zbog poreza sve što se može uvek obračunava odvojeno, razumeš? Nešto se može naučiti i od njega.“

Prve večeri, Viktor je već spavao, Ilza baci još jedan pogled u Goldinu sobu. Ona je sa razrogačenim očima ležala na leđima na svom krevetu, tako da se guvernantu uplašila:

„Šta ti je? Jesi li dobro?“

„Da, svakako. Biće da sam jutros zahvatila previše...“

„Šta si?...“

„Pa da, naravno, ni to ne znaš. Objasniću ti sutra, sad ne mogu. Sad me ostavi na miru, molim te!“

Posle doručka, kad se Viktor posvetio svojim stripovima, Goldi odvede Ilzu u stranu:

„Što se tiče onog sinoć... Juče ujutro uzela sam malo kokaina, kao što sam ti već rekla, izgleda malo previše. Imala sam dugačku pauzu. Na Vrpskom jezeru nisam uspela da ga nabavim. Zamisli, taj Klausman je nekakav pomorski kapetan, a o takvim stvarima nema pojma...“ I kad je Ilza užasnuto ćutala, Goldi se nasmeja. „Hajde, hoćeš li i ti malo da probaš? Razbudilo bi te, isuviše si ozbiljna. Znaš, Ilza, to te celog dana održava, spremna si za sve, doduše, uveče dođe do recidiva. Svako mora dobro da zna koliko mu prija...“

„Da li su ti zbog toga oči crvene? A ne od migrene? A da tvoja migrena nije posledica tog otrova?“

„Šta ja znam. Ali nemoj da govoriš da je otrov kad je lako dobro!“

Ilza je Viktora vodila u Prater. Ogromni točak sa gondolama je za dečaka bio sledeća senzacija tog letovanja. Kad su ponovo stigli kući, obavestio je oca o svemu, pa i o dečacima u Rajfnicu i njihovim bubnjevima i pitao šta su nacistička deca?

„Šta ste mu rekli, gospođice Ilza?“

„A šta sam mogla da mu kažem, gospodine direktore? Ni ja baš ne znam tačno šta sve to znači.“

„Ali deci treba dati odgovor na svako pitanje! Znaš, Viktore, u Nemačkoj ima ljudi čiji je vođa neki gospodin Hitler, a oni ne vole Jevreje. I oni već decu oblače u uniforme!“

„Uniforme su nešto lepo. Ali mi smo bili u Austriji, zar ne, ne u Nemačkoj?”

„Tačno. Ali u Austriji takođe postoje ljudi koji poštuju gospodina Hitlera. Zar je to sve što si video na Vrpskom jezeru?”

Viktor poče da priča o jezeru, kravama na pašnjacima, pčelama i cveću, kako je naučio da pliva i vesla, o senovitim garažama za čamce na stubovima u vodi, bilo je mnogo leptirova šarenijih nego ovde, u Banatu, na planinama su glečeri, a crtao je dosta, pre svega brodove, posle mu je dosadilo. A na parobrodu držao je kormilo, radio sa mašinskim telegrafom, trubio sirenom, kapetan je bio baš ljubazan gospodin, i mami se sviđao.

„Ma nemoj!” nasmeši se direktor Keleti i ne primeti kako se su zgledali njegova žena i gospođica Ilza, kako je guvernanta čak malo pocrvenela, kako su napeto čekale šta će dečak još da kaže.

Posle tog letovanja Goldi i Ilza su postale prave prijateljice. Keleti očigledno nije imao ništa protiv toga što je guvernanta njegovog sina takoreći unapređena u družbenicu njegove supruge. Naprotiv. Možda mu je imponovalo njeno plemstvo, u najmanju ruku u društvu je voleo da naglasi njenu poreklo. Isuviše često. Bio je sujetan. Najzad, svi su njegovi poznanici držali osoblje, sobarice i čistačice, najčešće Slovakinke iz obližnje Kovačice, bogatiji čak i guvernante ili dadilje, na poslu kalfe, pa čak i sekretarice, ali niko nije imao devojkicu obučenu u crno i čipke da služi za stolom i radnim danom, kad nema gostiju, i aristokratkinju u domaćinstvu.

Ilza je mogla biti zadovoljna. To je sebi ponavljala uvek nanovo. Strah od tuđine koji ju je ispunjavao pre nego što je došla pokazao se suvišnim. Dobro se snašla u toj provinciji, u Banatu, više nije ni očekivala od života. Nije mnogo više. Sad je ovde bila kod kuće. Princ iz bajke o kome sanja svaka devojkica, doduše, još uvek nije dojahao. Ali kako će se sve nastaviti? Viktoru uskoro više neće biti potrebna, u srpskoj gimnaziji imaće on predmete o kojima ona nema pojma. Ilzina svakidašnjica bila je ispunjena, ali je život zapravo prolazio mimo nje. Dan i noć provodila je u službi porodice Keleti. Zar je tako moglo večno da se nastavi? Šofer, služavke, baštovan, kuvarica, debela žena koja je dolazila za „veliki veš” i bila plaćena na sat, svi su imali precizno određeno radno vreme i korektnu platu, za Božić i svoje rođendane primali su prigodne poklone, inače su bili slobodni. Da li su otmeni kućni robovi u starom Rimu, koji su ponekad bili i nastavnici dece, živeli u sličnoj situaciji, kao Ilza ovde?

Viktor je kukao da bi najzad voleo da spava sam u svojoj sobi.

Utvrdivši jednom da je njegov otac, bogzna zašto, naročito dobro raspoložen, nače temu za večerom.

Sedeli su kao i uvek za ovalnim stolom u takozvanoj maloj trpezariji, jer je postojala i velika, ali koristila se samo za bankete, koje je direktor takođe ponekad priređivao. Goldi je ovoga puta svojeručno zazvonila, nije Ilza pozvala da to učini, da bi Iloni, koja se još uvek nije udala, dala znak da raspredi, kada Viktor kao uzgred upita nisu li s njim zadovoljni. Zar mu školska svedočanstva nisu uvek odlična? Da li se iko žali na njega? A zašto, začudi se gospodin direktor. Posle tog uvoda dete najzad reče da ima deset godina i dovoljno odgovorno ponašanje, hteo bi da ima sam svoju sobu. Mesta zaista ima dovoljno. Keleti se složi, Goldi samo klimnu glavom. Jedini uslov bio je da u devet bude u krevetu, a u deset gasi svetlost. Ilza je najzad mogla da se odseli u svoju lepu sobu u kuli, da spava kraj otvorenog prozora, da se tušira do mile volje, lako je to odavno želela. Sada se gore osećala usamljenijom. Čak i nesigurnijom. Prvi put ponovo sama, bezbrižna u negližeu, ne morajući da pazi na to kako će da se razodene, jer dečak u istoj sobi možda još nije čvrsto zaspao, morala je da se zamisli da bi ustanovila da je ovde već pet godina. Uspomene na sve njene škole i studije, finansijske brige i razočaranja što se ni je zaposlila kao profesorka, izbledele su malo pomalo, a sve češće je razmišljala o davnoj prošlosti, šetnjama sa ocem, planinarenju, dobrom i svežem vazduhu, hladnoj vodi potoka, ne toliko o svojoj mladosti, koliko o detinjstvu.

Jednog vrelog junskog dana, kada je baš stajala pod tušem, Viktor ulete u sobu sa uzvikom „Ilza!“ i pošto ne ču ništa upade u sobu. Vrata prema kupatilu behu otvorena u za trenutak je vide голу. Posle se čudila kako se mirno držala i bila zadovoljna svojom reakcijom. Ne žureći isuviše, obmota se velikim peškirom i mirno reče:

„Pa sad znaš! U principu lepo vaspitani ljudi zakucaju na vrata pre nego što jurnu nekud unutra...“

Dečak je neko vreme ćutke zurio u nju i ćutao.

„E, lepo. A šta želiš, Viktor?“

„Ah, oprostite, ništa“, reče zbunjeno. „Već sam zaboravio...“ istrča napolje. Ilza malo razmisli i odluči da to više ne spomene.

Viktor nije hteo da misli na goli ženski lik, ali nekako je povezao tu malu avanturu sa svojom lektinom. Pomisli da Ilza ima isto takve pune lepe usne, kao Vinetu, poglavica Apača. Uvek nanovo pokuša da ustanovi da li je to tačno, pa se ponekad tako uporno zagledao u nju da je već postalo upadljivo i neprijatno. Jednom se to dogodilo za vreme ručka i otac mu primeti pogled i promrmlja:

„Nemoj tako da buljiš u gospođicu, Viktore, to nije pristojno. Jedi!”

Za njen rođendan dečak Ilzi pokloni mali, pozlaćeni, švajcarski budilnik na rasklapanje obložen zelenom kožom sa ugraviranom posvetom: *Za Ilzu, da bi uvek blagovremeno stigla da siđe kod mene.*

„Platio je, naravno, tata, ali ja sam ga izabrao i naručio natpis!”

Čitali su novine i znali sta se događa u Nemačkoj. Direktor Keleti je sve nervoznije slušao radio, sve ređe kretao na put. Ali tek kada je Austrija postala deo nemačkog Rajha i promenila ime u Ostmark, a Ilza fon Bokberg dobila nemački pasoš, shvatili su da se sve to tiče i njih. Gospođica je sad bila imperijalna Nemica u jednom jevrejskom domaćinstvu u Jugoslaviji.

Sama u svojoj sobi Ilza je otvorila ovalni medaljon i dugo posmatrala već pomalo požutelu fotografiju svog oca. Šta bi on rekao o Hitleru da je još živ? Mršavo lice sa velikim brkovima učinilo joj se toliko tuđim, kao da namerno ne želi ništa da joj kaže. Kako bi se jedan aristokrata odnosio prema tom moleru, koji je ipak povratio plemeniti zvuk nemačkom imenu pred celim svetom?

U gradu je švapsko-nemački Kulturbund privlačio svačiju pažnju. Otvarao je biblioteke i knjižare čak i u manjim selima. Ilza upita direktora Keletija da li bi imao nešto protiv da se u svom slobodnom vremenu malo zainteresuje za tu delatnost.

„Da li bih imao nešto protiv? Taman posla!” poslodavac joj živnu. „Pa naravno da treba da sebi uzmete malo više slobodnog vremena, gospođice Ilza. Naš Viktor je sada zaista dovoljno veliki da bude malo i nasamo. A mislim da bi za sve nas moglo biti korisno, čak veoma korisno, da od svojih zemljaka saznate šta nam se sprema!”

Ilza nije baš sasvim shvatila šta je hteo da kaže, ali znala je da je cenio kulturu i književnost, ponekad bi uveče zamolio sina i guvernantu da sednu s njim u salon ili zimsku baštu i da mu na smenu čitaju Getea i Šilera.

„Ne možemo uvek samo da se kartamo...”

Najlepše bi bilo u zimskoj bašti. To je bila dogradnja sa mnogo velikih prozora i staklenim krovom, u kojoj su se nalazili kavezi sa papagajima i kanarincima, a na sredini veliki akvarijum sa zlatnim ribicama, i, razume se, mnogo fikusa i cveća, kao i nekoliko pletenih fotelja. Sobarica Ilona je svakodnevno morala bar jedan sat da provede u održavanju le prostorije i hranjenjem ptica i riba. Direktor Keleti seo bi na naročitu fotelju od bambusa, koja je navodno bila sa Jave, i pokušavao da izrazom lica pokaže najveću pažnju. On je uvek delovao kao da samo menja različite maske, niko nije znao šta stvarno misli i

oseća. Goldi, ukoliko bi uopšte bila prisutna, sela bi sa strane za lakirani stočić i slagala pasijans. Ilza i Viktor bi se smestili pod svetiljkom u vidu gvozdеноg fenjera i čitali na smenu.

„Da, da!” uzdahnuo bi Keleti kucajući metar stihova debelim, dlakavim kažiprstom po ploči stola. „Gete je na najlepší način spojio nemački jezik sa grčkom idejom poezije, zar ne, gospođice Ilza? Dobro slušaj, Viktore, tako treba govoriti nemački, ne kao ovdašnje Švabe. Zapamti, mi Jevreji naročito treba da se brinemo za nemačku kulturu!”

„Zašto?”

„Zato što smo i mi njen deo, sine, to je i naša kultura, ali oni bi hteli da nas odvoje od nje. Ali to je nemoguće, zar ne, gospođice Ilza? Šta bi nemačka lirika bila bez jednog Hajnea?”

Zatim bi i sam napamet recitovao Hajnea ili na mađarskom Petefija i Adija, govorio je pesme sa preteranim patosom, nije znao da je pomalo smešan, ali bi naglo prekinuo, pitao Viktora koje srpske pesnike u školi uče napamet i iznenada bi poželeo laku noć da ga sin slučajno ne bi još nešto pitao. Kad bi otišao, Goldi bi pokupila karte sa stola i počela da se smeje.

„On i kultura!” rekla bi prezrivo. „On misli da kultura može da se kupi. Na tone i vagone kao šećerna repa ili uljarice!”

Ilzina je otadžbina sad, dakle, bila velika Nemačka, koja je sa severa dospela čak do jugoslovenske granice. Mađarska i Rumunija su pristupile Trojnom paktu. U nekim krugovima govorkalo se da bi Bačka mogla postati deo Mađarske, a Banat Rumunije.

Švapsko-nemački Kulturbund zasedao je u stražnjoj sali gostionice „Kod poslednjeg dinara”. Ilza je mislila da je to baš čudno ime. Primljena je kod potpredsednika Petera Jakša. Jakš je bio špediter, imao je i konje za trke, imućan, zgodan mlad muškarac.

„Fon Bokberg?” čudio se. „Kako ste kao aristokratkinja dospeli ovamo, a da mi to nismo znali?”

Ona mu objasni da je već odavno ovde, ali da do sada nije imala vremena, jer je uvek morala da bude sa detetom. Tada je pogleda u oči i reče nekako prekorno:

„Ah, vi ste ona kod šećernog Kona?”

„Zašto Kon? Ne. Ja sam angažovana kod direktora Keletija.”

„Taj je kupio ime Keleti kao i sve ostalo. Pre toga se zvao Kon. Pa kupio je i vas! Nije moguće! Jedna nemačka plemkinja služi kod dživutskog ćifte!”

Ilza je bila zbunjena.

„Moja je porodica osiromašila! Ja nisam imala nikakve šanse da se

zaposlim u Austriji..."

„E pa to će sada sve da se promeni! Naravno, i u Ostmarku... Mi ovde radimo na učvršćivanju nemačkog narodnosnog bića i tesno sino povezani sa odgovarajućim službama u Berlinu. A vi ste dobrodošli kod nas!”

Ilza bi rado rekla nešto u odbranu Keletijevih, ali taj lepi muškarac joj je isuviše imponovao da bi mogla da mu se suprotstavi. On ju je gledao na neki način, koji još nikada nije doživela.

„E pa kako je bilo kod Nemaca?” upita Keleti sutradan. Ilza nije htela da mu kaže ništa nezgodno.

„Dobro. Vrlo interesantno. Oni se staraju za nemačku kulturu!”

„To je za svaku pohvalu!” požuri direktor da izjavi. „To nas na neki način spaja. A ko se za tako nešto brine u našem kraju? Jevreji i Švabe! To nekom prilikom možete slobodno da kažete svojim novim prijateljima. Ako bi oni hteli, mi bismo u svako doba bili spremni da ih finansijski podržimo. U svako doba! Imaju oni neku moć, ne samo zbog toga što iza njih stoji Berlin. Znati li vi da etnički Nemci poseduju 31% poljoprivrednog zemljišta u Vojvodini, a da kontrolišu celih 41% ovdašnje industrije? Ja sam do sada sa nekima od njih pravio dobre poslove, u našem nadzornom odboru takođe sedi i jedan gospodin Beker, Švaba iz Vršca. Od bankarskog kapitala u regionu drže bar 30%! Bez njih se ništa ne može!”

Ilza je Jakšu prenela da bi gospodin direktor rado dao prilog za nemačku kulturu koju oseća svojom.

„Šta on hoće? Da se stiže sa nama? Ne dolazi u obzir! Čivuti i nemačka kultura! Užas! Nečuveno! Nisu nam oni potrebni kada se radi o našoj časti, krvi i tlu! Samo nam oni još nedostaju! Ne dolazi u obzir. A kakav je prema vama?”

Još se nikad nije srela sa takvim načinom razmišljanja. Od kada je stigla ovamo još nikog nije čula da o drugom govori sa toliko mržnje i nipodaštavanja. Tiho upita zar ne bi trebalo primati svačiju pomoć u dobru svrhu, ali odgovor beše, sve što je potrebno dobiće se iz Nemačke, sa Jevrejima ne može biti nikakvog kontakta.

Ilza shvati daće biti komplikovano ostati lojalan prema obema stranama. Naravno da je ovde u krugu mladih ljudi mogla da se kreće ravnopravnije, slobodnije, nego u domu Keletijevih, gde nije pripadala ni osoblju, ni gazdama, pa je zbog toga stalno pazila na svoje reči i ponašanje. Ponašajući se prema njoj kao prema članu porodice, potpuno su je zarobili. Poveravajući joj sav novac za vođenje velikog, komplikovanog domaćinstva, vezali su je tučanim okovima. U

društvima, u koja je uvođena, pri kartanju ili jedenju ćevapčića u gostionicama, osećala se kao stranac, ponekad bi je neko nešto ljubazno upitao, sama nikad nije osećala potrebu da šta kaže. Uprkos svoj svojoj ljubaznosti, direktor Keleti kao da je lebdeo iznad nje u nedostižnoj daljini, nije bio partner za razgovor ili druženje, a Goldi, nezadovoljna svojom sudbinom i svojim brakom, bežala je u migrenu, uzimala drogu ili se pravila nevešta. Išla je u neka društva sa damama, radila sa njima gimnastiku, uzimala časove mačevanja, pa polazila sa prijateljicama u kafanu „Roža“ na viršle sa pivom ili torte sa šlagom sa likerima, da bi povratila ono nešto težine što bi izgubila sportskim vežbama. Nazivala je i Ilzu svojom prijateljicom, grlila je, trljala svoj obraz namirisanim francuskim parfemom uz njen, ponekad bi uz kikot upitala da li se najzad oslobodila svoje nevinosti ili da li bi probala malo kokaina, ali su le dve žene u suštini ipak bile isuviše različite. Ilza je odlučno odbijala da uzme drogu.

„Ništa ne škodi, veruj mi, a tako je dobro! mamila je Goldi. „Hajde, pravi mi društvo!“

Ali Ilza se prosto bojala. To je svakako bilo još mnogo opasnije od alkohola, a sećala se svog oca. Posle takvih predloga Goldi bi se povukla u sebe. Austrijanka je mogla da se pouzda samo u starmalog Viktora. Ali s njim, naravno, nije mogla da razgovara o svemu. Ostajala bi joj samo noć u sobici na kuli.

U nemačkom Kulturbundu su je pažljivo slušali. Sve su prihvatili što bi rekla i oslovljavali bi je sa „Gospođo barunice!“, što bi, doduše, odbijala sa osmehom, ali što joj ipak i te kako godilo. Kao prava Nemica, a uz to još aristokratkinja, za te sinove švapskih seljaka, koji su tek u prvoj generaciji bili trgovci i zanatlije, pa čak i činovnici u bankama i advokati, bila je zanimljiva i poštovanja dostojna osoba.

„Da li ove godine možemo opet u Rajfnic?“ upita Viktor sledećeg proleća.

„To je sada isuviše nepouzdana za nas“, odgovori mu otac.

„Mislite, gospodine direktore?“ uzdahnu Ilza.

„Pa da vidi zastave sa kukastim krstovima i da pita šta je to? Zar nije bilo dovoljno sa malim hitlerjugendovcima, o kojima ste mi pričali?“

„Šta su kukasti krstovi?“ umeša se Viktor i Keleti progundajući:

„Eto vam!“ reče direktor, ali nastavi: „Austrija ima gvozdenu rudu i to mnogo, ima ogromne nalaze magnezita i po veličini drugu na svetu proizvodnju grafita. Ima mogućnosti za izgradnju hidrocentrala, pa čak izvesne rezerve nafte i zemnog gasa. To jedan Hitler mora da uzme, to shvatam. Ali nešto je još važnije, Austrija ima pola miliona nezaposlenih,

to vi najbolje znate, gospođice Ilza, a u Nemačkoj sada vlada čak i izvesna potreba za radnom snagom. To su realnosti u Evropi. E pa nadajmo se, da ćemo mi ovde ostati neutralni!"

Goldi i Viktor oputovaše na Jadransko more i povedoše i Ilzu. Omiš je gradić na zemljouzu koga je nanela reka Cetina. Na strmom brdu Mosor stoje ruševine tri uskočke tvrđave. Bilo je prilično naporno popeti se gore, pa je Goldi odustala.

„Da li su tvoji preci imali ovakvu tvrđavu?“ upila Viktor.

„Ne znam. Možda...“

„Ali ovde svakako nije bilo aždaja, kao što je ona u Celovcu, nego morskih nemani, zar ne?“

„Verovatno.“

Uveče bi sedeli na hotelskoj terasi, svirao je mali orkestar. Ilza je upozoravala Viktora da ovde na jugu zvezde mnogo sjajnije svetle na noćnom nebu, i naučila da ga nađe severnjaču, saksofon bi plakao meko i melanholično, ponekad bi poneko prišao i zamolio dame za ples. Ilzu su retko pozivali, ali Goldi stalno. I sve češće je dolazio isti mladić sa mnogo briljantina namazanog na crnu kosu. Bio je to mesni apotekar, imao je svoju jedrilicu, pa ih je, kad su se malo bolje upoznali, pozvao da ih poveze prema ostrvima Brač i Šolta, a pratili su ih delfini. Viktor je učio da jedri. Goldi bi gotovo svake večeri još ostajala na terasi, kad bi se Ilza i dečak već povukli.

„Opet si počela?“ upita Ilza kad ih Viktor nije mogao čuti. „Prvo si šćepala kapetana, a sada samo apotekara sa malom jedrilicom, zar to nije znak nazadovanja?“

„Ovaj bar ima kosu“, nasmeja se Goldi bezbrižno, „pa makar masnu...“

U Omišu na Jadranu Goldi najzad nagovori Ilzu da uzme malo belog praha. Dve mlade žene jedne pretople letnje noći nisu mogle da zaspu, cerekale su se, smejele, zatim u tankim spavaćicama izašle na balkon, posmatrale mesec nad sumornim čempresima, slušale cvrčke i onda je starija rekla opušteno:

„Ja ti umeš da se smeješ, Ilza, vidiš, potrebni su ti samo vanredni časovi...“

Ilza se čudila. Uopšte nije bila svesna da se retko, veoma retko smeje. Ali sutradan se osećala strahovito umorno i bedno, tako da je to čak i Viktor primetio i zabrinuto upitao:

„Šta je. Ilza, zar sada već i ti imaš migrenu kao mama?“

Krajem avgusta vratili su se kući pocrneli od sunca, a pošto je Viktor pričao samo o jedrenju, otac mu kupi čamac na vesla. Postojalo je jedno

kupalište nazvano „Štrand“ na Begejskom kanalu. Za dečije igre nasuto je peska, odrasli su sedeli na terasi pod suncobranom i pili pivo. Viktor je veslao gore-dole, pod gvozdenim mostovima, pored vila, fabrika i železničkih postrojenja, začudo, nikada mu to nije bilo dosadno. „To je dobro za mišiće, zar ne, Ilza?“ pitao bi svoju guvernantu. Čak se i direktor Keleti ponekad poslepodne pojavljivao u staromodnom, crnom kupaćem kostimu, išetao bi iz kabine, ostavio naočari kod Ilze, kratkovidno se odgegao do obale i relativno elegantno glavačke skočio u mutnu vodu. Za Goldi ta mogućnost kupanja u kanalu nije bila dovoljno fina.

Pošto leto prođe, dečak se zainteresovao za konje i konjske trke. Ilza ga je vodila kod Jakša, a taj mu je dozvoljavao da se divi lepim životinjama, pa čak i da uzjaše. Viktor se već nešto razumevao u konje, jer mu je stari Ilić ponekad dozvoljavao da vozi fabričke kočije, a zimi sanke. Špediter je pomalo nabirao čelo, u četiri oka sa Ilzom gundao o „razmaženom čivutskom mangupu“, ali pred malim nije pokazivao nikakvu odbojnost, pogotovu nije, pošto mu je Ilza ispričala kako je Keleti analizirao priključenje Austrije Nemačkoj.

„Čini se da su veoma dobro obavešteni, znači, ima marljive špijune. To će da interesuje čak i Berlin, dobro je, što si mi to ispričala...“

U međuvremenu su prešli na ti. I ne samo to. Ilza je sada toliko zračila dobrim raspoloženjem da je Goldi primetila:

„Jesi li zaljubljena?“

Ilza reče špediterovo ime. U tom malom gradu svako je poznavao svakoga.

„Alal ti vera! Mladić koji odlično izgleda. Pa, znaš, mladić... Važno je da izgleda mlad. Ali, slušaj! Čuvaj se!“

„Zašto?“

„Nije on osvojio samo tvoje srce. A osim toga...“

„Šta osim toga?“ Ilza nije volela takve intimnosti, ali bila je isuviše uzbuđena i radoznala. „Misliš da sam isuviše ružna za njega?“

„Ma kakvi! Šta ti pada na pamet? Ti si veoma interesantna devojka...“ To, doduše, nije zvučalo veoma ubedljivo.

Kada su Keletijevi napravili mali izlet u dvorac u Ečkoj blizu grada, gde su servirani nadaleko najbolji šarani iz ribnjaka, Jakš je slučajno sedeo za susednim stolom, učtivo pozdravio direktora, dok su pili kafu čak za tren prešao za njihov sto i rekao nekoliko učtivih rečenica, kao što je običaj među uglednim građanima jednog malog mesta. Ničim nije odavao sa koliko prezira inače pred Ilzom govori o „Čivutinu Konu“, ni koliko je s njom bio intiman.

Ilza i Petar ubrzo su postali „par“ u gradu. Ona godinama čak nije ni razgovarala sa mlađim ljudima, a kamoli da je imala nekakvu vezu. Bilo je prirodno što se zaljubila u Petera Jakša. Princ iz bajke, naravno, nije bio, ali odlično je jahao. Njega nije dražilo samo što se Ilza oblačila drugačije od većine devojaka, koje je poznavao i obično bez daljeg uspevao odvesti u svoj krevet, nego pre svega njeno poreklo, način na koji je govorila, kako se kretala, držala glavu visoko... Krio je to, ali osećao je i izvesno poštovanje prema njenom negovanom austrijskom akcentu, dugačkim suknjama, zatvorenim svilenim bluzama i diskretnom parfemu. Ali morao je baš takvoj da pokaže ko je gospodar, uvek muškarac! Kad bi bili intimni, ona mu je dozvoljavala sve, ali su se u društvu ponašali veoma distancirano, onda bi umeo da bude galantan, veoma ljubazan, često ju je ljubio u ruku, nameštao stolicu pre nego što će da sedne. Njih dvoje su se našli u svakom pogledu.

Ilza je sebi ponekad govorila da je dobro što se tako dugo „sačuvala“ za njega. Sama noću u svojoj sobi u kuli čeznula je za njegovim čvrstim zagrljajem, mirisom cigareta koji je uvek bio oko njega. Već je nekoliko puta nakratko zaspala pored njega, ali da li će ikada moći ujutro da se probudi s njim?

„Šta je to neutralno?“ upita Viktor.

„U kom pogledu?“ uzvratila Ilza pitanjem.

„Pa tata sve češće koristi tu reč. Sad čak pevuši jednu srpsku pesmicu, *alaj volim što smo neutralni!*... Ko je neutralan i zašto?“

„Pa, znaš, kod složenih reči time se izražava da opisana stvar nečim nije pogođena, nije određena, na primer, neutralno po mirisu, razumeš?“

„Napola. Ali lala ne misli na to!“

„Svakako da ne misli. On po svoj prilici misli na neutralnost u političkom pogledu. U fudbalu sudija mora da bude neutralan, zar ne? Ne sme da navija ni za jedan klub.“

„Tačno. Da li tata hoće da kaže da Jugoslavija ne bi trebalo da učestvuje u tom ratu?“

„Tako je!“ Ilza pomisli da je time tema obrađena, ali dečak još uvek nije bio zadovoljan i reče:

„Šteta!“

„Za ime Božje, kako možeš da kažeš takvu glupost! Moramo da budem srećni, ako ostane kako jeste...“

Uprkos prijateljstvu sa Jakšom i svemu što je slušala u nemačkom Kulturbundu, Ilza se nimalo nije razumela u politiku, ali da je rat nešto strašno često je slušala od svog oca koji je bio ranjen na Soči. Užas Prvog svetskog rata, a naročito prvog posleratnog vremena u Austriji, urezao

se kroz priče i lična zapažanja iz detinjstva u nju kao apsolutna istina, kao dogma.

„Rat je interesantna stvar!“ uzvratu Viktor tvrdoglavo. „A što se tate tiče, on je već isuviše star da bi ga pozvali u rat, iako je rezervni oficir, zar ne? Njemu ništa ne može da se dogodi!“

Novine su izveštavale o nemačkim pobedama u Poljskoj, Norveškoj, Holandiji i Francuskoj. Filmski žurnal pokazivao je Hitlera pred Ajfelovom kulom u Parizu, borbene avione sa crnim krstovima na nebu, kolone tenkova koje se kotrljaju kroz Evropu. Ilza je smatrala da je to zaista impresivno. Nije više bila ravnodušna prema tome što se događalo, sad je bila ponosna što je Nemica. Uprkos Jakšovim ispadima, još je htela da veruje da ovde svako voli svakoga, ali nije loše biti nešto osobito.

Direktor Keleti je bio rezervni oficir kao svaki muškarac koji je nešto postigao u toj zemlji. Bio je kapetan prve klase, imao je lepu uniformu sa ordenom Svetog Save trećeg reda na grudima. Za to odlikovanje morao je da uplati naročito veliki prilog jednom dobrotvornom udruženju, koje je podržavala i kraljevska dinastija. To je tako bilo uobičajeno. Svake godine na državni praznik ujedinjenja, prvog decembra, oblačio bi uniformu, pomalo s mukom obuvao visoke, sjajne čizme, pa bi se odvezao do pravoslavne crkve u centru da bi učestvovao u službi. Po njegovom shvatanju, to je bio red, bio je lojalan građanin, uredno plaćao porez, iako je često naglašavao da je isuviše visok i nepravedan, i ukazivao svako poštovanje vlastima i crkvi. Ilza je smatrala da je komičan u uniformi. Jakš je i u civilu, pogotovu u jahaćim čakširama, izgledao nekako vojničkije, od kratkovidog direktora u oficirskoj uniformi.

U kući Keletijevih znaci približavanja rat, pojavili su se u nimalo zastrašujućem obliku nekoliko zidara. Oni su od jednog dela podruma napravili sklonište od napada iz vazduha, uvlačili su debele gvozdene grede pod svod, dodavali betonske zidove, iskopali podzemni hodnik sa pomoćnim izlazom pravo u park, namestili dvoje čeličnih izolacionih vrata, instalirali u nove podzemne sobe agregat za električnu struju. Izgledao je kao stalak sličan biciklu bez točkova, sličan aparatu kakav je Goldi imala u kupatilu, samo što je ovde dole bio korisniji, jer kad bi neko seo na njegovo uzano sedište i pokretao pedale, sijalice bi se odmah upalile.

U sklonište su uneli nekoliko gvozdenih postelja sa jastucima i debelu vunenu ćebad, nekoliko stolica, dva stola, radio, gramofon sa pločama, knjige i zalihe namirnica. Viktor je odneo dole dasku za crtanje

i dosta hartije.

„Da bih bar mogao da crtam ili da projektujem kuće, ako nam bude isuviše dosadno“, reče.

Malo podalje u parku iskopali su krivudavi rov, takođe kao zaštitu od napada iz vazduha. „Za svaki slučaj!“ objasnio je direktor Keleti.

Inače se rat mogao videti samo u bioskopu na žurnalu, ili ga je gospođica Ilza donosila iz Kulturbunda kući u vidu jednog šarenog, ilustrovanog časopisa sa naslovom „Signal“. Tu je bilo fotografija odvažnih nemačkih vojnika kako marširaju kroz Poljsku i Francusku, topova i tenkova, gordih pilota ratnog vazduhoplovstva nad Engleskom. Sila koja je imponovala. Ko bi mogao da joj odoli? Kraljevska jugoslovenska vlada očigledno nije imala tu nameru. Uvela je čak i *numerus clausus* za Jevreje, koji bi hteli da studiraju, da bi se i na taj način približila običajima u Nemačkoj i državama koje su bile u savezu s njom.

„Onda ću biti pomorski kapetan!“ izjavi Viktor kad je shvatio šta to znači. Ali njegov otac mu objasni da će takve prepreke će verovatno moći da se obiđu sa nešto malo novca, ukoliko još budu postojale, kad mu sin bude u tom dobu, a možda bi i inače bilo bolje da studira u Engleskoj. Trebalo bi naći dobrog nastavnika engleskog jezika, koji je, nažalost, gospođici Ilzi nepoznat. Viktor je imao tek jedanaest godina.

Keleti je ipak bio sve nervozniji. Nije više putovao u inostranstvo, samo je automobilom obilazio svoje posede, a više puta dnevno slušao vesti na radiju. Najčešće Radio London na engleskom. Viktor je mislio da dobro poznaje svog oca. Zapazio je da se ponaša manje samouvereno. Ponekad bi se direktor Keleti usred bezazlenog razgovora za vreme ručka, iznenada ispuštajući nož i viljušku, obraćao guvernanti:

„A šta o tome kaže gospodin Jakš?“ Ilzi je to bilo veoma neprijatno.

„On kaže da firer svakako zna šta radi...“

„Jelte? Ma nemojte!...“ Keletijev izraz lica nije delovao kao da deli to mišljenje.

Da li je direktor znao da je ona špediterova ljubavnica? Svakako. Ništa u tom gradiću nije moglo da ostane skriveno. Ali ako je njen poslodavac imao nešto protiv toga, nipošto to nije pokazivao. Svi su znali da Jakš igra važnu ulogu u Kulturbundu. Ali on je o tome malo razgovarao sa Ilzom. Smatrao je da muškarcu dolikuje da bude pomalo tajanstven. Čak i da je htela da ispriča nešto dvojici muškaraca, kojima se osećala obaveznom, poslodavcu i prijatelju iz postelje, jednom o drugom, ne bi ništa važno znala. Keleti nije imao potrebu da išta poveri guvernanti svog sina, a Jakš je svoja zaduženja shvatao isuviše ozbiljno, da bi nešto o njima rekao jednoj velikoj, glupoj devojci, samo zbog toga

što je ispred prezimena nosila plemićki predikat i ponekad spavala s njim. Međutim, ponešto bi saznala od drugih članova Kulturbunda, na primer, da su postojale dve tajne radio stanice, koje je on organizovao, jedna u Vršcu, unela je šifru „Vera“, a druga u Novom Sadu, „Nora“. Ilza je znala takođe da Kulturbund naoružava svoje muške članove, a da se oružje tajno uvozi iz Nemačke. To je jednostavno proizlazilo iz razgovora u gostionici „Kod poslednjeg dinara“, u kojima je učestvovala. Tamo bi se ponekad ipak i Jakš, uprkos njenom prisustvu, hvalio svojom službom za rajh i firera, svojim dobrim vezama u Berlinu. Njegovo poštovanje prema aristokratiji se nekako smanjilo od kada je Ilzu imao pod svojim jorganom.

U do tada tako mirnom, malom gradu, u kome su Srbi, Mađari, Nemci, Rumuni, Jevreji, Slovaci i Cigani tako lepo živeli jedni pored drugih, kao bernardinac Levi sa mačkama u parku fabrike šećera, počeo je da se širi nemir. Neki mladi Nemci više nisu krili svoje simpatije za novu Nemačku. U izlozima knjižara, čiji su vlasnici bili Nemci, a i u kancelariji Kulturbunda, pojavile su se fotografije Adolfa Hitlera i njegova knjiga „Moja borba“. Nemci su ponekad nosili uniforme, pa čak i trake sa kukastim krstom na rukavu. Jugoslovenska policija se pretvarala da ništa ne vidi, ništa nije preduzimala protiv toga. Onda su jedne večeri komunisti napali sedište Kulturbunda u gostionici „Kod poslednjeg dinara“. Razbili su celi inventar u paramparčad. Policija se opet uzdržavala.

Još uvek su se kartali u kafani „Roža“. Kad se Ilza jedne večeri vraćala sa toaleta, naletela je na popa Tošu koji je pušio u hodniku i kad je htela da prođe pored njega on joj je rekao:

„Zar za vas nije sve teže da kao Nemica budete kod Jevreja?“

„Zašto?“ upita iznenađeno. „Zar ovde nisu svi ljudi jednaki?“

„Još se pretvaraju kao da jesu“, pop strasno uvuče dim svoje cigarete. „Ali nisam baš siguran da će tako i ostati. A vi?“

Viktor je sve češće nešto šaputao sa Milanom, očevim šoferom. Ovaj je verovatno imao neke veze sa napadom na klupski lokal Nemaca. Od kada je grad postao nemirniji, gospodin direktor je i dalje puštao svog sina da se ujutro sa fabričkim autobusom odveze do centra u gimnaziju, ali je po njega slao svoj crni pakard, najveći auto u gradu. Milan ne bi parkirao pred školom, čekao bi dve ulice dalje, imao je nalog da se pretvara kao da baš slučajno prolazi. Ostali učenici nisu morali da znaju da ga svaki dan limuzina vozi kući. Ali dečak je tako imao prilike da Milanu postavi bezbroj pitanja i dođe do novih saznanja. U tom gradiću nisu samo odrasli znali sve jedni o drugima, nego i deca.

Milan nije bio samo Srbin, nego i komunista.

„Tvoj otac je sasvim zgodan čovek“, objasni dečaku, sa kojim se ponašao gotovo drugarski, „ali on je kapitalista i moraćemo da mu nacionalizujemo fabriku. Ali pošto je dobar stručnjak, možda ćemo ga zadržati kao poslovođu“.

„Da li će za mene biti loše što sam iz bogate porodice kad vi budete došli na vlast?“

„Ma jok! Bitno je gde stojiš ideološki! Marks i Engels su takođe bili bogati, a drug Lenjin je čak bio plemić, ne kao tvoja Ilza, nego pravi...“

„Pričaj mi o njemu“, zamoli dečak, a šofer bi to prihvatio vrlo rado.

Direktor Keleti je znao čak i za te razgovore. Jednom reče za stolom:

„Vi ste, draga gospođice Ilza, Nemica, ali moja prijateljica, a naš Milan je komunista. Meni zaista ništa neprijatno ne može da se dogodi...“

To je trebalo da zvuči kao šala, ali je pokazalo koliko se zapravo brinuo. Moric Keleti nije bio optimista. Samo se ponekad pretvarao da jeste.

Dvadeset petog marta 1941. godine Radio Beograd rano ujutro prekide emisiju i najavi važne vesti za jedanaest časova. U jedanaest sati emitovano je obaveštenje da je Jugoslavija pristupila Trojnom paktu. Nemci u gradu su to primili kao svoju veliku pobedu. Očigledno davno pripremljene još veće Hitlerove slike pojavile su se u centru grada u mnogim izlozima.

Dva dana kasnije, 27, marta, u školama su otkazana predavanja. Na ulicama su deljene plavo-belo-crvene trake. Klicalo se mladom kralju. Đaci su marširali kroz ulice, stvarali kolone. Bilo je i mnogo vojske pod čeličnim šlemovima, glavnom ulicom projahao je odred konjice sa ratnom opremom. Oborena je vlada kneza namesnika Pavla, koja je potpisala ugovor sa Nemcima. Viktor je do promuklosti vikao zajedno sa svojim drugovima, slušao patriotske govore, zahtevao zajedno sa mnoštvom: „Bolje rat nego pakt!“, ali nije zaboravljao da s vremena na vreme baci pogled na veliki sat na tornju katoličke crkve. Stigao je tačno na ugao gde ga je čekao crni pakard.

„Šta je to?“ upita dečak šofera.

„Digao se narod! Sad će biti rata sa Hitlerom!“

„Zar on nije isuviše jak za nas?“

„Za nas možda, ali drug Staljin je još mnogo jači!“

Ručak je prolazio depresivno. Direktor Keleti nije imao apetita.

„Tata, da li ćemo sad ratovati sa Nemcima?“

„Ne znam, sine. Nadajmo se da nećemo...“

„Ali Milan je rekao...“

„Šta je Milan rekao?“

„Da će biti rata i da ćemo pobediti uz pomoć Staljina...“

„E pa onda on zna više od nas ostalih.“

Ilza je ćutala. Direktor se samo igrao svojim nožem i viljuškom. Goldi nikada nije jela mnogo. Ilza se stidela da jede brzo, kao što bi to najradije činila. Samo Viktor, koji je posle uzbudljivog prepodneva stigao kući sa crvenim obrazima, nije obraćao pažnju na brigu odraslih i navalio je na ručak. Za njega je sve to bilo veoma interesantno.

„Dakle, molim vas, gospođice Ilza, šta vi mislite o gospodinu Hitleru?“ upita Keleti, a pošto je ona i dalje zbunjeno ćutala, nastavi. „Iz Austrije su stigle mnoge jevrejske izbeglice. Pričaju strašne stvari o logorima u kojima zatvaraju i ubijaju Jevreje, o opljačkanim radnjama, spaljenim sinagogama, kažu da su ljudi prosto umlaćeni na ulicama, da su profesori u Beču morali da čiste ulice svojim četkicama za zube... Ja, naravno, pomažem izbeglicama koliko mogu, ali ne znam da li ti jadnici ne preteruju da bi izazvali više sažaljenja. Šta vi mislite, da li će to uzbuđenje oko Jevreja da se smiri, ako bude imao uspeha u svojim ratovima?“

Ona podiže nesiguran pogled na svog poslodavca:

„Kako bih ja to mogla da znam, gospodine direktore? Ja sam jednostavna devojka, čitam iste novine kao i vi...“

Gospođa Keleti, koja bi retko rekla nešto što ne bi imalo veze sa šeširima, toaletom, cipelama, pozorištem, knjigama, eventualno Viktorovim vaspitanjem, iznenada se umeša:

„Ništa strašno ne može da se dogodi. Nemci su fini ljudi. Kulturna nacija. A čovek je dobar, zar ne?“

Njen muž i guvernanta se začuđeno zгледаше i u pauzi koja je nastala Viktor reče:

„Meni taj Hitler imponuje!“

Posle podne Ilza je kontrolisala Viktora, koji je radio domaće zadatke, kad direktor Keleti malo zadihano uđe u dečiju sobu i saopšti:

„Traže vas na telefonu, gospođice Ilza!“

Ona začuđeno skoči. Bilo bi normalno da domaćin pošalje sobaricu da joj prenese neku vest. Ali ko je mogao da je traži? Nije morala da pita,

Keleti i sam saopšti začuđenim glasom:

„Gospodin Jakš!”

Direktor je ostavi samu u svojoj velikoj radnoj sobi.

„Dođi u kancelariju Kulturbunda!” reče špediter. „Smesta!”

„Ne znam da li mogu, Peter. Moram dete da stavim u krevet, možda kasnije...”

„Tamo više ne moraš ništa. Ili dođi sad, ili...” Spusti slušalicu.

Keleti je sedeo u polumračnom salonu sa novinama u krilu. Bilo je isuviše mračno da bi mogao da čita. Bio je veoma zabrinut. Inače bi uvek bio strahovito zaposlen, večito bi nemirno nekuda žurio. Ali sad je čekao nju. Ilza mu saopšti da su je zamolili da dođe u Kulturbund, ne zna šta da radi. A mali Viktor...

„Samo vi idite. Dovoljno je veliki da bi legao sam. A njegova majka bi takođe mogla malo da se pobrine za njega. Bojim se da neće moći da ostane tako razmažena kao što je bila do sada. Narediću da vas odvezu, gospođice Ilza.”

I mladi srpski komunista poveze austrijsku guvernantu u velikoj crnoj limuzini jevrejskog fabrikanta šećera na sastanak nemačkog Kulturbunda na kome se pripremalo preuzimanje vlasti posle dolaska esesovskih jedinica spremnih na upad u zemlju iako rat još nije bio objavljen. Ilza tada još nije znala za psovku koja glasi: „Daj Bože da živiš u istorijskim vremenima!”

GUVERNANTA I GESTAPO

Šestog aprila 1941. godine, rano ujutro zaurlaše sirene. Ilza se na brzinu umi hladnom vodom, ne obuče suknu nego pantalone i otrča dole u Viktorovu sobu. Dečak se već oblačio. Za čas stigoše pred kuću. Direktor Keleti već je bio pred kućom neobrijan, kao što ga guvernanta još nikada nije videla, sa kaputom od kamilje dlake preko pidžame i papučama na bosim nogama, iako je bilo vrlo hladno.

Nebo nad njima plavo i čisto.

Sirene iznenada prekidoše zastrašujuću pesmu, umesto njih začu se čudno, potmulo brujanje. Ilza podiže glavu i na sjajnom svodu vide bezbroj srebrnih tačkica u veličanstvenom letu toliko udaljeno iznad njih, kao da ih se ništa dole na zemlji ne tiče. Zatim zavlada tišina. Začudo se niko nije ni setio da ode u sklonište izgrađeno u podrumu. Najzad sirene objaviše prestanak opasnosti.

„Šta sad da radimo, gospodine direktore?“

„Prvo ću slušati radio! Uskrs je. Nedelja!“ Reče kao da to ima neke veze sa onim što se objavilo na nebu. „Zatim ćemo doručkovati. Neka svi po mogućnosti budu u prizemlju, da bi po potrebi mogli da otrče u podrum...“

Činilo se da je sad opet smiren.

„Posle ću proveriti šta se događa u fabrici. Molio bih vas, gospođice Ilza, naložite da Milan dođe sa automobilom.“

Keleti se posluži samo kafom i jednom kiflom. Kratko saopšti da je Beograd bombardovan bez objave rata.

„Mnogi su ljudi poginuli. Grad je u plamenu!“

Milana nije bilo. Umesto njega, dođe njegov otac sa fijakerom. Mladić se u toku noći kratko oprostio, nije rekao ni kuda će, ni kada će se vratiti. Keleti nije znao da vozi. Veliki pakard ostade u garaži.

To je, dakle, bio rat.

Dnevni poredak se nije odmah naročito promenio. Škola više nije radila. Viktor se igrao lovca pred zabranom sa srnama. Nišanio je

svojom puškom-igračkom na lepe životinje, koje su, hranjene i zbrinute, izgubile strah od ljudi i nisu se dale zbunjivati. Ili je sedeo u svojoj sobi i crtao. Ne više samo kuće, nego pre svega tenkove i avione. Goldi je slušala gramofonske ploče, najviše šlagere i operete, najdraža pesma joj je bila „Ramona“. Zatim je insistirala da Ilza nauči lambetvok, pomodnu igru koja je stigla iz Engleske.

Ilza je te večeri u svojoj postelji razmišljala da je sve te godine direktor Keleti bio nadasve učtivi poslodavac, a da je njegova žena od samog početka ostavljala utisak bespomoćnog stvorenja, njegove igračke u određenim časovima, elegantne pratnje odgovarajućim povodom, ali nipošto gospodarice u kući, domaćice ili stroge majke. Ilza nije znala da li se zaista radilo o migreni, kada bi se na sate ili pola dana povukla, ili je to posledica kokaina. U svakom slučaju, zahvaljujući pasivnosti gospođe, ona je zauzela ulogu neke njene mlađe sestre. Goldi je umela da bude i vesela, trudila se da ne pokaže koliko se boji života, pa se hrabrila drogom, čije bi dejstvo izdalo na kraju dana. Nije bilo u protivrečnosti s tim što je ponekad izgledala žedna života pošto bi šmrkala.

„Ti, Ilza, zamisli da živimo u Beču! Ili Parizu... Da li si već bila u Parizu? Nisi? Ja samo jedanput. Sa Keletijem na bračnom putovanju.“ Ona je o svom mužu uvek govorila pominjući samo njegovo prezime, nikada ne bi rekla „moj muž“ ili moj „suprug“, čak mu se nije obraćala kao Moricu, nego ga je oslovljavala prezimenom: „Ti, Keleti!“

Ilza nije shvatala zašto je ta lepa, mlada, bogata žena, blagoslovena svim darovima ovog sveta, u suštini tako tužna, beznadežno depresivna, kada bi je spopala njena „mutna raspoloženja“, kako ih je sama nazivala. Da li je slutila nešto užasno ili je strahotu dočaravala zloslutnošću? Ilza je možda i zbog toga toliko volela svoju poslodavku, što se ponekad osećala nadmoćnom.

Poslepodne, posle bombardovanja, Ilza nije uspela da telefonira Jakšu, nije bio ni kod svoje kuće, ni u kancelariji špedicije, ni u ergeli. Svuda bi joj rekli da je upravo bio ovde, trenutno se ne može naći, baš je nekuda otišao. Da li više nije hteo da ima kontakt s njom?

Niko nije sumnjao da će Nemci uskoro umarširati. Na mnogim kućama se isticala zastava sa kukastim krstom. Keleti bi svake večeri kasno dolazio iz fabrike i počeo da telefonira. Zatim je naredio da se na besmislenoj kuli vile istakne bela zastava.

Osmog dana posle bombardovanja, 14. aprila, deo puka *Grosdeutschland* – „velika Nemačka“ sa nekoliko tenkova na čelu bez otpora uđe u grad i stade pred većnicom. Nemačka vojska zauze sve

važne tačke u mestu, pre svega mostove preko Begeja, i naimenova jednog mesnog Nemca za gradonačelnika. Keletiju je sve javljao jedan prijatelj, mađarski advokat. Drhtavim glasom saopšti svojoj ženi i Ilzi:

„Stigli su! U gradu su!”

Posla starog Ilića u centar da sazna šta se događa. Kočijaš se vrati sa vešću da su izlepljeni plakati sa naređenjem da se preda oružje, ko ne poslušati biće kažnjen smrću. U „Pozivu stanovništvu” rečeno je:

„U ime švapskog naroda Nemci pod zaštitom Adolfa Hitlera i nemačke vojske preuzimaju upravu grada...”

Sutradan su sve jevrejske radnje morale da posebno budu obeležene.

Moric Keleti više nije napuštao kuću, malo je govorio, i dalje se uredno brijao i oblačio, učestvovao na zajedničkim obrocima, ali gotovo ništa nije jeo. Sve vreme provodio je u svojoj radnoj sobi gotovo bez pauze slušajući razne vesti na radiju.

Kada jednog jutra u sedam žestoko zakucaše na vrata, bio je spreman. Budan, čak nekako čio, sedeo je u sportskom odelu, ali sa belom košuljom i jednom od svojih večitih, isuviše šarenih leptir mašni, sa novinama na kolenima u fotelji, kao da je čekao posetu. Ilza otvori vrata, jedan esesovski oficir je gurnu u stranu, za njim upade nekoliko uniformisanih ljudi u pratnji civila, člana Kulturbunda frizerskog kalfe Vencela. On je na ruci nosio traku sa kukastim krstom.

„Moric Keleti?” upita oficir.

Keleti je već ustao i odložio novine.

„To sam ja!”

„Idete sa nama!”

„Da, naravno. Da li nešto da ponesem? Ćebe, kaput? Novac?”

„Ništa vam ne treba. Idemo!” Obrati se Ilzi. „A ko ste vi? Njegova žena?”

„Ne! Ja sam Nemica iz Rajha!”

„To je tačno”, požuri se Vencel da potvrdi.

„Ma nemojte? Pa šta onda tražite u čivutskoj jazbini? Pa lepo, to će drugi da provere. Ja sad vodim samo ovoga. Koga još ima u kući?” Pitanje je bilo upućeno Ilzi.

„Samo supruga gospodina direktora. Verovatno još nije ustala. Pomalo poboljeva. I njihov mali sin. Ima dvanaest godina...”

„Muškaraca nema?”

„Nema!”

„Oružje?”

„Ma nema!”

„Otkuda vi to znate? Hajde, dobro. Kasnije ću poslati nekog da pretrese kuću...”

Keleti podiže dva prsta kao učtivi đak koji želi nešto da kaže.

„Šta je?” upita ga esesovski oficir.

„Imam pištolj. Brauning...”

„A zašto ga niste predali kao što je naređeno?”

„Nisam još stigao, gospodine oficiru. Pa evo, sad ga prijavljujem...”

Keleti pođe sa jednim esesovcem u pravcu radne sobe. Uskoro se vratiše i vojnik pokaza oružje:

„Jedan pištolj marke brauning, dve kutije municije, šturmfireru!”

Keleti se brzo obrati Ilzi:

„Sad valjda nema smisla da se oprostim od Viktora i svoje žene... Molim vas, gospođice Ilza, pobrinite se za njih! Vi znate koliko je Goldi bespomoćna...”

Jedan od vojnika gurnu Keletija kundakom, tako da se zatetura. Vencel dobaci Ilzi pogled, slegnu ramenom i potrča za oficirom, da bi seo do njega u automobil.

Ilza se polako pope na prvi sprat. Baci pogled u dečiju sobu, Viktor je još čvrsto spavao. Žalim na prstima ude u spavaću sobu bračnog para Keleti. U prvom trenutku joj se učini da je veliki krevet prazan. Zatim primeti da se Goldi sakrila pod jorgan. Ilza sede na rub postelje i otkri ženu. Videlo se da je odavno budna, sva se tresla u svojoj dugačkoj, beloj, svilenoj spavaćici, plakala je, najzad otvorila oči crvene od suza i droge i upita:

„Jesu li ga odveli?”

Ilza shvati da je gospođa Keleti sve znala, čula ili naslutila, a sakrila se u krevet kao dete. Nije sišla čak ni da se oprost sa svojim mužem.

„Šta ćemo sad?” upita Goldi, a kad ne dobi odgovor, šapnu: „Onda, molim te, pusti me da nastavim da spavam i nemoj me buditi sve do Božića!” I prkosno se ponovo pokri jorganom.

Nešto je moralo da se učini. Ilza energično pođe u direktorovu sobu, prvi put ne kucajući pre nego što će ući. Pozva Jakša telefonom, uporno ga je tražila, najzad ga našla u Kulturbundu.

„Slušaj, esesovci su odveli gospodina direktora!”

„Znam. Još danas će biti obešen!”

„Obešen? Ali zašto, za Boga miloga?”

„Primeru radi. On je najbogatiji Jevrejin u grad. A plaćao je priloge srpskim, nacionalističkim udruženjima. Velike priloge. Pomoću njih su vodili rat protiv nas!”

„On je davao pare svakome, Peter, pa ti to znaš! Hteo je da da i za

Kulturbund... Pa vi se dobro poznajete, bili ste prijatelji..."

„To su bila druga vremena. Morali smo da se pretvaramo. Ilza, imam mnogo posla!”

„Da li mogu da dođem kod tebe? Moramo da razgovaramo o tome. Bar dečka da spasemo. Čuješ li! To moraš da mi učiniš!”

„Ništa ja ne moram, osim da izvršavam firerova naređenja, primi to k znanju! Ali treba da dođeš, Ilza! Potreban nam je svaki Nemač i svaka Nemica. Dođi smesta u većnicu. Ponesi svoj pasoš. Pitaj gde je Gestapo. Tamo ćeš me naći.”

Stigle su sobarica Ilona i gospođa Katica, Kete, kuvarica. Dojurile su da zadovolje radoznalost. Ilza im naredi da za Viktora spreme doručak, da kasnije pitaju milostivu da li želi da joj nešto serviraju u postelji. Onda pozove fabrički fijaker. Starom kočijašu tiho reče da su gospodina direktora uhapsili, da će pokušati nešto da preduzme.

„Strašno je to, gospodine Iliću!” Starac ne odgovori, poslušao bez reči, kao da je sada Ilza gazdarica.

Pred većnicom već su stajala dva esesovca u crnoj uniformi, sa crnim čeličnim šlemovima. Bez pokreta, kao da su od kamena. Pored njih civil sa trakom sa kukastim krstom na rukavu mantila.

„Da li ćete uspeti?” nagnu se kočijaš sa svog visokog sedišta prema njoj

„Ne znam, ali moram da pokušam. A vi me sačekajte, molim vas!”

Ilza izvadi svoj nemački pasoš, ali civil je poznade i reče gde je gospodin Jakš. Nađe ga u prostranoj kancelariji. Iza njega na zidu već je visio Hitlerov portret.

„Potrebna mi je sekretarica, Ilza!” reče odmah. „Hoćeš?”

„U kom si svojstvu ovde?”

„Rekoh ti. Tajna državna policija. Gestapo. Doći će, naravno, i gospoda iz Rajha, ali potrebne su ovdašnje snage, koje znaju srpski i mađarski, ovdašnje običaje i ljude. Sedi!”

„Ne znam, Peter. Zašto ne uzmeš Magdu iz svoje špedicije? Ja sad ne bih napustila gospođu Keleti. Pa vi ne možete prosto samo tako da ubijete gospodina direktora!”

„Magda je Mađarica, ne može ovde da radi, ostaće u mojoj firmi. Keletijevi će biti prebačeni u logor, njima više nisi potrebna. A direktor je isuviše poznat, nema mu spasa.”

„Ali zašto? Zašto?”

„Našli su oružje kod njega!”

„Jedan pištolj. Sam ga je prijavio, ja sam bila prisutna!”

„Da, pošto su esesovci već osvojili kuću!”

Osvojili? Ilza shvati da ovako ništa neće postići. Donese odluku da pokuša na drugi način.

„Jesam li vam zaista potrebna?“

„Jesi. Dužnost ti je, kao Nemice, da sarađuješ sa nama.“

„Važi! Ali pod jednim uslovom. Da spaseš dečaka i gospođu Keleti!“

„Kako to zamišljaš?“

Tog časa se naglo otvoriše vrata. Korakom šefa uđe oficir u crnoj uniformi. Jakš skoči sa fotelje i pozdravi podignutom rukom. Ilza ostade sedeći kao što dolikuje dami. Oficir upitno pogleda Jakša, koji je žurno predstavi:

„Gospođica Ilza fon Bokberg, oberšturbambanfireru. Već sam vam raportirao o njoj. Aristokratkinja, nemačka državljanica iz Ostmarka!“

Lice esesovskog oficira postade ljubaznije:

„Hajl Hitler! Zovem se Kant. Drago mi je što smo se upoznali. I ja sam Austrijanac. Vi ste, dakle, bili guvernanta kod direktora fabrike šećera?“ Ilza smesta zapazi da je Jakš rekao „Ostmark“, kako se sada govorilo za Austriju, ali da je Kant upotrebio stari izraz „Austrijanac“. On joj pruži ruku i sede, a Ilza shvati da ima šansu. Peter je bio mali počinu. Poče da objašnjava esesovskom potpukovniku. Pronađe reči da ga pridobije. Reče da je posle smrti svog oca ostala bez posla u toj tada nemogućoj Austriji, koja je razdirala samu sebe, morala je da nađe bilo šta. Stidela se da kao nemačka plemkinja radi za Jevreje, ali nikad nije zaboravljala svoje poreklo. A Keletijevi su bili ljubazni prema njoj, nisu se držali nikakvih jevrejskih običaja, pripadaju nemačkoj kulturi. Ona nije ravnodušna prema njihovoj sudbini, baš kao Nemica mora da bude verna, najzad i na kopči oberšturbambanfirera piše „Moja čast je vernost“. Naročito je vezana za malog dečaka, odgovorna je za njega, vaspitavala ga je u nemačkom duhu. Koliko godina ima? Dvanaest, a...

Oficir je prekide. U redu. Sve to on zna. Pa i sam rajhsmaršal Gering je jednom rekao da svaki Nemačkinja poznaje po jednog Jevrejina „koji nije takav“. U tom pogledu gospođica fon Bokberg nije nikakav izuzetak. Inače, Nemačkinja treba da bude veran svom narodu i vođi, a ne čivutskoj bagri. Međutim, on je shvata, izuzetak potvrđuje pravilo. Samo o tome ne treba mnogo da se priča. I mora brzo da se sredi, pre nego što svi Jevreji budu prebačeni u logor.

„Pustite tu Čivutku i njeno kopile u Mađarsku, Jakš! Preko Tise. Neka im ispostave dokumente, ja ću potpisati, neka bude na moju odgovornost. Jesmo li se razumeli? I neka ponese malo novca, zlata, progledaćemo kroz prste. Nama ostaje sve ostalo, fabrika, kuća... Jeste li

zadovoljni sa mnom, gospođice?"

„Razumem!“ promrmlja Jakš nezadovoljno.

„Mnogo vam hvala...“ reče Uza, ali Kant odmah nastavi i podiže glas:

„Ali posle zaboravite svoje meko srce, jasno? Mi izvršavamo zadatke u ime svog naroda, države i firera. Tako. Sad možete ići, spremite tu Čivutku. Ali sutra tačno u osam da ste ovde. Jakš kaže da umete da pišete na mašini i tako dalje? Znate srpski?“

Ilza klimnu glavom.

„Uzeću vas ja. Sviđate mi se. Baš i zbog toga kako se borite za svoje bivše gazde. Jakš neka potraži drugu. Da li da naredim da vas odvezu kući?“

„Hvala. Uzela sam kočije fabrike šećera. Čekaju me.“

„Bravo!“ nasmeja se Jakš. „Razvijaš se kao prava Nemica, osećaš da pripadaš rasi gospodara. Biće nešto od nje, oberšturbambanfireru!“

Ilza napusti većnicu. Imala je novog gospodara. Izgleda da nije mogla bez toga. Strogi, oštri Kant bio je, naravno, po svemu drugačiji od mekog Keletija. Još nije mogla da zamisli da će direktora ubiti istog dana.

Preko puta je hotel „Roža“. Tu su često večeravali. Viktor je potajno odlazio u bioskop u istoj kući, jer je filmove zabranjene za omladinu mogao da gleda iz lože vlasnika. Ilza je po svu noć igrala u svojim prvim dekoltovanim večernjim haljinama sašivenim kod Goldikine krojačice. Dolazila je se Keletijevima kao da je član porodice, a Jakš im prilazio smešeći se najljubaznije. Vlasnik hotela zvao se Hari Kon, grbav čovek, ali veoma ljubazan i vesele naravi, neki dalji rođak Morica Keletija.

Pred hotelom primeti mnogo ljudi, priđe da vidi šta se događa. Dva civila držala su gospodina Kona, savili ga preko drvene klupe. Njegov jadni, obogaljeni gornji deo tela bio je go. Jedan čovek sa trakom sa kukastim krstom na rukavu – Ilza užasnuto prepoznade frizerskog kalfu Vencela – povika držeći u ruci vreću peglu:

„Da vidimo da li Čivutinu možemo da ispravimo leđa!“ Zatim stavi peglu na leđa Harija Kona i poče da „pegla“. Krik mučenog čoveka ubrzo pređe u neopisivo cviljenje. Ilza nekoliko trenutaka ne uspe da se pomakne, jedva se otrgnu i potrča do fijakera.

„Jeste li videli?“ zadihano upita kočijaša.

„Ja ću se potruditi da ubuduće ne vidim ništa!“ odgovori starac.

Ilza je drhtala kao da je u žilama ima leda umesto krvi. Strašno je kako su gurali direktora Keletija. Sad će ga obesiti. A ona treba da radi za dželate. Da bi spasla malog Viktora. I Goldi. Možda... Peter reče da

Morica Keletija više niko ne može da spase. Nije trebalo da razmišlja. Odlučila se. Za direktora više ne može učiniti ništa, njegovoj ženi i sinu valjda može da obezbedi bar malo vremena. A da li je pre svega mislila na sebe? Da li je samo htela da izbegne da se Goldi i Viktoru ništa ne dogodi pred njenim očima? Ali šta inače da radi? Da sklopi nike, sakrije se kao Goldi pod jorganom i sačeka šta će se zbiti? Ilza je imala skoro trideset godina, nije više bila devojčica, morala je da preuzme odgovornost za svoje postupke. Šta bi njen otac uradio na njenom mestu?

Ne reče Goldi da je Keleti osuđen na smrt, možda već mrtav. Slaga da će doći za njima, kao muškarca nisu mogli da ga puste tek tako, posle će mu omogućiti da pobegne. Ali ona i Viktor sad smesta moraju da odu. Što pre! Jakš će organizovati da ih prebace preko Tise u Bačku, koja je pod mađarskom okupacijom. Tamo imaju rođake.

„Dobri gospodin Jakš!” uzdahnu Goldi. Ilza se trgnu, ali ne pomenu esesovskog oficira, pomože da se spakuju dvakofera, uredi da Viktor ruča, zajedno sa Goldi otključa mali sef u kome je, osim jugoslovenskog novca, bilo i nekoliko stotina dukata. Goldi htela da ih подели s njom, ali Ilza ne primi ništa osim na kraju jedan broš sa brilijantom.

„Hvala. Za uspomenu. Ali ponesite što je moguće više nakita, gospođo direktorko. Sve će vam biti potrebno...”

„Nećeš više da me zoveš Goldi?”

„Oprosti. Hoću. Htela bih samo da me shvatiš ozbiljno!”

Goldin pogled postade krut. Čak ne očajan ili unezveren. Svi njeni do sada neodređeni strahovi ostvarivali su se na najjeziviji način. Razrogačene oči, a kao da više ništa nisu zapažale.

„Posle rata ćemo se opet videti, je li?”

„Da, naravno. Svakako! Posle rata ćemo se opet videti.”

Viktor je sve vreme ćutao. Tek kad sede pored majke u automobil, koji je Jakš poslao da ih odveze do skele preko Tise, upita Ilzu:

„A šta će biti sa psom?”

Niko se nije setio bernardinca Levija, koji je ponekad u holu vile, a obično u širokom parku vodio svoj bezbrižni, za njegovu rasu sigurno lepi život.

„Smestićemo ga dobro!” obeća Ilza. „Mislim da će ga Ilona uzeti. Ona ga je najčešće i hranila, nju najviše voli. Naravno posle tebe...” dodade brzo, kad primeti kako je dečak gleda.

„Dobro! Neko mora da se postara i za zlatne ribice, za kanarince i papagaje. Nemoj da zaboraviš srne! Ti ćeš ostati ovde sa nacistima?”

A kad Ilza uplašeno zbog vozača stavi prst na usta, dečak još reče:

„To nije lepo s tvoje strane, Ilza. Nije časno. Ti si nas izdala!”

Više je i ne pogleda. Ilza je dugo mahala za automobilom, sve dok ne skrenu iz aleje topola. Niko nije otpozdravljao mahanjem.

„A šta ćemo sad?” upita Katica. Ilza ne odgovori. „Onda ćemo poneti po neku uspomenicu. Ja ću uzeti srebrni pribor za jelo, nešto od damasta, porcelana, lonce i šerpe. Iz svog carstva... Vi ovde nemate domaćinstvo, gospođice Ilza, vama to ne treba!”

„Šta vam pada na pamet?”

„Da ne biste hteli da me sprečite? Ja sam isto takva Nemica kao i vi. Nešto možemo dati i Iloni, iako je samo Mađarica...”

Kuvarica bestidno uđe u direktorovu radnu sobu i poče da telefonira. Ubrzo stiže i njen muž, mehaničar, sa starim automobilom, koga toliko napuniše stvarima da Katica odluči da ide peške da bi više mogli poneti. Ilona ne reče ni reči, ali pošto Švabica ode, nađe lepi, kožni kofer i poče u njega da tipa što bi stigla. Na kraju izjavi:

„E pa onda bih ja krenula, gospođice Ilza!” Pošto Austrijanka očuta, dodade: “Za vas će se sigurno pobrinuti gospodin Jakš, zar ne?”

Ilza klimnu glavom. Svi su ovde znali sve. Polako se pope u sobu na kuli da bi spakovala svoje stvari. Baci pogled na lepe borove i zabran sa srnama. Pred žičanom ogradom se izležavao bernardinac Levi. Njemu je hladni prolećni dan bio prijatan. Nije znao da su ga svi zaboravili.

Banat je dospao pod neposrednu nemačku vojnu upravu. Za potrebe Nemačke plnilo se žito i stoka. Ali ubrzo su se organizovale partizanske jedinice koje zbog ravničarskog terena, u kome je bilo mnogo manje pogodnih skrovišta nego u bosanskim ili crnogorskim planinama, nisu beležile veće vojne uspehe kao u drugim delovima raskomadane zemlje.

Stanovnici Banata nisu postali građani Nemačke, zbog toga mladi Nemci nisu mogli da se regrutuju u redovnu vojsku, ali bili su potrebni za rat. Među njima je stvarano raspoloženje da se dobrovoljno jave u esesovske jedinice. Ko baš nikako nije hteo dobrovoljno, pozivan je da stupi u pomoćnu policiju.

Obersturmbanfirer Kant postavio je Ilzu u svoje predsoblje. Bavio se i mobilizacijom ljudi. Preko dvadeset hiljada mladih Nemaca iz Banata obuklo je uniforme, petnaestak hiljada stavilo se u službu posebne

esesovske divizije „Princ Eugen“. Kant je svoje obaveze smatrao važnim za ishod rata. Policijski posao u užem smislu ga je manje zanimao, rado ga je prepuštao Jakšu i njemu sličnima, ali on im je bio pretpostavljeni i njihovi izveštaji prelazili su preko njegovog, a to je značilo pre toga preko Ilzinog stola.

Dok je nemačka vojska leta 1941. godine pobedonosno napredovala kroz Sovjetski Savez, podunavske Švabe su bile oduševljene. Gordo su nosili uniformu. Svuda su pevali svoje pesme na ulici i u krčmama, a ostali građani, Mađari i Srbi, Rumuni i Slovaci radije bi im se sklanjali s puta.

Službene prostorije Gestapoa nalazile su se u većnici. Kant je svojoj sekretarici dodelio kompletan, namešten stan u glavnoj ulici, jer je Keletijeva vila rekvirirana za komandu kopnene vojske. Pomislila je šta da ponese. Jakš joj je rekao da se Jevreji sigurno neće vratiti, sve što ona ne uzme raspodeliće se, odeća, na primer, u dobrotvorne svrhe. Pakard je uzeo Jakš, Kant je vozio „samo“ mercedes.

Ilza uze Goldikine bunde i nekoliko haljina, rublje, vazne. Nakit. Spakovala je i crveno povezani album sa Viktorovim slikama. Još jedanput je pregledala spavaću sobu svojih bivših poslodavaca. Na Goldinom noćnom ormanu ostala je mala, srebrna kutija. Uze je u ruke. Unutra je bilo belog praha. Znala je šta je to i stavila u svoju torbu.

Već drugog dana kod oberšturbambanfirera, kada je ujutro pregledala izveštaje pristigle u toku noći, primeti da je jedan stari poznanik, dugogodišnji lekar fabrike šećera, ubio sebe i svoju ženu. Na receptu je zabeležio:

„Inicirao sam nam po deset kubika morfijuma, niko ne može da nas spase. Tako sam lepo živeo da ne dam da mi pokvare kraj.“

„Jevrejin?“ upita Kant, kad ga ona upozori na taj slučaj.

„Da, naravno.“

„Poznavali ste ga?“

„Kako da nisam. Bio je dobar prijatelj mog bivšeg poslodavca...“

Esesovac gurnu hartiju u stranu.

„Vidi ti njih. Ponekad su čak i oni sposobni za herojske gestove. E pa lepo! Uštedeli bi nam dosta posla kad bi se svi ugledali na ovog, ali obično samo cvile...“

To je bila prva smrt jednog poznanika za koju je Ilza saznala iz zvaničnog izveštaja. Šta li je stari lekar osećao kad je čuo da su mu obesili prijatelja Morica Keletija? Tek uveče, u svom novom stanu, Ilza shvati gde se nalazi, šta se događa. Posle je nailazila na saopštenja o smrti mnogih ljudi koje je poznavala, sa kojima je jela, pila, igrala karte,

ili valcer. Sve ju je manje to uzbuđivalo. Sa fronta su stizale i vesti o smrti mladih Nemaca, tada bi u ime Kanta i komande pisala izjave saučešća. Tešila se da ona lično ne preti nikome, ne škodi nikome. Samo je registrovala zbivanja, nije im bila uzrok. Radila je pedantno kao i sve do sada u životu. Rat je, ljudi umiru...

Njen novi šef bio je veoma zadovoljan njom. Nikad ne bi pošla kući dok i poslednja ceduljica ne bi bila odložena u odgovarajući dosije, uvedena u registar, sklonjena u orman ili, ako se radilo o poverljivijim spisima, u sef. Još i pre nego što bi Kant glasno izgovorio šta mu treba, ona bi ustala, pokretom ruke ispravila suknju, klimnula glavom i rekla, pre nego što bi on otvorio usta:

„Razumem, oberšturbambanfireru!”

„Vi ste savršeni, gospođice Ilza!” hvalio bi je uvek nanovo. „Šta bih ja radio bez vas?”

Jednog dana naiđe među spisima koji su se mogli poništiti na letak na kome je komanda saopštavala da je Jevrejin Moric Keleti pogubljen vešanjem i na službenu fotografiju koja ga je prikazivala sa rukama vezanim na leđima, na vojnom kamionu, okruženog esesovcima pod šlemovima. Izraz lica mu je delovao više začuđeno nego uplašeno, jer je pre toga izgubio naočare.

Album sa Viktorovim slikama, plakat, tu fotografiju, druge snimke Goldi i dečaka i dve vaze sa uvek svežim cvećem postavi na stočić u uglu kao na neki zloslutni oltar. Ponekad bi usred noći umorna i usamljena dovukla stolicu, dugo gledala u slike i objavu o Keletijevom pogubljenju. Bez pokreta. Bez suza. Ne moleći se Bogu. Možda bi bilo dobro da se ispoveda u crkvi, ali nije to činila od svojih školskih dana. Mislila je pre svega na Viktorov pogled pun prekora pre nego što je seo u automobil i na to da nije hteo da se oprostí od nje. I na Goldi. Kako je plakala u Rajfnicu pre nego što će prevariti muža sa kapetanom parobroda, a zatim na moru sa apotekarom. Dobro je što je bar malo uživala u tim zbrzanim ljubavima. A koliko su se njih dve ponekad i smejale! Ilza shvati da nikad nije imala bolju prijateljicu.

Seli se srebrne kutije sa kokainom. Izvadi tu uspomenu, oprezno, kao da može da je slomi, stavi i nju na sto. Nedelja ujutro. Jakš na službenom putu. Bar je tako rekao. Sećala se kako je Goldi to radila. Malo praha na ruku. Šmrknula je. Ubrzo je spopade neopisivi svrab, kao da je gola legla u mravinjak, ali malo posle se oseti tako svežom, slobodnom, željnom neke aktivnosti, da se začas obuče i istrča napolje. Veselo odmaršira duž Begejskog kanala, koji je u širokom luku tekao kroz grad. Duž obale vodila je staza posuta šljakom. Koračala je žurno,

kao da ima važan cilj. Jedan esesovac, koji je sa devojkom sedeo na klupi pod vrbom, a znao gde ona radi, skoči i podiže ruku u znak pozdrava.

„Hajl Hitler!“ zacvrkuta Ilza i začudi se koliko joj glas zvuči izmenjeno. „Kakav divan dan, zar ne?“

Malo, pomalo nauči da koristi kokain. Kad bi ujutro šmrknula, imala bi snage za celi dan i ništa neprijatno ne bi primila k znanju. Uveče, kod kuće, kad bi dejstvo prošlo, bila bi sumorna, iscrpljena, ali i dovoljno umorna da savlada sećanje na sve što se događalo u toku dana ili bar da potisne najgore. Tako je uspevala da ne misli da radi za istu fabriku smrti koja je ubila Keletija, a Goldi i Viktora oterala u neizvesnost.

Kad je Jakš zapanjeno primetio čudni aranžman u uglu, samo je promumlao:

„A ti malo pošizila?“ Uzeo je u zagrljaj i čvrsto pogledao u oči. „A sad si počela još i da šmrčeš kokain, je li?“

„Šta li pada na pamet!“

„Nisam ja blesav, Ilza!“

Ali pošto je tako dobro radila i oberšturbbanfirer bio zadovoljan s njom, Jakš nije insistirao. Imao je u njoj ljubavnicu koju je mogao da pokaže u svom novom, „finom“ društvu nemačkih oficira i visokih činovnika, kao i onih ovdašnjih Švaba koji su spadali u novo rukovodstvo grada. Niko nije zapažao da je na skupovima i večerama, na kojima je učestvovala zajedno s njim, obično ćutala. Tako otmeno, sa pogledom spuštenim na tanjir pred sobom, a očigledno odana svom izabraniku, trebalo je da bude prava nemačka žena. Samo što nije htela da ispuni želju svog prijatelja da plavu kosu pusti da poraste duže i u kikama splete venac oko glave. Nastavila je da ide kod frizera, kod koga ju je Goldi odvela, sekla kosu kratko i nosila modernu frizuru.

Kad ne bi bila prisutna. Jakš bi se hvalio pred novim drugovima:

„Možda ćete reći da moja Ilza nije neka lepotica! Ali ružne žene su najbolje u krevetu. Da samo znate kakva je dekadentna strast jedne aristokratkinje! Kad ona zagrije u jastuk, pocepa platno, a perje poleti na sve strane...“

U toku zime u oficirskom kasinu nešto pred Božić iznesoše pred njih medaljone od srnećih leđa. Ilza je sedela između šefa i ljubavnika, a Jakš reče:

„To su one životinje iz Keletijevog parka. Zamislite, oberšturbbanfireru, Čivutin je pred svojom kućom držao zabran sa srnama!“

„Divljač je malo žilava, zar ne, gospođice Ilza?“ primeti Kant učtivo.

„Bar mi Austrijanci se razumemo u te stvari...“

Ilza ne dodirnu meso. Beše kao da treba da jede svoje rođake. Ali samo reče da nema apetita, nešto je pokvarila stomak. Svi ostali za stolom bili su toliko glasni, zabavljeni sami sa sobom, da niko nije obratio pažnju na nju, samo Kant reče da mu je baš žao.

Posle kišovitog proleća, koje Ilza nije ni primetila, opet stiže leto. Vazduh zatreperi od vrućine. U kancelarijama Gestapoa zujali su ventilatori. Ponekad bi se sa Jakšom odvezla do kupališta na Begejskom kanalu. Kad je prvi put sela do njega na žutu kožnu fotelju u crnom pakardu, ponovo se osećala kao da izdaje Keletijeve. Tim kolima je mladi Milan Ilić došao pred nju na železničku stanicu kad je pre gotovo šest godina uplašeno stigla u ovaj grad. Kasnije je obično sedela napred, kod šofera, kao sad, a natrag Goldi i Moric Keleti. Za Ilzu je taj automobil, kakav ranije nikad nije ni videla, bio vezan za njih, a na neki način zu Milana, ali to, naravno, Jakšu nije rekla.

Na ulazu u kupalište stajala je tabla: „Ulaz za pse i Jevreje zabranjen!“ ali u gradu više nije ni bilo Jevreja. Zvanično pristup Srbima nije bio zabranjen, ali nisu dolazili, samo nekoliko Mađara. Nemci su bili u svom elementu.

Peter Jakš je odlično izgledao u majušnim kupaćim gaćicama. Ilza nije prestajala da se divi njegovom istreniranom telu, a on je dobro znao kakav utisak ostavlja na žene. Ne samo na Ilzu. S tim je morala da se pomiri. I s tim da nije spadala u najatraktivnije devojke na plaži. Imala je dugačke noge, ali nevelike grudi, zadovoljna je bila samo svojom prirodno zlatnom kosom.

Obersturmbanfirer Kant bi retko dolazio, pa najčešće u uniformi seo u hlad i naručio pivo. Ponekad bi se skinuo da malo otpliva po mutnoj vodi, pa bi otkrio isuviše belu kožu i okrugli trbuh, koji bi inače vešto utezao opasačem. Kad bi se Jakš peganjao u vodi sa sasvim mladim devojka, Ilza bi sela uz Kanta, razgovarali su o nevažnim stvarima, on bi rado pričao o Berlinu, gde je služio posle priključenja Austrije Nemačkoj, ili o svom rodnom mestu u Gradiškoj sa mešanim stanovništvom baš kao i ovde. Grehota što kao dete nije naučio hrvatski, a ne samo malo mađarski, to bi mu sad i te kako koristilo. S njim je mogla da razgovara čak i o književnosti.

Dolazak Kanta na kupanje nekako ju podsećao na to kako se Moric Keleti pojavljivao na gotovo isti način. Jevrejski industrijalac i esesovski oficir su se na čudan način povezali u njenoj glavi.

„Nije valjda da se nabacuješ šefu?“ zavitlavao bi je Jakš. „Vi Austrijanci! A zapravo ste još i kolege, nekada je i on bio učitelj...“

„Hajde, molim te! On je baš jedan lepo vaspitani gospodin!”

„Ti lepo vaspitani su ponekad najgori...”

Čitajući liste uhapšenih, sve češće je nailazila na poznata imena, pre svega srpska. Odmah je saznala gde su Jevreji koncentrisani i kad su šlepom preko Begeja, Tise i Dunava transportovani do logora na beogradskom Sajmištu. Tada trijumfalno pomisli da je Goldi i Viktora poštedela bar toga.

Jednom upita Kanta da li bi nekako moglo da se sazna šta se dogodilo sa gospodom Keleti i njenim sinom.

„Kako to zamišljate, gospođice Ilza?” zareža neuobičajeno strogo. „Mogao bih za njima da pošljem poternicu u Mađarsku. Zar mislite da bi im to koristilo? Baš naprotiv ako su se negde skrasili. A mi ovde zaista imamo i važnija posla!”

Akcije pokreta otpora približavale su se gradu. Železnički most u pravcu severa je miniran, vršene su sabotaže na lokomotivama, paljeni su magazini, silosi sa žitom i vršalice. Nemačka je imala precizne planove o rokovima i količinama žita, mesa, zejtina, konoplje, šećera i svakojake druge robe koje je trebalo poslati u Nemačku i za potrebe vojske. Akcije partizana su kvarile njihovo izvršavanje. Služba SS, Gestapo, a pre svega domaće Švabe, organizovane u takozvane šuckore, trebalo je svim sredstvima da spreče sabotažu i diverzije. U partizanske jedinice i komunističke partijske ćelije ubacivani su doušnici. Sve je Kant koordinirao, a išlo je preko Ilzinog stola. Tako je ona znala ime svakog obaveštajca i osumnjičenog, kao i pripreme odmazde.

Postepeno je sve bolje upoznivala svog šefa. Bivši učitelj nije bio oženjen. Ništa se nije znalo o nekoj prijateljici ili ljubavnim aferama. Retko je primao privatna pisma i to samo od majke. Prema Ilzi je ostao korektan kao prvog dana. Jednom je rekla Jakšu da je oberšturbanfiring zadivljujuće uzdržan, ali on se samo nasmeja:

„Ništa ti ne shvataš. U međuvremenu svi znaju da je naš dragi šef peder, ali se stara da niko ne primeti, jer firer to ne voli.”

Ilza je zaista malo znala o tim stvarima, shvatila je samo da se Peter Jakš boji Kanta i da ga zbog toga zapravo mrzi, a da Kant ne prezire samo Jakša nego sve mesne Nemce pod svojom komandom.

U staroj, pseudobaroknoj zgradi okružnog suda nalazili se i zatvor i kancelarije istražnih sudija. Ilza nikad nije vodila zapisnike saslušanja, ali ponekad bi odlazila po poverljiva dokumenta ili ih je nosila tamo. Morala je samo da izađe iz većnice i gvozdenim mostom da prede uzani rečni tok. Desno i levo od mosta širili su se duž obala negovani parkovi, u jednom se nalazio bivši jugoslovenski oficirski kasino, u kome je sad

svake večeri svirala muzika za ples za nemačke dame i gospodu, a gde se jevtino i dobro jelo i pilo. Ponekad bi Ilza pomislila koliko su normalnost njenog privatnog života i mirnoća pejzaža i cele okoline u protivrečnosti sa svim što se događalo. Ali uz pomoć kokaina uspešno je potiskivala takve misli.

Zatvor u palati pravde se uskoro pokazao kao tesan. Nemačke vlasti su rekvirirale novi mlin sagrađen od betona blizu pravoslavnog groblja i preuredile ga u koncentracioni logor. Prozori su već od ranije imali rešetke, u velike prostorije nasuta je slama. Nemcima je bilo potrebno sabiralište za taoce. Ako bi Ilza morala da ode do mlina, kako su i dalje nazivali logor, mogla je da zatraži službena kola.

Jednom tamo naiđe na popa Tošu. Nikad ga ranije nije videla u svečanoj sveštenoj odori izvezenoj zlatom. Pokušao je da brzo prođe hodnikom pored nje uz nagoveštaj klimanja glavom, ali ona ga zaustavi.

„Šta vi ovde radite, gospodine popo? Nisu valjda i vas...”

„Nisu”, odgovori mirno. „Hvala na pitanju, nisam uhapšen. Da li da kažem – još nisam? Dozvolili su mi da ljudima osuđenim na smrt pružim poslednju utehu. Većina to neće, jer su komunisti, ali ima i vernika kojima sam potreban... Naročito među jadnim Ciganima...”

„Ja sam samo jedna obična sekretarica!” Ilza oseti potrebu da se izvinjava pred tim čovekom, sa kojim se zajedno sa Goldi tako često kartala.

„Svako od nas ima svoju sudbinu i čini što mora”, reče pop. „A sad, oprostite, imam posla!”

Okrenu se i brzo ode u pravcu iz koga je došao. Čudno, pomisli Ilza. Rado bi ga pitala da li uveče ponekad još igra bridž? Ako igra, s kim? Sva sreća što joj se nije pružila ta prilika. Šta bi pravoslavni sveštenik i sekretarica Gestapoa mogli da govore jedno drugom u hodniku mlina pretvorenog u koncentracioni logor o tome kako su se nekad kockali sa u međuvremenu ubijenim Jevrejima?

Naredba vrhovne komande glasila je da za svakog mrtvog Nemca mora da se ubije pedeset talaca. Prvi put je izvršena krajem avgusta kada su u borbi poginula tri člana šuckora. Nije bilo jednostavno odmah naći stotinu i pedeset žrtava. Jevreje su već otpremili, a toliko osuđenih ili bar uhapšenih simpatizera pokreta otpora nisu imali. Uzeli su Cigane.

„Ali da mi niste dirali dobre muzičare!” naredi Kant. „Oni su nam potrebni za društveni život!”

Stvarne borbe pokreta otpora nisu streljali, nego vešali pred okupljenim narodom. Kao dželatari i grobari opet su angažovani Cigani, koji su ponekad dobro poznavali žrtve i tiho se izvinjavali kada bi im

stavljali omču oko vrata i proveravali kako je zategnuta.

Ilza je čitala izveštaje o izvršavanju smrtnih presuda, primeni mučenja, registrovala i odlagala fotografije akcije esesovaca i Gestapoa. Počela je da se boji svoje prostrane, udobne kancelarije, susreta sa užasom koji je morala da proknjiži. Kokain ujutro postao je nasušna potreba. Pred večer bi jedva nastavljala da radi, svaki korak u pravcu ormana sa fasciklama bio bi napor kao da se penje na planinu, svaki pokret ruke bi boleo. Ali srećom nije više imala snage da razmišlja o svemu što bi u toku dana saznala.

Najzad kod kuće, zgrčena pod jorganom, govorila bi sebi da sve to ne može da bude istina. To je mora iz koje će se uskoro probuditi.

U bajci su Ivica i Marica vešticu spalili u peći. Nekada je Viktoru čitala Grimove bajke, a tek je sada pomislila koliko je u njima strašnih scena sa razbojnicima i ljudožderima. I Viktor je bajke čitao glasno, ona mu je ispravljala izgovor, usput ga pomalo učila i retorici i glumi. Nije videla zlo u pričama, dečak nikad nije pitao zašto su toliko krvoločne. Junak jedne bajke pošao je da nauči šta je to strah. A sad je u dokumentima nalazila i mnogo strašnije događaje.

Posle partizanskog napada na selo Karađorđevo u okviru mera odmazde u njenom gradu ubijeno je 85 talaca, među njima 28 žena i devojaka, najmlađa, koja je navodno bila partizanska kurirka, imala je tek četrnaest godina.

„Da li hoćete da pođete sa mnom da jednom i lično prisustvujete takvoj predstavi?“ upita oberšturbfirer, a kad je Ilza užasnuto odbila, popustljivo se nasmeši. „Hajde, dobro, ako nećete, ne morate.“

Šest kilometara ispred Pančeva, u pravcu sela Jabuka, streljano je pet hiljada ljudi. Vojnici redovne vojske, koji su to učinili, posle su se nalazili u stanju šoka. To je njihov poručnik saopštio u svom izveštaju o izvršenju naređenja. Ilza nije mogla ni da zamisli koliko je to – pet hiljada. Koliko mesta zauzima pet hiljada ljudi kad stoje jedni pored drugih? Pošto je dobila izveštaj i fotografije tog masovnog streljanja, uveče je gotovo čitav sat presedela pred Keletijevom predsmrtnom fotografijom i proučavala njegovo lice. Kako se neko oseća kad zna da će kroz nekoliko minuta umreti?

Jedne večeri u subotu Peter saopšti da će ujutro doći po nju sasvim

rano, neka ga u šest čeka pred svojom kućom i ne pojede ništa, doručkovaće zajedno. I neka se obuče tako da može da jaše. Da jaše? Već ju je dva, tri puta stavio na konja, držala se sasvim dobro, ali nije bila sigurna da može da pođe na jahački izlet.

„Ništa ne brini“, umiri je Jakš. „Imam za tebe mirnu kobilu. Nećemo samo jahati, krenućemo kolima. Pokazaću ti svoje novo imanje.“

Beše to jedan od onih letnjih dana koji deluju kao da se priroda još nalazi u punoj, mladalačkoj snazi, još ništa nije posustalo i spržen kao docnije u avgustu. Sunce, doduše, sija punom energijom, ali još nije smrtonosno zamarajuće, nego kao da svakome uliva još više snage. Pošto su otvorili sve prozore snažnih kola, gotovo da im je bilo hladno. Kraj šarene svilene marame, koju je Ilza obavila oko kose i vrata, lepršao je na vetru.

Prođoše kroz nekoliko sela. Rode dostojanstveno stoje na dimnjacima. Guske čantravo i uplašeno, u poslednjem trenutku, pred kolima žurno se gegaju iz jarka kraj puta na drugu stranu. Kroz sva banatska sela široki, prašnjavi drumovi, zvani šorovi, uz njih bagremovi i dudovi koji bacaju hlad na pločnike od opeka. Pred kućama sa uzanim prozorima na šamlicama čuče starice sa guskom u krilu, tove je kukuruzom.

Usred svakog sela dve crkve, jedna nasuprot druge, pravoslavna i katolička. Tu su i krčma i opštinska uprava, pred njom jarbol na kome se vije zastava sa kukastim krstom. Pred ponekom bogatijom kućom domaćin sa plavim prslukom preko bele košulje bez okovratnika, sa šeširovom na glavi i lulom u ustima. Pred osnovnom školom u jednom od većih mesta nekoliko vojničkih automobila i jedan tenk.

„Moramo da budemo opreznii!“ kaže Jakš. Inače je sve idila kao iz neke nemačke slikovnice.

Pred njima se otvori drum dugačak i prav, zatreperi plavičasto kao da vodi pravo u vodu. Zar ovde jezero? Ilza zapanjeno upita Jakša, a on se nasmeja dobro raspoložen, kao što ga odavno nije videla:

„Nema tu nikakvog jezera, to je jedna vrsta fatamorgane. Često se javlja u toku leta.“

Ilza htjede da prekine ćutanje i da pokaže koliko su povezani i zajedničkim radom.

„Ti, Peter, neki dan me Kant poslao u mlin, pa znaš koga sam srela u hodniku? Popa Tošu!“

„Pa šta?“

„Iskreno sam se uplašila, već sam pomislila da nije i on uhapšen...“

„Taj nije!“ progundā Jakš. „Taj se nabacuje svakoj strani...“

„Šta hoćeš da kažeš?“

„Pa da tajnu ispovesti ne shvata naročito ozbiljno, kad ga zamolimo pomogne malo i nama. Ali ispovest kod pravoslavaca i nije kao kod nas katolika. Sad, ako mene pitaš, ja ne bih isključio ni mogućnost da dobri otac Toša održava pomalo vezu i sa onom drugom stranom. Vešt je i u kartanju, dobro igra bridž, zar ne?“

„Ti znaš i to?“

„Mi znamo gotovo sve!“

Skretoše na uzani, nekaldrmisani put. Iza kola se podigoše oblaci prašine. Zatim se pred njima pojavi podugačka, bela kuća pod senkom visokih topola opkoljena manjim zgradama i štalama. Pred vratima stariji par, muškarac požuri da Ilzi otvori vrata automobila, zatim optrča oko pakarda i pomože i Peteru, lako se inače uvek ponašao kao sportista, špediter je sada dozvolio da mu se pomogne kao da je starac.

Uvedoše ih u prohladnu trpezariju, gde je sto već bio postavljen lepim, gradskim porcelanom. Bilo je svežeg, vrelog langoša pravo iz pećnice, sa tih lepinja se cedila mast svinjskih krmnadli sa kiselim krastavcima.

„Da li da odmah osedlam konje, gospodine Jakš?“

„Da, učinite to!“

Jakš ne reče ni molim, ni hvala. Ilza pokuša nešto da pročita sa lica žene, koja ih je služila, ali ona nije ni trepnula, već je bez posebne zapovesti donela tursku kafu.

„Želite li dudovače?“

„Ne sada pre jahanja. Možda kad se vratimo...“

„Ko su ti ljudi?“ upita Ilza kad ostadoše sami, a Jakš upalio cigaretu.

„Srbi. Izdao sam im imanje u najam. Zašto?“

„Ponašaš se sa njima kao da su ti robovi... Ne znam. Keletijevi su bili mnogo učtiviji sa svojim osobljem.“

„Čivuti? E pa oni su lako morali, jer su se svakoga s pravom bojali. Nisu gospodska rasa kao mi. A Nestorovi, znaš, tako se zovu, navikli su, njih su tako tretirale i prethodne gazde. Ne boj se, žive odlično, potkradaju me gde stignu, ali nema veze, svega ima dovoljno...“

„Ti, Peter...“ upita Ilza ustručavajući se. „A čije je to imanje bilo ranije?“

Jakš se opet nasmeja. Kad bi se njegovo strogo lice tako ozarilo. Ilza bi prema njemu osetila takvu nežnost i poštovanje da bi mu najradije poljubila ruku. Bila je srećna, a nije znala da je to za nju najlepší dan u životu.

„Znao sam daćeš me to pitati. Možeš biti mirna. Vlasnik je bio jedan

srpski industrijalac iz Beograda. Prodao mi ga je jevtino, jer je njemu sad nemoguće da dođe i upravlja njime. Sve je legalno. Ne brini, nije bilo čivutsko, nisam ga oteo, platio sam ga pošteno, znam ja kakva si ti..."

„Hvala Bogu!” Ilza se radije nije pitala odakle Jakšu toliko novaca da može da kupi sve što hoće.

Stari Nestorov vešto pomože Ilzi pružajući ruku da na nju stane čizmom i jednim pokretom je podiže u sedlo. Pokaza se da je jak kao medved. Jakš elegantno uzjaha sam.

„Neću jahati brzo, ti samo pusti kobilu kako ona hoće, krenuće za mnom. Nazvao sam je Rosinanta. Je li ti pravo, malo moje knjigomoljče?”

Gotovo joj nikada nije tepao. Bela kobila zaista poslušno pođe za Peterovim šarcem.

Dugo su jahali kroz zlatna žitna polja, plavo cveće i bulke sijale su kao drago kamenje u nakitu. Na horizontu silueta dolca kao tanka, tušem nabacana skica. Ponekad nekoliko stabala sa zelenim krošnjama pred pozadinom plavetnila. Stali su pred jednom takvom oazom, sjahali i seli u hlad. Zujanje insekata. Sada je bilo prilično toplo. Jakš zbaci sako, Ilza raskopča bluzu. Samo za trenutak pomisli na hladna alpska jezera, obrise planina sa glečerima u Koruškoj, ali i ovde je pogled na beskonačnost polja bio lep, miran i fascinantn, i reče:

„Divno je!”

„Jeste, zar ne? I sve dok ti pogled dopire, sve je to moje!”

On je muškarac, reče Ilza u sebi. On se za to izborio. Ne znam kako, ali tako je to, muškarci se bore, a žene ne shvataju. Peter zna kako se postupa sa ljudima. Pomisli na svog oca, koji je jednom, kad je bila devojčica, napomenuo da je radoznao kakav će biti njen budući muž. Da li bi bio zadovoljan sa Peterom Jakšom? Da li je špeditera, koji je ponekad spavao s njom, smela da nazove svojim mužem?

Mogla je da zamisli šta se u Peteru zbiva. Oranice i pašnjaci, plavokosi muškarac sa plavokosom ženom, dobri konji, beskonačnost za Nemačku. Ilza beše deo toga. Tu je spadala. Nije mogla ostati sluškinja tuđih ljudi, ma koliko ljubazni bili. Rodila se kao Nemica, aristokratkinja, morala je da savlada svoje glupe emocije. Peter Jakš je pripadao novom plemstvu koje se stvaralo kroz ovaj rat. Ovim izletom je postigao šta je želeo, Ilza mu je sad bila potpuno odana, još nikada među njima nije vladala takva harmonija. On reče:

„Šteta što nemamo aparat da se fotografišemo. Svejedno, nadoknadićemo drugi put!”

Prenoćili su na salašu. Uveče su sedeli na verandi. Električne struje

nije bilo, ali su acetilenske lampe davale jaku svetlost. Noćni leptirovi su lepršali oko njih, kad bi se isuviše približili, planule bi uz tiho pucketanje. Nisu mnogo razgovarali, pili su mutno, prirodno vino, pa je Peter uzdahnuo:

„Šteta što ujutro moramo da se vratimo u grad, ali Kant je dozvolio da malo zakasnimo. Kad prođe rat brinuću samo o zemlji i konjima. Pa zar misliš da ja uživam u svom sadašnjem poslu? Ja nisam rođen za policajca, zaboga! Ali naša prokleta dužnost je, da se borimo da bi ova zemlja ostala nemačka!”

„Kad si već sam počeo”, prihvati Ilza, „znam da mnogo toga ne razumem, objasni mi, molim te. Kažeš da zemlja treba da ostane nemačka. Pa zar je nismo oduzeli Srbima?”

„Naravno da jesmo!” odgovori Jakš žustro. „Život je borba! A zemlja? Srbi su je posedovali dvadeset godina. Ne duže. A pre toga? Mađari unutar Austro-Ugarske. Pre toga opet Srbi. Ili Turci. Nekad davno Rimljani, Avari. Prouči bolje, ti voliš knjige. Ništa ne traje večno, Ilza, ali sledećih hiljadu godina ona je naša!”

Legoš u staromodnu spavaću sobu sa velikim, izrezbarenim, tamno bajcovanim posteljama, a platno pod njima ispeglano i uštirkano. Najzad neću samo leći pored Petera nego se ujutro probuditi pored njega, pomisli Ilza pre nego što će zaspati u njegovom snažnom zagrljaju. Ali buđenje ih je trglo na drugačiji način nego što se nadala. Galama, vika, Jakš sa golim gornjim delom tela pred prozorom, spolja osvetljen čudnim, crvenkastim sjajem.

„Napolje, Ilza! Napolje! Sve je u plamenu!”

Već je čula i praskanje iznad svoje glave. Za čas se obuče i potrči za Peterom. Nije samo krov od trske goreo nad njima, ne samo glavna kuća nego i sve sporedne zgrade i žitna polja.

„Prvo vršalicu!” urlao je Jakš.

„Kasno je! Vatra je izbila u mašinskoj šupi!” doviknu Nestorov. „Nemamo ni dovoljno ljudi, ni vode! Ništa ne možemo dok ne dođu vatrogasci iz sela!”

Malo kasnije stigoše vatrogasna kola, kamioni sa vojskom i esesovcima. Ilza sede na klupu ispod lipe, a gospođa Nestorov joj, uprkos toploj letnjoj noći, prebaci vunenu maramu preko ramena. Kroz ljuti dim se ponekad pokaza zvezdano nebo. Razigrane senke užurbanih ljudi, polja u plamenu, muk preplašene stoke, lajanje pasa. Već je svitalo kad Jakš oznojen, sav crn od gara, stade pred nju.

„Više ništa ne može da se uradi. Ali platiće mi! Vraćamo se u grad. Sva sreća što pakard nisam stavio u šupu nego ga parkirao pred

kućom."

„Kako je izbio požar?" upita Ilza pošto sedoš u kola.

„Partizani! Nema sumnje! Hteli bi da nam unište žetvu. Možda su i mene hteli da ubiju. Vršalica je nenadoknadiva..." Ućutaše neko vreme, Jakš se koncentrisao na vožnju, a zatim reče: „Nemaju nameru da se predaju bez borbe. Vidiš, Ilza, moramo da se bijemo. Ja sam u Gestapou da bismo pohvatali takve palikuće!"

Svitalo je. Dugo su u velikim, bešumnim kolima vozili pravo u vreli letnji dan. Ilza se nikako nije mogla navići da u ovom automobilu sedi sa Jakšom, a ne sa Keletijem koga su obesili na pravdi Boga. Čudno, ipak se nasmeši kad pomisli: Baš šteta što sve to o požaru iznad kreveta, o Peteru i njegovom besu ne može da ispriča Goldiki. Odnekud je bila uverena da bi je to zabavljalo, da bi zaboravila čiji je pakard. Ilzi to bi toliko smešno da i ne primeti koliko je nastrana njena misao.

„Šta ti je?" upita Jakš gotovo ljutito.

Jednog dana portir javi Ilzi telefonom da neka gospođica Lantoš želi da dođe do nje. Ime joj se učini nepoznatim, a još nikada niko nije poželeo da se popne kod nje, a ne do njenog šefa. Zbog toga nervozno uzvratu pitanjem ko je ta osoba i šta želi.

„Kaže da se zove Ilona Lantoš", javi portir. „Tvrđi da je dobro poznajete. Da je radila kod direktora fabrike šećera."

Ilona, sobarica! Ilza nije ni znala kako se preziva.

„Neka dođe gore!"

Rasplakana Ilona zamoli za pomoć za svog verenika, ložača u fabrici šećera. Uhapšen je pre nedelju dana. Ali sigurno je nevin! Časna reč! Da li Ilza može nešto da učini za njega? Ilza zapisa sve podatke, obeća da će preduzeti sve što je u njenoj moći, u najmanju ruku saznati za šta ga optužuju. Sledećeg prepodneva ispriča oberšturbambanfireru za Ilonu i njenu molbu.

„Šta je taj čovek? Srbin?"

„Nije. Mađar!"

„Da li ga lično poznajete?"

„Ne, ali Ilona je dobro stvorenje i sasvim sigurno apolitična. Da li bar možemo da utvrdimo..."

„Možemo. Naravno da možemo. Zašto da ne? Ja ću preuzeti slučaj."

Zatražite u moje ime predmet i proverite gde se taj Barta nalazi..."

Ilonin prijatelj se zvao Laslo Barta, optužen da je član rukovodstva komunističke partije u fabrici, u toku dosadašnjih saslušanja ništa nije priznao.

„Nije dobro za njega“, reče Kant pošto pregleda zapisnike. „Hajde, videćemo. Nikako mi ne treba sabotaža u fabrici šećera!“

Dovedoše okovanog Bartu. Košulja okrvavljena, umesto levog oka plava, grozna masnica. Jedva je hodao, a stražar ga je gurao kundakom u slabinu. Barta ne reče ni reči, ne odgovori na Ilzin pozdrav. Kant se pojavi u vratima, naredi da zatvorenika uvedu kod njega.

„Vežite ga tako za stolicu da ne može ni da se makne, pa izađite i zatvorite vrata za sobom!“

Esesovac odbi Ilzinu ponudu da sedne, ostade uspravan kraj vrata. Uprkos pojastučenim vratima, iz Kantove sobe prvo odjeknu bolni krik, zatim oberšturbambanfirerovo urlanje. Zatim se dugo ništa nije čulo. Najzad se vrata naglo otvoriše. Kant izađe oznojen, sa raskopčanom uniformom, kako se u službi nikad nije pojavljivao, i sede u fotelju za posetioce.

„Kaplare, dovedite još nekog i nosite ga odavde...“ Ilzu zamoli da pozove čistačicu da pospremi u njegovoj kancelariji. Pošto dva vojnika odnesoše leš, Kant reče Ilzi koja je još uvek drhtala:

„Nisam u treningu. Ma jok! Gluposti! Nikad nisam voleo isleđivanje. Crkao mi je pod rukama još pre nego što je istinski počelo. Tako mi treba kad slušam vas, gospođice Ilza! Sad će vaš famozni Jakš sa svojim finim društvom da se razbrblja da sam ja upropastio istragu, jer nismo dospeli do jezgra komunističke ćelije u šećerani. Da li imate adresu te žene koja ga je protežirala?“

Ilza samo klimnu glavom. Nije se užasnula samo zbog toga što je njen ljubazni šef onako usput ubio čoveka, nego možda još više, što je to za njega bila samo nezgodna greška, a uništeni ljudski život ga se nije doticao.

„Javite joj da može da uzme leš za normalnu sahranu. Vi znate da to u ovakvim slučajevima nije uobičajeno, ali to je jedino što još mogu da učinim. Hajde, dosta za danas, idem kući!“

Te noći Ilza dugo nije mogla da zaspi. Valjala se po postelji, a Goldina srebrna kutija bila je prazna. Ni mrvica kokaina. Sutradan preturi sef u potrazi za nekim slučajem sa drogama, ali ne nađe ništa, ti predmeti su verovatno išli preko redovne policije. U to stiže bivši frizerski kalfa Vencel da sačeka oberšturbambanfirera. Ilza ga upita što bezazlenijeg lica:

„Vi ste bili u radnji u koju je dolazila i gospoda Keleti, zar ne?“

„Jesam, zašto?“

„Da li ste znali da ona troši kokain?“

Vencel se grohotom nasmeja:

„Pa to je išlo preko našeg salona, gospođice Ilza. Da možda vama nije potreban?“

„Valjda mogu da pitam!“ reče Ilza bajagi uvređeno.

„Sve ćemo to lako srediti. A vi se založite za mene kod šefa, važi?“

Prekucavajući poternice jednog dana, naiđe na ime Milana Ilića, šoferu fabrike šećera. Postao je jedan od vođa partizanskog pokreta. Njegovom hapšenju dat je veliki značaj. Skrovište mu je navodno bilo blizu sela Jabuka. Sledećeg dana slučajno na pijaci sretne njegovog oca, starog kočijaša. On skide šešir i htjede da prođe mimo nje, ali ona susret shvati kao mig sudbine, pa ga oslovi:

„Gospodine Iliću!“

On zastade i pogleda je iznenađeno.

„Traže vašeg sina“, šapnu mu, a kad starac ne reče ništa, nastavi. „Kažem vam to da bi se čuvao. Znaju da se viđa kod sela Jabuka. Tamo će mu postaviti klopku!“

„Hvala“, reče kočijaš. „Ali ja, naravno, nemam nikakve veze sa svojim sinom!“

„Naravno!“ prihvati Ilza tužno.

„Šta ti imaš da se došaptavaš sa bivšim kočijašem Keletijevih?“ upita je sutra Peter Jakš strogo.

„Špijuniraš mene?“

„Ne tebe, nego njega. Živimo u malom gradu, sve se zapaža i, kao što vidiš, o svemu se izveštava. Ti si ličnost od poverenja, Ilza! Ne može to tako!“

„E pa ili imate poverenje u mene, ili me ostavite na miru. Pitaću oberšturbancirera da li je on dozvolio da me pratite!“ I ona to zaista učini.

„Naravno da nisam“, reče Kant. „Vaš Jakš je ljubomoran, ali Ilićevog oca je svakako morao da nadgleda. Stvarno, o čemu ste razgovarali s njim?“

„Pa valjda još nije zabranjeno da starom poznaniku koga slučajno sretnete kažete dobar dan!“

Ilza shvati da mora da bude oprezna. Ali zapravo nije ni imala nikakvu vezu sa Srbima ili komunistima koja bi je dovela u iskušenje da im pomogne. Bojala se da učini prvi kontakt i da potraži vezu. Možda više nije bila sasvim sigurna da li oseća više simpatije za „protivničku

stranu" i da li bi to bila izdaja njenog nemačkog porekla?

Ratne godine su prolazile brzo. Taman je prošla kroz zimu u Goldinom astraganskom krznu, morala je samo da ga malo produži, što je srećom bilo moguće, a već je stiglo vreme da ponese svilene haljine svoje bivše gazdarice prekrojene za novo leto. Tako prođe jedna godina za drugom. Zar je tu skupu garderobu trebalo da prepusti nekom drugom? Da li da se stidi što nosi toaletu prognane, možda već ubijene žene? Uvek nanovo bi se tešila da bi se Goldi radovala da njoj sve to lepo stoji. I kad bi uvlačila kokain, osećala se vezanom za nju. Dođe joj žao da se gotovo nikada nisu telesno dodirnule, da se samo jednom usudila da pomiluje ženu kojoj se pomalo divila, a istovremeno je sažaljevala.

Ilza nije učestvovala u vatrenim raspravama esesovskih oficira o poredama i porazima u Rusiji, Africi i na drugim frontovima. Registrovala je velike promene raspoloženja. Prvo je u njenom društvu vladala izvesnost da će pobediti celi svet, zatim prkos da se mora izdržati, najzad svest o propasti propraćena samo još nadom da će firer na vreme upotrebiti tajna, čudotvorna oružja.

1 nadalje svake noći postelja bi joj ostala kao poslednje utočište. Nadala se snu o šumi i ocu. Često joj se vraćao. Ali jednom stiže sa ocem na proplanak na kome su stajala vešala. Keleti sa omčom oko vrata stajahu na čudnoj napravi, sličnoj biciklu bez točkova, koja je u skloništu pokretala agregat. Uzbuđeno je balansirao tražeći ravnotežu, a Ilzin otac, inače škrt na rečima, naredi: „Moraš da ga gurneš Ilza da bi se okončalo, da se više ne muči!“ I Ilza bi lakonogo istrčala iz mračne šume na jarko osvetljenu čistinu sa namerom da sama doprinese smrti svog bivšeg poslodavca.

Sutradan se tačno sećala sna, a uveče se plašila da bi takav mogao da joj se vrati. Takav nastavak starog sna o šumi i proplanku oduze joj poslednju radost, nadu da će u snu pobeći od jezive jave. San, šetnja sa ocem, javljao se nanovo, i u snu se plašila čistine sa vešalom, ali nisu više izbijali na stratište.

„Ne mogu da shvatim zašto ste to uradili sa Jevrejima, Peter!“ reče Ilza negde oko Uskrsa 1944. godine. Od ulaska nemačke vojske već su se tri puta smenila sva godišnja doba. „Drugo je sa partizanima, oni su neprijatelji u ratu. Ali zar su Jevreji bili baš tako važni? Ponekad ne

mogu da spavam zbog toga... Grize me savest!"

„Ništa ti ne razumeš, dete moje“, pokuša Peter da je smiri uz bocu oporog, banatskog vina. „Savest je izgovor kukavica. Nemci se drže drugog načela, a to je izvršavanje dužnosti!“

„Keletijevi su bili pristojni ljudi. Direktor učtiv, ljubazan čovek. Ne mogu da pređem preko toga šta ste s njim uradili...“

„Kažeš, vi ste uradili, Ilza. Treba da kažeš – mi smo uradili. Shvati već jednom, ti si naša, ti si jedna od nas. Ne mogu da postoje dva izabrana naroda, Jevreji i Nemci. Jevreji su štetočine i paraziti. To je firer lepo objasnio, ali ti ne studiraš njegove spise. Pusti sad svog Getea, jeste, on je veliki nemački pesnik, ali sada usred rata potrebna nam je drugačija lektira. Mi smo izabrani narod Božji, mi! Naravno, ne onog slabašnog, judeo-hrišćanskog Boga, nego germanskog providenja. Pazi, dva su sveta suprotstavljena jedan drugom. Pripadaš ili jednom ili drugom? Ne misliš valjda da bolje možeš da proceniš stvari od našeg firera?“

„Naravno da ne! Ali prosto osećam šta je dobro, a šta ne valja. Jedno znam, da ćemo svi da platimo!“

„E pa neću dozvoliti da mi svojom kuknjavom pokvariš raspoloženje. Šta ti to znači da ćemo platiti? Zapamti, Ilza, zapamti jedno, nije to tako jednostavno kao što ti zamišljaš. Neće doći ni do kakve smene straže. Znaš li šta je rekao doktor Gebels? Rekao je, ako budemo morali da odstupimo, tako ćemo za sobom tresnuti vratima da će celi svet ispasti iz svojih šarki!“

Jakš je nije ubedio, ali Ilza mu se nije suprotstavljala. Činilo joj se da je kod Keletijevih bila pre mnogo decenija, a ne pre samo nekoliko godina. Opisi Jevreja, kakve je nalazila u nemačkoj štampi, nikako se nisu poklapali sa njenim iskustvom sa Moricom Keletijem i njegovom lepuškastom ženom. Pa ipak, Ilza je bila isuviše pasivna da bi se svom ljubavniku opirala na drugi način osim u mislima.

Bivša guvernanta živela je sad udobno. Ručavala je u oficirskoj kasini, imala služavku za svoj stan. Verovala je da svojim kancelarijskim radom za Gestapo da je doprinos ratnim naporima svoje otadžbine, „za narod, za firera!“ kako se govorilo. Znala je da to zvuči patetično, pa ipak bila je ponosna. Ponekad bi ta služba bila nezgodna, neprijatna, čak i strašna. Morala je da savlada odvratnost i strah, ali ispunjavalo je zadovoljstvom što je u tome uspevala. Vencel joj je prodavao kokain bez koga više nije mogla da ode sveža na posao. Da se iko pojavio da je pita da li je zadovoljna, slegla bi ramenima i odgovorila, kako da ne! Veoma! Ali niko je nije pitao. Svake noći je spopadao neidentifikovani strah.

Najčešće nije znala gde je Jakš, na nekom opasnom, tajnom zadatku ili u naručju lepše i mlađe devojke?

Na ulici se sretala sa bivšim poznanicima porodice Keleti, uglednim Mađarima i Srbima, pa bi sa njima stala za tren.

„Pa kako ste gospođice Ilza?” pitao bi advokat Madaras koji je njenom poslodavcu prvi javio da su Nemci ušli u grad.

„Najlepša hvala, gospodine doktore, odlično...”

„Vi ste sad kod šefa Gestapoa, zar ne?”

„Jesam.”

„Svaka čast! Dobro je znati. Možda će mi jednog dana biti potrebna protekcija...”

„Na mene uvek možete da računate...”

Ilza je ostala ljubazna sa svakim, ali je zapazila da se nje mnogi boje. S jedne strane, bila je tužna zbog toga, ali, s druge, ponosna što je postala nešto važno u ovom gradu koji je sada njen drugi zavičaj, a u koji je stigla kao malo bolja služavka.

Aristokratkinja i špediter sve su se više razilazili. Ilza se nervirala zbog njegovih parola. Rado bi mu ispravljala primitivni način izražavanja, akcenat podunavskih Švaba, ali nije se usuđivala. On je pred njom nastupao u ulozi gospodara i sveznalice, jer to nije mogao u društvu kolega iz Nemačke. Za oficire iz centrale ostao je provincijska prišipetlja. Stekao je imanje, kupio kuću i u gradu, nove konje, uzeo slike iz jevrejskih stanova i obesio ih na svoje zidove. I pre rata bio je imućan, sada se obogatio. Očigledno nije ni pomišljao da se oženi sa Ilzom, nikad to nije ni pomenuo, lako ništa nisu preduzimali, nije ostajala trudna. Dete bi možda promenilo njihov odnos. Nisu ni razgovarali o tome. Ilzi je ta tema bila neprijatna, on kao da se toga nije ni setio. Verovatno je mislio da je njena briga da njihova veza ostane bez posledica. Peter Jakš je bio desetak godina stariji od Ilze fon Bokberg, ali počeo je da se zanima za devojke deset, pa i petnaest godina mlađe od nje. Njeno poreklo ga više nije dražilo.

Zar je to bilo sve? To – velika ljubav? Da li je postala svesna da je Nemica zbog toga što se zaljubila u njega, a njemu je to bilo tako važno? Da li je uspela da omogući Viktoru i Goldi da odu tim što se svojevremeno učlanila u Kulturbund? Da li je malo bolje počela da shvata šta njen rad u Gestapou zaista znači, jer je počela da se odvaja od Jakša i nije više morala da se sasvim identifikuje baš sa svim što je on činio? Ilza je bila dovoljno inteligentna da sebi postavi sva ta pitanja, ali ne i dovoljno energična da bi sebi dala pouzdane odgovore.

Januara 1944. godine Ilza je pročitala strogo poverljivo uputstvo potpisano od samog Himlera o pripremama za preseljenje Nemaca iz područja kojima prethodi „opasnost od bandi“. Da li se to odnosilo i na Banat? Pitala je oberšturmbanfirera Kanta, a on je pobesneo kao nikada do tada:

„To je državna tajna, gospođice fon Bokberg! Vi morate da se ponašate kao da taj dokument niste ni videli, on nije vama namenjen! Odložite ga u sef i zaboravite ga! Vas se ne tiče, jesmo se razumeli? Ako bude potrebno da po njemu postupite, primićete odgovarajuća naređenja!“

„Razumem, oberšturmbanfireru!“ reče Ilza, kao što se navikla u toku protekle tri godine.

Htela je da kupi voće i jaja, pa je na pijaci opet naišla na starog Ilića. On se učtivo naklonio i skrenuo pogled, ali ona mu prkosno priđe i upita ga kako je. Ukoliko je neko posmatra, neka se Jakš slobodno ljuti! Ilić reče da se vratio u svoje selo, obrađuje malo zemlje, sa ženom je doneo salatu i povrće na pijacu. Bivši gospodski kočijaš govorio je pomalo otuđeno, ali samosvesno. Šta se njega ticala ta nemačka gospođica? Ilza ga pogleda pravo u oči:

„Uskoro će svemu ovom biti kraj, zar ne?“

„Ne znam šta hoćete da kažete, gospođice Ilza.“

„Mislim na rat.“

„Ja se ne razumem u politiku.“

„Da li imate vesti od svog sina?“

Starac je pogleda, tužno, pomalo čak i prekorno, slegnu ramenima i reče kao da mu pada teško da to kaže:

„Od kada je otišao aprila četrdeset prve ništa nisam čuo o njemu. Zašto mi ne verujete?“

Naravno da on nije mogao da veruje njoj. Ona je za njega bila predstavnica okupacione sile, a sin mu je bio u partizanima. Da su Milana uhvatili, videla bi njegovo ime na jednoj od lista koje su prolazile kroz njene ruke. Ili bi ga čak okovanog i okrvavljenog odveli u Kantovu sobu. Htela je da nekako osvoji kočijaševo simpatiju i šapnu:

„Ja sam tada uspela da se izborim da puste gospođu Keleti i malog Viktora, a sa smrću gospodina direktora zaista nemam nikakve veze!“

„Mi to znamo“, reče Ilić, lako podiže svoj izgužvani šešir i ode. Da li

je slučajno rekao „mi“? Učinilo joj se da je to izgovorio sa naročitim akcentom. Možda je koristio plural, jer nije dobro znao nemački. Ili je govorio i u ime svoje žene. Ali možda je to bila šifrovana poruka. Ko se krio iza tog „mi“? Pitala se da li će Peter Jakš ili čak Kant pitati za taj ponovni susret, ali to se nije dogodilo.

Iako je radila u takvoj instituciji kao što je tajna državna policija, nikad se nije interesovala za to što je smatrala politikom. Govorila bi sebi da je možda isuviše naivna i glupa da shvati svu složenost zbivanja. Radila je sa papirima, ne sa živim ljudima. Ponekad je lako potisnuti svoje sumnje. Nije shvatila čak ni da je politički stav ako o sebi sad govori kao o Nemici, a ne više kao o Austrijanki. Prihvatila je da se njen zavičaj zove Osunark koji se vratio „kući u rajh“. Za nju je to bilo dovoljno. Niko je nije pitao gde bi poželela da se rodila. To je hila njena sudbina i morala je da je prihvati.

Esesovska divizija „Princ Eugen“, sastavljena preležno od banatskih Švaba, učestvovala je u akcijama odmazde u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni. Mnogi Peterovi stari drugovi, njeni poznanici, služili su u toj jedinici.

„Da li će pozvati i tebe, Peter?“ upita jednom zabrinuto.

„Ja služim ovde! Svako čini što najbolje zna i ume...“

Ilza uzdahnu sa olakšanjem. Nije on bio jedini koji nije morao na front. Sinovi bogatijih švapskih seljaka i građana služili su u takozvanom šuckoru u svojim selima i gradovima i stanovali kod svojih kuća. Sa nekima od njih sedela je zajedno i u društvu direktora Keletija ili su čak navraćali na večere u njegovu vilu.

Međusobni odnosi tih lekara, advokata, direktora fabrika ili bogatijih trgovaca tada su joj se učinili iskreno prijateljskim. U načinu života i pogledu na svet kao da među njima nije bilo većih razlika. Vozili su iste marke automobila, kartali se, jeli ista jela i pili ista pića. Slavili su različite praznike, ali su se tim povodom međusobno posećivali. Da li su se svi ti ljudi ranije pretvarali, da li su lagali ako su se ponašali kao da ne postoje nikakve razlike zbog različitih rasa, narodnosti i religija, ili su sada varali pre naglašavajući svoju nacionalnu pripadnost, jer su mislili da moraju da se prilagode aktuelnoj vlasti? Ili većina ljudi nikad nema sopstveni stav, uvek deluje samo kako se želi „odozgo“, kao što zahteva trenutno, javno mnjenje“?

Jednom nalete na gospođu Kete, Katicu, bivšu kuvaricu kod Keletijevih. Pozva je u kafanu „Roža“. Tamo su odlično poznavali gospođicu iz Gestapoa, odveli su je do dobrog stola pred prozorom na glavni trg. Goldi je sa svojim prijateljicama često sedela baš ovde. Ilza, sada u ulozi otmene dame sa lepim, novim šeširom, naruči za sebe i

svoju gošću, koja je skinula maramu sa glave i zbunjeno sedela neočešljana, tortu od čokolade i po čašu penušavog vina. Malo se postidi što se pravi važna, ali setila se koliko je kuvarica bila drska kad se raspadalo domaćinstvo Keletijevih. Kako je, upita bez pravog zanimanja.

„Ah, kako može da bude nekom kao meni? Grozno, kao i uvek...”

Ispriča da radi kao kuvarica u običnoj gostionici i to po dvanaest sati na dan, mnogo više nego kod Keletijevih, ali, sva sreća, može i za sebe da odvoji malo namirnica, koje su se inače izdavale samo na sledovanje.

„Shvatate, gospođice Ilza?”

Ilza nije znala da vlada oskudica. Shvatila je da osim nacionalnih postoje i druge razlike. Opet je stajala za stepenik više od te Katice. Razlika između njih čak je porasla, a obe su bile Nemice. Ilzin otac je bio aristokrata, iako samo upravitelj imanja. Već kao devojčice različito su se vaspitavale. Bajagi su govorile istim jezikom, ali između nemačkog književnog jezika sa blagim austrijskim akcentom i teškog, švapskog dijalekta razlika je bila veća nego što se može zamisliti razlika između raznih varijanti srpskog jezika. Uza je znala kako bi Milan Ilić protumačio te razlike.

Da li da zamoli za odsustvo i da se sakrije u Koruškoj dok rat ne prođe? Za četiri godine nije uzela ni dan odsustva, Kant bi morao da je pusti. Ali kad će sve biti gotovo? Da li je rat već definitivno izgubljen za Nemačku? Nije bila sigurna. Gestapo bi je sigurno tražio po celoj Evropi ako se ne bi vratila na vreme. Znala je mnoge tajne, pomislili bi da ih je izdala. Možda i nije bila daleko od toga. Da se na mestu starog Ilića našao zgodan mladić, možda njegov sin, pa onda...

Kad bi pomislila na patnje vezane za akcije i akta koje je obrađivala i odlagala, osećala bi se kao prolaznik kad vidi prosjaka ili bolesnog uličnog džukca, pa se pretvara da ih ne zapaža i žuri jer misli da svejedno ne može pomoći i jer ih se gadi. Kad bi se setila ljubavnosti kojom je bila obasuta u Keletijevoj kući, mada istovremeno okovana zlatnim lancima, osećala se slobodnom, ali nije znala šta da radi sa svojom slobodom. Činilo joj se da je Jakša ranije viđala češće. Mnogo je čitala, pre svega, nanovo nemačke klasike. Nabavljala je gramofonske ploče i zabranjivala sebi da pomisli da su sakupljane uglavnom u jevrejskim domaćinstvima i deljene preko nemačkih organizacija. Muzika sa ploča zvučala je isto kao da su pošteno plaćene sopstvenim novcem.

Šetajući glavnom ulicom od pravoslavne do katoličke crkve, osećala se čudno i tužno. Ovuda je često prolazila držeći malog Viktora za ruku. Vodila bi ga na misu u katoličku crkvu, pred Božić mu pokazivala jaslje i

figure oko nje. Pričala priče iz Novog zaveta.

„Da li ti veruješ u katoličkog Boga?“ upita je jednom dečak.

„Ja nisam religiozna, Viktore“, objasni mu. „A to nije nikakav katolički Bog, isti je u koga veruju i Jevreji. Trebalo bi da znaš što više o raznim veroispovestima, pa da se možda jednog dana opredeliš...“

Direktor Keleti se izričito slagao da njegov sin dobro upozna običaje i vere drugih ljudi i naroda.

Dečak joj je mnogo značio. Možda više nego išta drugo u životu. Osim njenog oca. I Jakša. Zar se uopšte mogao uspostaviti neki redosled? Naravno da je Ilza znala da se kod nje radi o potisnutim materinskim osećanjima za jevrejskog momčića. Goldi nije bila zainteresovana da igra ulogu gazdarice, pa čak ni majke. Za ime Božje, šta se dogodilo sa tim dragim ljudima? Viktor joj je na rastanku rekao da ga je izdala. Da li je? Ili sada izdaje svoje poreklo ako se stidi svog rada za Gestapo?

Dva, tri puta ovamo su premešteni ili zastali na prolazu esesovski oficiri koji su služili u koncentracionim logorima u Poljskoj. U prisustvu Kanta i Jakša nisu se ustručavala da pričaju kako se sprovodi firerovo naređenje o konačnom rešavanju jevrejskog pitanja.

„Lako je vama, ratni družo!“ reče Kantu jedan od njih, takođe Austrijanac. „Srbija je već odavno čista od Jevreja, ali širom Evrope još uvek gamižu na sve strane. Nemate pojma! Da li vi uopšte možete i da zamislite kakav tehnički problem predstavlja uklanjanje onoliko leševa koliko ih sada proizvodimo?“

Pričao je i o svom ličnom prijatelju, oberšturbbanfireru Adolfu Ajhmanu, o transportima Jevreja koji su se upravo kretali kroz Mađarsku prema Poljskoj. Dozvoljavao je sebi da o Himleru govori podrugljivo, tako da se Kant trgao, što je sagovornik primetio:

„Ništa ne brinite, ratni družo! Ostaje među nama, zar ne? Naš glavni šef se pokazao kao slabić kad je lično prisustvovao masovnom streljanju. Morao je da povraća. Ja sam hteo malo da se sklonim i ne primim komandu nad specijalnom akcijom, ali Hajdrih mi je rekao da svi moramo da okrvavimo ruke!“

„Šta je to specijalna akcija?“ upita Ilza tiho.

Kant i njegov gost se značajno zgledaše i tiho nasmejaše. Nastavili su da komentarišu postavljanje Kaltenbrunera na čelo svoje službe umesto Hajdriha ubijenog u Češkoj i čudili se. Nisu njega očekivali, smatrali su da je bilo boljih kandidata.

„Sam Himler mi je rekao da ne želi drugog Hajdriha na tom mestu, imao je dosta muke s prvim“, objasni gost. „Tako vam je to! Ali mi iz

Ostmarka zaista ne treba da se borimo da bismo ostali hotelski portiri, nego da zauzmemo odgovarajuće položaje u hijerarhiji imperije!"

Hajdrih je bio iz severne Nemačke, Kaltenbruner iz Austrije.

„Dobro, pa šta se može očekivati od njega?“ upita Kant zabrinuto.

„Svako od nas sad može malo samostalnije da donosi odluke!“

Keleti je bio mrtav već više od tri godine. Sva sreća što nije znala gde su ga zakopali, inače bi bila u iskušenju da na njegov grob odnese cveće. Ali pomisli da je u ovom ratu na polju časti poginulo i mnogo Nemaca, a da im se groba ne zna, da su kao žrtve bombardovanja gradova bezbrojni civili stradali ili izgoreli u požarima izazvanim napalm-bombama. To, naravno, nije bila nikakva uteha.

Vencel ju je redovno snabdevao belim praškom koji joj je bio potreban kao lek. Njen snažni, u osnovi zdravi organizam nije sasvim stradao od otrova, bila je isuviše oprezna ili uplašena da bi povećala dozu. Kao što je bila uzdržljiva u jelu i piću, tako je postupala i u uživanju droge.

Jednom je čula kako u oficirskom društvu šapuću iza njenih leđa: „...i ta naša gospođa barunica zapravo je bila samo neka vrsta bolje čivutske kurve!“ Znala je da joj zavide što je za razliku od njih nemačka državljanica, a uz to nosila je i plemićki predikat, ali to ju je pogodilo. Peteru nije rekla ništa. Oberšturmbanfireru pogotovu nije.

Kant je u poslednje vreme postao ćutljiviji. Radili su svako svoj posao, ali privatno više nisu razgovarali.

Leto 1944. godine stiže neobično vrelo. Nigde spasa protiv prašine na ulicama, iako su pločnici prskani i po tri puta dnevno. Voda iz bunara poprimi još bljutaviji ukus. Samo su neke bolje kuće u centru imale rezervoar za vodu na tavanu, većina stanovnika je sa kantama i krčazima išla na bunare. Sa zaparom, koja je ljude i noću proganjala u san, na grad se tog leta spusti i neko olovno, teško raspoloženje. Sve je čeznulo sa kišom. Kada se najzad jedno rano veče podiže oluja i ne donese samo snažan pljusak nego i krupan grad, svi se obradovaše. Posle snažna duga nadsvodi prilaz gradu. Ilza još nikada nije videla boje te nebeske pojave tako jasno razdvojene jedne od druge. Mnogi ljudi stadoše i nemo posmatraše to čudo na istoku. Da li su u njemu videli neki znak? Znak odavno željene pobede koja bi za Nemce bila konačan

poraz? Ali osveženje potraja samo kratko, sutradan ujutro vrućina se nad grad nadnese još ubitačnije.

Ilza prestade da na radiju traži muziku i poče svake noći da sluša vesti. Peter ju je posećivao sve ređe, a sebi je nije pozivao. Kad bi prolazio pored njenog stola u kancelariji, samo bi je kratko pozdravio i promrmljao da ima hitan sastanak sa šefom. Tako je gotovo svake noći sama uključivala kratke talase da bi našla džez, koji je u Nemačkoj zabranjivan kao crnačka muzika, sviran samo u ublaženoj varijanti Petera Krojdera i njegovog gudačkog orkestra. Tako jednom naiđe na uzbudljiv znak kucanja iz Betovenove muzike Ta-Ta-Ta-Tam! „Govori Radio London...” Otada je svake noći slušala vesti te stanice, iako je dobro znala da se to strogo kažnjava, ponekad i smrću. Kokain je bivao sve skuplji, ali i ovako nije znala šta bi radila sa svojim novcem.

Tako je saznala za rusku ofanzivu u junu koja je Crvenoj armiji otvorila put za Poljsku i Istočnu Prusku, a uveče 20. jula saznala je za atentat na Hitlera. Posle kratkog ustručavanja pozva telefonom dežurnog svoje službe koji je odmah poveza sa Kantom. Oberšturmbanfirer i ne upita zašto se javlja, nego kratko naredi:

„Smesta dođite ovamo!”

Naiđe na njega kako nervozno šeta po svojoj i njenoj kancelariji:

„Znači, i vi slušate neprijateljske radio stanice! Tako ste saznali, zar ne?” Odmahnu rukom. „Baš me briga. Slušam i ja. Doduše, službeno! Ali ako ste hteli da pitate šta je stvarnost, e pa firer je samo lakše povređen i već se obratio narodu!” Osmotri je ispitivačkim pogledom. „Među zaverenicima su sve same aristokrate, gospođice fon Bokberg! Da li vi imate kontakte sa nekim u Berlinu?” Naročito je naglasio ono *fon*.

„Nemam”, odgovori Ilza uplašeno. „Časna reč! Nikad nisam ni imala. Pa to je prusko plemstvo, zar ne? Austrijanci su pre svega u snagama bezbednosti, ne toliko u vojsci, to ste sami rekli... A moj pokojni otac...”

„Znam, sve to ja znam. Valjda ne mislite da nemamo dosije i o vama? Hajde, ne morate toliko da se plašite. Ali sad svakako moramo biti dvostruko budni, jesmo li se razumeli, gospođice Ilza? A gde je vaš famozni gospodin Jakš?”

„Ja to zaista ne znam.”

„Tako, tako... Ne znate? E pa lepo. Mogao je baš i on da se javi usred takve noći. Vi ste uznemireni?”

„Kako ne bih bila!”

„Niste vi uznemireni zbog napada na firera. Vi se bojite za sebe. Pa i

to je razumljivo. Sedite!”

Oficir ode do ormara u uglu sobe i donese rakiju i dve čaše. Dotle svoju sekretaricu još nikad nije ponudio alkoholom u službenim prostorijama.

„Nismo imali prilike da mnogo razgovaramo privatno, gospođice Ilza. Hteo bih nešto da vam kažem. Imao sam prilike da vas posmatram. Svakako i vi mene. Već smo godinama svakodnevno zajedno. Znae, iako sam oficir Gestapoa, umem da mislim i svojom glavom. Ja sam i katolik. Često sam čitao Bibliju. I Stari zavet. To je najvažnija jevrejska knjiga. Moramo da je poznajemo. Hteo sam nešto da vam kažem. Ne samo oni, svi smo mi Kainovi potomci. Svi! Kain je ubio Avelja i svi mi ubijamo svoju braću. To nije ništa novo. To nije ništa posebno. Ali – to je to! Mi nismo nikakvi monstrumi. Mi nismo ništa jedinstveno u istoriji. Hajde, sad smo mi narod gospodara, ali u svako doba bilo je takvih naroda. Drugačije biti ne može. Ništa vi posebno ne treba da se plašite, posebno da se kajete... Takav je svet u kome živimo. Da li ste razumeli šta želim da kažem?”

„Mislim da jesam, obersturmbanfireru...”

„I još nešto da vam bude jasno. Zbog toga što ste samo sedeli za pisaćim stolom ništa niste bolji od nas. Sa njihovog stanovišta bićete jednako krivi kao ja ili Jakš. Na ovom svetu nema nevinih. Ako jednog dana dođe dotle, obesiće vas zajedno sa nama!”

Napravi malu pauzu, pa reče tiše:

„Možete ići kući da dospavate. Laku noć!”

„Laku noć, obersturmbanfireru.”

Ilza posle razmisli. Da li je komandant pokušavao da se izvinjava ili da je upozori da je kasno da pobegne od njih? Ili je samo osećao potrebu da govori, a nije imao kome? Zar nije, priznavajući i sopstvenu slabost i bespomoćnost, nekako bio jači i dosledniji od prkosnog Jakša?

Avgusta 1944. godine Crvena armija stiže do granice Nemačke. Amerikanci i Englezi su nezaustavljivo marširali kroz Francusku. Dvadeset trećeg avgusta došlo je do protiv nemačkog ustanka u Bukureštu. Oboren je maršal Antonesku, Rumunija je kapitulirala. U oficirskoj kasini na obali Begeja počeli su da šapuću o slomu na Istočnom frontu i invaziji u Francuskoj.

Kolone nemačkih izbeglica krenuše u pravcu zapada. Kad Ilza prvi put vide kolonu seljačkih kola i taljiga na prolazu kroz glavnu ulicu, padoše joj na pamet Geteovi stihovi iz epa „Herman i Doroteja“ koje je Viktor morao glasno da recituje da bi naučio šta su heksametri. Po njenom mišljenju, to su bili najljepši heksametri ikada napisani na nemačkom jeziku.

Radilo se o ljudima koji išetaju iz svojih domova da bi posmatrali izbeglice i njihovu bedu i ne razmišljajući da svako može biti pogođen istom sudbinom, pa pesnik konstatuje: „Neoprostiva je lakomislenost, ali u prirodi čovekovo leži...”

Uveče kod kuće otvori knjigu. Stvarno, gotovo veran opis današnjeg prizora na ulici. Vozila natoverna svim i svačim, kao što ih je pesnik opisao. „nad ormanom sito, pa vuneno ćebe, postelja i lonac, bala platna i ogledalo. Niko ne razmišlja šta je važnije, pa sve vuče za sobom nepotrebno opterećujući konje i volove, nosi daske neke i burad, ogradu za guske i kavez. A pored kola dahću žene i deca opterećeni raznim svežnjevima ...jer nerado čovek ostavlja bilo šta od imovine svoje“. Kazuju stihovi kako se kolona kreće prašnjavim putem bez reda i sva zbunjena, sa sve slabijim zapregama. Poneko bi da uspori, drugi bi da požuri još više, nastaje vika namučениh žena i dece, i mukanje marve, i lajanje pasa, i kukanje staraca i bolesnih sa vrha pretovarenih kola.

Gete je to napisao pre stotinu i pedeset godina, ali kao da je za uzor uzeo pokret rumunskih podunavskih Švaba koji su kao izbeglice krenule preko jugoslovenskog Banata na zapad. Istorija se ponavljala. Utučeni ljudi, koji su prolazili ispod njenog prozora, bili su joj strani baš kao i njihovi preci iz vremena Francuske revolucije kad su krenuli da lutaju Evropom. Možda su Kant i Jakš mogli da se opišu i kao izaslanici Mefista iz Geteovog „Fausta“, koji su njenu dušu kupili za nekoliko obroka u oficirskoj kasini i ljubav sa atraktivnim špediterom.

Zamišljeno vrati Getea u biblioteku. Neke knjige je kupovala antikvarno, posle progona Jevreja njihove su kuće opljačkane, ali većina novih vlasnika nije bila zainteresovana za klasike i jevtino ih je unovčila. Tako je naletela i na „Alisu u zemlji čuda“ Luisa Kerola. Na prvoj stranici bio je Viktorov „Eks libris“. Druge knjige je nabavljala preko Kulturbunda, jer su ih preporučivali, a u svojoj sadašnjoj poziciji je smatrala da treba da upozna i tu literaturu. Tako su Hitlerov „Mein Kampf“, Gebelsov spis „Od carskog dvora do kancelarije rajha“ i „Barjak progonjenih“ Baldura fon Širaha našli mesto pored Getea i Šilera. Helderlina i Lenaua, Tolstoja i Gorkog. I Luisa Kerola. Možda će uskoro morati da pobjegne i da sve to ostavi. „...Nerado čovek ostavlja

bilo šta od imovine svoje!" Goldi nije imala vremena da razmišlja o tome, morala je da ostavi vilu u parku sa srnama, supruga i svoju bezbednost, nakit, haljine, cipele, šešire... Ilza je u ovaj grad stigla gotovo praznih ruku, sa nešto odeće i medaljonom u kome se nalazila očeva slika. Sad je u zlatni oval takođe stavila i Viktorov portret. Sa sobom je donela i pudrijeru koju je još uvek upotrebljavala.

Sutra ujutro pozva Jakša telefonom:

„Jesi li video one begunce iz Rumunije? Šta misliš, jesmo li sada mi na redu?“

„To zavisi od toga kada će firer odlučiti da upotrebi tajno oružje. Slušaj, Ilza, oprost, imam mnogo posla...“

Nije znala da su to poslednje reči koje će u životu čuti od svog prvog ljubavnika. Posle dva dana krenuo je, po naređenju, u nepoznatom pravcu sa Keletijevim pakardom i više se nije javljao. Nikad nije saznala šta mu se dogodilo. Možda je pobegao na vreme, možda izgubio život u nekoj opasnoj akciji, kao što se tada govorilo, poginuo za narod i firera. Oberšturmbanfirer Kant bar u njenom prisustvu više nikad nije ni pomenuo Jakša, a Ilza nije imala snage da pita za njega.

Apatija? Ilza je, naravno, zapažala užurbanost činovnika i oficira premeštenih ovamo iz Nemačke, uzbuđenje banatskih Švaba koji su se takođe spremali da beže. Kant je uzgred zapita ima li koga od rodbine u Koruškoj kod koga bi mogla privremeno da se smesti. Reče da valjda može, ali da je za vreme rata slabo održavala kontakt sa svojim, jedva da bi povodom Božića razmenili po koju čestitku.

U gradu je živeo profesor Keks, nastavnik nemačkog jezika, koji se 1941. godine kao dobar Nemaac stavio na raspolaganje Gestapou. Ilza i Jakš su uveče više puta sedeli s njim i njegovom ženom. Kant je njega i njemu slične podrugljivo nazivao „više nego stoprocentnim nacistima“. Profesor Keks je nestao iz grada istog dana kad i njen Peter. Ali njegov stariji brat, advokat Keks, jedan od prvih funkcionera Kulturbunda, koji se posle povukao iz aktivnog rada, pa čak bio sumnjiv da preko nekih posrednika održava vezu sa srpskim komunistima, ostao je ovde. Viđali su ga na ulici ili u kafani odlično raspoloženog u razgovori sa svim mogućim ljudima, pa i sa Srbima i Mađarima.

U Hitlerovo čudotvorno, tajno oružje, koje će u poslednjem trenutku doneti preokret, osim dece niko više nije verovao. Ilza svakako nije. Zar je trebalo da veruje? Kad je bila mala devojčica, njen otac joj je pričao da je neki njihov daleki predak ubio aždaju. Zbog toga je dobio plemstvo. Ona je to nekako povezivala sa kipom zmaja u Celovcu. Ko je ovde predstavljao zlu zver iz drevnih saga, komunizam i jezivi Staljin sa

svojim jakim brkovima ili nemački vođa sa svojim kratko potkresanim brkovima? Njen otac je bio upravnik imanja, iz njene dečije perspektive potčinjen samo posedniku koji je stanovao u nekom svom dalekom dvorcu, ali pretpostavljeni brojnim šumarima, drvosečama, pastirima, muzarima, slugama, sluškinjama, radnicima i radnicama. I njen otac je nosio brkove. Baru njenim uspomenama njegov položaj je bio prilično feudalna, nešto kao položaj plemenitog viteza između dva krstaška rata.

A usred rata? Uvek nanovo gorko bi se setila da je Viktor prilikom oproštaja rekao da ga je izdala iako je učinila sve da ga spase. Došapnula je starom kočijašu da upozori sina na klopku koju mu je Gestapo pripremao. Možda ga je time spasla, a partizani posle zbog toga ubili više nemačkih vojnika, nego što bi mogli da je ćutala. Time je izdala Nemce, u najmanju ruku službu za koju je radila. Pomisli da su to sve same fraze, ali kamo je spadala zaista? Pala je između točkova zamajaca, a sad joj je bilo svejedno. Peter je nestao. Bila je ravnodušna čak i prema tome.

Nestade i bivši frizerski kalfa Vencel, a njene zalihe kokaina su se potrošile. Nije više imala volje nizašta. Ujutro, u čas kad bi obično šmrknula malo belog praha, obuzimala bi je nesavladiva drhtavica. Kant je to primetio, pitao bi je da li je bolesna, izgovarala se na letnji grip, ali, ne, nema temperaturu, hvala, može da nastavi da radi... Oficir bi slegnuo ramenima. Ilza je, naravno, znala da je to zbog toga što se prinudno skidala sa droge.

Primetila je da se i Kant priprema za bekstvo.

„Pa šta ćemo sa vama, gospođice Ilza?“ upita je pošto mu ona prinese gomilu dokumenta da bi odlučio šta da se spali odmah. Gurnu papire u stranu pokazujući da nema nameru da ih prouči.

„Sa mnom? A šta biste radili sa mnom, oberšturbambanfireru? Pa ja sam već napola odrasla devojka, zar ne?“

„Još uvek imate volje da se šalite? Utoliko bolje!“ Zavrte glavom. „Ja sam vaš pretpostavljeni. Ja moram da brinem za vas!“

„Hvala. Ne brinite za mene.“

„Pa ako vi tako kažete... Utoliko bolje!“ ponovi i dodade: „Najzad, vi ste dovoljno dugo živeli u ovom gradu...“

Kant je valjda mislio da ima gde da se sakrije. Možda je čak znao za njene sumnje, posumnjao da ima veze i sa drugom stranom, da se obezbedila. U svakom slučaju bio je zadovoljan što ne mora više da razmišlja o njoj. A Ilza nije imala pojma šta da radi. Neka bude što biti mora.

BARBARA I PACOVI

U Banatu je septembar najljepši mesec. Između zime i leta gotovo da nema proleća, posle oštrog mraza već je u aprilu često veoma toplo, ali septembar je gotovo uvek blag, zrači ispunjenjem želja i mirom. Lišće tek počinje da pada sa granja, ali se na zemlji već pretvara u šareni ćilim.

Ilza se nije samo divila prirodi, pokušavala je da je razume. U školi je najviše volela časove nemačkog jezika. Shvatiti nešto za nju je značilo nazvati to pravim imenom, naći za pojam najpogodniju reč. Htela je svoj odnos prema šumi ili žitnom polju, sjaju sunca ili svežoj kiši da pronade negde već opisanim, tragala je za rečima koje bi izražavale njeno sopstveno raspoloženje. Zbog toga je čitala poeziju. Gde će naći odgovarajuće stihove? Kao šiparica bi se zaplakala nad pesmama koje bi smatrala lepim. Kod Keletijevih su za nju najpriyatniji časovi bili kad bi se porodica okupila u zimskoj bašti, pa bi Viktor ili ona recitovali, a direktor je bio zahvalan slušalac. Pokušavala je i Jakšu da čita stihove, ali on nije imao strpljenja:

„Ma pusti, to je žensko prenemaganje!”

Sanjala je o tome da sastavi antologiju nemačke poezije tako da za svaki dan u godini odabere odgovarajuću pesmu. Znala je da sama ne ume da piše poeziju, ali htela je nešto da uradi sa književnošću koju je toliko volela, druge bar da upozori na nju. Bilo bi divno sedeti u lepim bibliotekama, listati stare, zaboravljene knjige, ponovo pronaći zaturene stihove, razmišljati o pročitanoj, zabeležiti svoje misli pažljivim rukopisom, ali sedela je u predsoblju šefa organizacije ubica. Kasnije možda, možda jednog dana... Plašila se da ne bude dockan. Nije bila svesna koliko je još mlada sa trideset i tri godina.

Jesen 1944. godine dočekala je kao paralisana. Jedinice Drugog i Trećeg ukrajinskog fronta Crvene armije već su stigle do Bugarske i Rumunije i približavale se jugoslovenskoj granici. U Banatu su se koncentrisali Nemci, pre svega četvrta esesovsko oklopno-grenadirska

divizija i moćna artiljerija. Mnogi su se plašili teških borbi u ravnici pogodnoj za tenkovske bitke. Onda je iznenada stiglo naređenje za povlačenje, nemački vojnici su bez borbe krenuli u pravcu zapada, građanstvo je naslućivalo da će se cela regija prepustiti protivniku.

Nije nestao samo Jakš, iz Ilzinog okruženja odlazilo je sve više ljudi. Nju niko nije posebno pozvao da se priključi bekstvu. Kant je možda mislio da je onaj jedan razgovor s njegove strane bio dovoljan.

Ilza nije posedovala ništa što smesta ne bi mogla da napusti. Medaljon i pudriera sa kojima je stigla, budilnik u zelenoj koži... Možda album povezan u crvenu kožu sa slikama Keletijevih. Na Goldin broš sa brilijantima i garderobu, na svoju ušteđevinu nije ni mislila. Setila se poslovice, kako se steklo, tako je uteklo.

Lokalne novine na nemačkom jeziku, „Banatski osmatrač“, donele su 4. septembra 1944. godine uvodnik sa naslovom „Mi ostajemo ovde!“ ali upravo to su mnogi Nemci shvatili kao znak da krenu u beg. Jednog jutra Ilza nije više zatekla stražu pred većnicom. Nije bilo ni jednog esesovca ili vojnika.

„Odoše svi!“ reče portir, a kad Ilza slegnu ramenima, požali se. „Nas su zaboravili. A šta će sad biti sa nama kad dođu Rusi, gospođice Ilza?“

Ilza pokupi lične stvari iz pisaćeg stola. Ključeve ostavi u fijokama i ključaonici praznog sefa.

Sve je bilo kao pre tri i po godine kada su Keletijevi čekali ulazak Nemaca u grad. Tada je Ilza, doduše, iskreno, saučestvovala sa svojim gazdama, ali njoj nije pretilo ništa. Naprotiv! Sad je čekala da dođu po nju. Sad je njoj pretila neizvesna, strašna sudbina. Nije se bojala. Činilo joj se kao da joj je život već prošao. Nije bila čak ni naročito radoznala kakav će biti kraj.

Ilza je sad imala vremena za razmišljanje, neizmerno mnogo vremena. Već je preko deset godina bila u tom gradu. Dobar deo svog svesnog života. Retko kad je stvarno imala prilike da utiče na svoju sudbinu. Možda je samo dve odluke zaista donela svesno, a ne slučajno. Prvi put kad se odazvala na oglas iz nepoznatog kraja i odlučila da kao vrlo mlada žena dođe u okrilje nepoznate porodice. Drugi put kad je htela da spase tu istu porodicu i zbog toga stupila u službu za koju je znala da nije najčasnija, ali ipak prikladnija za nju nego raditi kod Jevreja. S kim bi mogla da razgovara o svemu tome, da se požali, ispovedi, upita za savet? Zar je biti mastiljarka za Gestapo bilo dostojno nemačke plemkinje? Bila je samo poverljiva sekretarica, vodila akta, čitala i odlagala zapisnike istražnih sudija, mučitelja, dželata. Ali, pitala

se, šta obična, mlada žena kao ja može i treba da zna o toku istorije, o velikom svetu u kome se donose odluke, kada se ni mnogi pozvaniji nisu snašli?

Šta bi bilo da je stari kočijaš prihvatio njen mig, primetio njeno kolebanje. Nije bila daleko od toga da izda nemačku stvar, samo da je on njenu aluziju dostavio svom sinu, da su partizani uspostavili vezu s njom... Možda je mogla da postane aktivna saradnica pokreta otpora i pređe na drugu stranu, možda... Ili bi oberšturmbanfirer Kant saznao sve i poslao je u koncentracioni logor ili prosto postavio pred preki sud... Ili bi se ponovo pokolebala, izdala Ilića i njegove drugove i time u svojoj službi stekla prednost, prednost možda čak i pred Jakšom koji nije uspeo da likvidira partizane... Samo što se ništa od toga nije dogodilo. Nije imala čak ni priliku da samostalno donese odluku, nije imala izbor.

Tešila se da postoje važnije stvari od njenog ličnog osećanja šta je pravično, njene nebitne, male sudbine. Morala je da prihvati svoje breme da bi opstala usred istorijskog vremena. Sad joj se činilo da je Keleti, obeležen kao Jevrejin, iako nemački jezik nije govorio naročito lepo, nikad bez mađarskog akcenta, zahvaljujući svom obrazovanju i ubeđenju bio mnogo bliži nemačkoj kulturi od Kanta, a pogotovu od primitivnog Jakša. Ali da li je Ilza bila sposobna i pozvana da sudi o tome? Da li je njen potisnuti pojam o časnom i pristojnom važniji od interesa njenog naroda?

Znala je da je za nove gospodare, koji samo što nisu zakucali na vrata, saradnica Gestapoa. Ni više, ni manje. A samim time je osuđena na prokletstvo. Uprkos tom saznanju, nije imala snage da beži.

Nemci su svojevremeno ušli u grad kao gordi pobednici uz grmljavinu tenkova, u beskrajnim kolonama kamiona i teških motocikala, sa sjajno ulaštenim čizmama i ispeglanim uniformama. Vojska koja je sada ulazila praćena komorom sa mršavim, malim konjima, vojnici umornih nogu u prašnjavim bakandžama i sa raznolikim uniformama, više je ličila na nesigurnu gomilu koja oprezno opipava teren nego na pobedonosnu armiju. Slavlje kojom je dočekana ipak je bilo neizmerno, jer je sad bilo izvesno da je ovde rat završen.

Ilza se dva dana nije usuđivala da izađe iz kuće. Iza navučenih zavesa posmatrala je požutele krošnje bagremova, bučne ljude, trobojke sa crvenom zvezdom koje su se vijorile na istim mestima na kojima su još pre neki dan visile zastave sa kukastim krstom. Nije imala prijatelje, uvek je ostala na ućtivom odstojanju od svih, ali je, razume se, svako znao gde je radila, u čijoj je službi bila.

Trošila je ostatke svojih skromnih zaliha. Ona sama je ranije svim

nemačkim porodicama poslala podsetnik sa naslovom „Spisak stvari“ koji je nabrajao predmete potrebne za „Privremenu evakuaciju“ ukoliko dođe do „prodora neprijatelja“. Za svaku osobu trebalo je za bekstvo spremi po petnaest kilograma brašna, sedam kilograma svinjske masti ili zejtina, sedam kilograma šunke ili slanine, tri kilograma marmelade, osim toga alat, odeću i cipele, sve lične dokumente, a za hronične bolesnike odgovarajuću količinu lekova. Ilzi je to bilo pomalo čak i smešno, šta bi ona sa sedam kilograma šunke? Uzela je malo više brašna i marmelade nego obično. Sad je već nekoliko dana sebi kuvala makarone i mazala pekmez na sve tvrđi hleb. Pitala se da li da se posavetuje sa mađarskim advokatom Madarasom koji bi već mogao imati vezu sa novim vlastima, ali je svoju službenu beležnicu sa adresama i telefonskim brojevima ostavila u kancelariji Gestapoa.

Pred ponoć je uspravno sedela na tvrdoj stolici pred komodom sa slikama Viktora, Goldi i malom fotografijom Morica Keletija pred pogubljenje. Cveće u dve vaze sad je uvenulo. U srebrnoj kutiji više nema kokaina. Ne zna koliko bi praška bilo potrebno da se ubije. Da se obesi, bio bi herojski gest. Sesti u kadu i preseći vene kao što su to činili stari Rimljani. Ugledati se na onog starog lekara, Keletijevog prijatelja, koji se ubio posle ulaska Nemaca?

Sutradan ujutro ležala je budna kada se oglasilo tvrdoglavo kucanje i istovremeno energična zvonjava. Tri vojnika sa crvenim zvezdama na kapama.

„Ilza Bokberg? Znate srpski? Dobro. Idete sa nama. Ponesite pasoš, mantil i cebe.“

Ustade mirno i sa olakšanjem. Moric Keleti nije smeo ništa da ponese.

„Idem!“

Najzad! Obesi medaljon oko vrata, stavi pudrijeru i budilnik u najveću ručnu torbu. Ni pogled ne baci na orman sa Goldinim krznima i haljinama, na police sa knjigama i pločama, na gramofon čije poreklo nije znala. Štedna knjižica ostade u fijoci, ušteđevina svih godina provedenih kod Keletijevih, koju je posle propasti Jugoslavije po Jakšovom savetu zamenila za novu valutu i sve što je zaradila za vreme službe u tajnoj državnoj policiji, broš sa brilijantima. Pa i album sa fotografijama, ostale slike i sve uspomene. Ilza se nasmeši kad se već na stepeništu seti kako je Goldi otišla.

Peške su je vodili kroz dobro znane ulice. Gledala je pravo pred sebe, izbegavala da se osvrne ili sretne sa pogledima prolaznika. Vazduh je bio dobar, u toku noći padala je kiša, disala je duboko. Direktora

Keletija odveli su mnogo grublje. Nije smatrala da je njeno hapšenje odmazda, ali nije bila iznenađena. Tako je moralo biti. Sve se zbivalo kao da je unapred predviđeno, ništa nije moglo da se učini da bi se promenilo, ama baš ništa. Nije se ljutila čak ni na Jakša i Kanta, koji je nisu povelili sa sobom, nisu je ni naročito ozbiljno upozoravali da beži. Svako ima svoju sudbinu.

Zatvor iza sudske palate iznutra nije poznavala, samo je nekoliko puta bila u prednjoj zgradi sa kancelarijama. Znala je šta se tamo događa, iako je njen šef nikada nije vodio sa sobom kad bi lično vodio istrage.

Strpali su je u zajedničku ćeliju sa najmanje dvadeset Nemica. Neke je površno poznavala. Nuždu su vršile u smrdljivu kofu. Ilza se prvo stidela, mučila se, većina zatvorenica se ponašala bestidno. Svađale su se, čak tukle za svaku cigaretu.

„A ti si nešto finije, je li?”

„Prvo je bila kod Čivuta, zatim gestapovka!”

„Sada se nadaš nekom partizanu, je li?”

Nije odgovarala, samo se stisla u jedan ugao. Nije mogla da savlada drhtanje. Neprekidno se tresla. Ljutilo je što ne može da obuzda svoje telo. Prvo su joj se rugale, zatim su je ostavile na miru. Samo kad se delila oskudna hrana, malo tvrde proje, čorbuljak od povrća sa ponekim vlaknom mesa, i dalje je prolazila najgore, jer se nije gurala da zauzme bolje mesto oko kazana. Brzo bi progutala sve čega bi se dokopala. Lakše se navikavala na glad nego na smrad i galamu. Mnoge su žene prodavale poslednje lične stvari preko kalfaktora ili ih zamenjivale za parče hleba i slanine. Ilza je bila u iskušenju da trampiti pozlaćeni budilnik u koži, ali je odolela iskušenju, jer je to bila uspomena na Viktora. Nije htela da ga da isuviše jevtino.

Nekoliko dana čučala je sva zgrčena i nije uvek bila pri svesti. Znala je da je tome razlog što se skida sa droge.

Nije se mešala u razgovore, ali počela je da sluša i tako saznala šta se poslednjih dana događalo. Advokata Keksa, koji je navodno održavao veze sa partizanima, streljali su kao Nemca nasred ulice. Neko je na njega pokazao prstom i to je bilo dovoljno, presuda na smrt. Njegov rođeni brat, profesor Keks, jedan od domaćih voda Gestapoa, pobjegao je na vreme. Jedna još uvek debela žena pričala je zjurado:

„Tako mu i treba, džabe se ulagivao Srbima!”

Neke su žene pozivane na saslušanje, pa se vraćale, a druge nisu. Niko nije znao da li su otpuštene, prebačene u drugi zatvor ili pogubljene. Za Ilzu se dugo niko nije interesovao.

Bilo joj je sve bolje. Opet joj je noć postala jedino прибежиште. I na prljavoj slami pod smrdljivim ćebetom mogla je da se zgrči i čeka san. Kokain joj je još uvek nedostajao, ali mogla je opet da spava i svake noći je sa ocem bila u šumi. Poslednjih godina gotovo da je zaboravila taj san. Sada je ponovo prolazila stazama detinjstva i osećala strasnu radost ponovnog viđenja. Nije se više javljao strah od proplanka na kome vešaju Keletija. U snu se moglo dobro disati, vazduh je bio svež, mirisao na borove iglice. Kao da je dobijala odsustvo od grozne jave. Šumske jagode, ciklame i mahovina. Pri buđenju je patila što se vraća u takvu javu, ali laknulo bi joj što nije sanjala ništa strašno, nikakvu čistinu na kojoj se direktor Keleti sa omčom oko vrata klati na postolju sličnom biciklu, a ona treba da ga gurne u smrt. Ponavljanje prijatnog doživljaja makar i u snu značio je za nju oporavak, kao da su je čarobne ruke zaista na sat-dva prenele na odmor u neku korušku šumu, dan posle takvog sna provodila je sa više nade ili bar sa manje straha od ostalih sapatnica.

Saznala je da je već desetog oktobra, prvog dana nove vladavine, u utorak rano ujutro, opkoljen zapadni deo grada, u kome su mnogi nemački seljaci stanovali i pre rata. Jedna žena ispriča da su naoružane partizanske grupe, među njima i žene u uniformama, krenule od kuće do kuće. Hapsili su sve, a muškarce su streljali smesta na ulici. Da li je preterivala? I Keleti se pitao da li su Jevreji koji su pobjegli iz Austrije preterivali izveštavajući o logorima na istoku. Zatim su Nemci došli po njega i obesili ga.

Jedna devojčica se pripijala zu Ilzu kao da se nada da će kod nje naći zaštitu. Zvala se Barbara. Otac joj je bio inženjer, udovac, majke se nije ni sećala, umrla je kad se ona rodila.

„Zašto niste pobjegli na vreme?“

Otac nije verovao da im išta preti. Imala je četrnaest godina. Otac je govorio da je sve bilo zbrda-zdola i kad su Nemci ušli, pa se brzo sredilo. On će kao elektroinženjer svakako biti potreban i novim vlastima. Hteo je da ode do železničke stanice da se raspita kada će opet krenuti vozovi za Beograd. Nikad nije nosio uniformu, samo radio u električnoj centrali. Kao pre rata. Ali nije se vratio. Pala je noć. Barbara je sebi namazala puter na hleb i čekala. Sutradan ujutro dotrča žena mađarskog pekara iz komšiluka i reče da je videla da gospodin inženjer leži mrtav na ulici. Devojčica vičući potrča napolje u pravcu železničke stanice, jedna patrola je zaustavi, ispita, i kad reče da je Nemica i da je neko rekao da je njen otac viđen mrtav, doveli su je ovamo. Nisu dozvolili ni da svrati kući po svoje stvari. O svom ocu više ništa nije čula, ali je pekarka verovatno govorila istinu. Većina ostalih žena u tom

sabirnom zatvoru bila je suočena sa nekom konkretnom optužbom, ali Barbaru su doveli samo zbog toga što nisu znali šta s njom da rade.

„Ja sam sama kriva!“, ispriča jedna lepuškasta žena. „Da, naravno, moj muž je bio esesovac. A šta bi drugo bio? Mlad čovek. Bio je i na frontu, naravno. Možda i u Bosni. Ništa naročito, šarfirer, to je kao narednik, nikakav viši čin. Pre nedelju dana se pojavio sa zapregom. U civilu. Reče da bežimo. Što pre, što brže! Pravac zapad! Sa lim kolima i malim mrkim konjima. Da spakujemo koliko stane na kola. Ja nisam htela. Zašto da napustim svoju kuću? Ja sam je nasledila. Onda je ostao i on. Zbog mene. Nije hteo da ode bez mene. Ali ja ga nisam naterala da ostane, časna reč! Pa nisam mogla da znam da je tako strašno što je nosio esesovsku uniformu. Svi smo bili ponosni na njega i na orden Gvozdenog krsta koji je dobio, na lepu crnu uniformu i paradni bodež, na oznake i srebrnu mrtvačku glavu na kapi...“

Kasnije Ilza više nije ni slušala šta ko govori. Sve se slivalo u nerazumljivo mrmljanje koje više nije ni htela, ni mogla da prati. Barbara joj položi glavu u krilo. Ilza joj pomilova dugačku, prljavu kosu. Tek pošto primeti koliko je devojčica zapuštena shvati da se ni o sebi više nije brinula. Prošla je nedelju dana, a da se ni jednom nije mogla čestito umiti.

Najzad jednog dana, pošto primiše mlaku, crnu tekućinu, koja se ovde zvala kafa, jedan vojnik povika s vrata:

„Ilza Bokberg! Na saslušanje!“

Nedelju dana nije ni izašla iz ćelije, noge joj gotovo otkazaše, samo s velikom mukom prođe sa stražarom kroz dugačak hodnik, uz stepenice na drugi sprat. Njen pratilac kratko zakuca na vrata. Sunčani, jesenji dan. Ilzu zaslepi jarko svetlo, jer je prozor stajao nasuprot vrata iza velikog pisaćeg stola, tako da nije prepoznala čoveka za njim.

„Priđite, sedite, gospođice Ilza“, reče na nemačkom. Tek po glasu prepozna mladog partizanskog oficira. Beše to Milan Ilić.

„Želite li cigaretu? Kafu?“

Ilza se zamisli, savlada stid i reče da je strahovito gladna. Milan preko telefona naredi da donesu čaj i sendviče.

„Ja znam pod kojim okolnostima ste počeli da radite za Gestapo, da biste spasli Keletijevu i njenog sina. U redu. To mi je otac ispričao, a spreman je i da posvedoči pred narodnim sudom. Rekao mi je, naravno, i za vašu aluziju da mi kod Jabuke spremaju klopku. Mi smo to, doduše, već znali, ali vaša vest je bila važna potvrda. To je još bolje. Ali ne znam da li bi bilo dovoljno da vas puste. Pitaće zašto ste 1936. godine uopšte došli? Da li ste već tada bili špijunka? Da li ste imali neki nalog? Ako

jeste, od koga? Zašto ste sa takvim kvalifikacijama prihvatili tako podređenu službu kod Keletijevih? To ja, da vam pravo kažem, od samog početka nisam shvatao. Hajde, sad recite šta da radimo sa vama, gospođice Ilza?" Reče to gotovo istim rečima kao pre nekoliko nedelja obersturmbanfirer Kant.

„Ja nisam bila nikakva špijunka“, odgovori Ilza. „Ja prosto nisam našla nikakvo zaposlenje u Austriji, pa sam se javila na oglas u novinama.“

„Ja, znate, ja sam spreman da vam poverujem, ali ja nisam sud, nego samo istražni sudija...“

Ilza je bila iscrpljena. Nije imala snage ni za šta. Reče to. Neka urade s njom šta hoće. Milan malo razmisli.

„E pa ovako ćemo. Narediću da vas prebace u samicu. Tamo ćete bar moći da se ispavate. Dobićete bolju hranu i čisto ćebe. Reći ću da ja preuzimam istragu nad vama. Dva dana ću vas ostaviti na miru i oslušnuti šta se može, a šta ne ide. Posle ćemo zajedno odlučiti šta ćemo. Važi?“

„Da. Naravno. Hvala... Oprostite, kako sada treba da vas oslovim?“

Mladić se nasmeja:

„Kao što znate, ime mi je Milan. Ali ako je prisutan neko treći, možete me osloviti sa družje kapetane...“

Pritisnu dugme na stolu i stražaru, koji smesta uđe, izdade potrebna naređenja. Za oproštaj je čak ustao sa svoje stolice.

O zatvorenicama, zatvorima, samicama, šetnjama u krug u zatvorskom dvorištu, čitala je često, ali nije se uživaljavala u takve situacije, nije sebe mogla da zamisli u toj ulozi. Sada je to postala stvarnost. Čelija hladna, visoko postavljeni prozori sa rešetkama nije puštao mnogo svetlosti u malu prostoriju, ali ovde je imala postelju za sebe i posle smrada, galame, guranja i čestih tuča u zajedničkoj prostoriji učinilo joj se kao da je na oporavku. U toku noći se smrzavala pod jedinim, mada sada barem čistim ćebetom, ujutro su je samu vodili u kupatilo i mogla je deset minuta da se tušira. Dobijala je vojničku hranu, obilnu, ali isuviše masnu. Nije više bila gladna, ali su je mučili grčevi, pokvarila je stomak. Da su joj bar dali neku knjigu. Recitovala je sebi pesme, pevušila sve melodije, koje je znala. Viktor je voleo da mu ona

peva. Ostavili su joj ručnu torbu. S vremena na vreme vadila bi medaljon, pudrijeru i pozlaćeni budilnik u zelenoj koži, razgledala te male stvari kao da ih vidi prvi put. Naročito očevu i Viktorovu sliku u medaljonu. Uveče bi pažljivo navila budilnik, u toku dana često pratila kretanje velike kazaljke. Tako je prolazilo vreme u zatvoru. Deo njenog života. Razmišljala je o svom štićeniku, šta li je on u međuvremenu doživeo? Seti se šta su esesovci govorili o logorima na istoku. Da li je Viktor uopšte još živ? Da li su i njega oterali u logor? Da li dete kao on može da ostane živo u logorima smrti?

Čudila se koliko stihova zna:

*I krik, i breg,
gavrana let put grada teška sna:
skoro će sneg –
da, blago tom ko zavičaj svoj zna!*

Viktor je voleo tu pesmu. Baš kada mu je prvi put čitala te stihove direktor Keleti je slučajno ušao u dečiju sobu. Ilza se nije prekidala. Posle je pitao ko je to napisao. Niče? Začuđeno je zavrteo glavom čuvši ime nemačkog filozofa.

„Zar je on pisao i poeziju? Vi mislite da je to dobro za Viktora? Molim lepo, to, naravno, prepuštam vama, vi ćete najbolje znati...”

Trećeg dana je Milan pozove.

„Moram da požurim sa vama, gospođice Ilza, samo sam još dva dana ovde. Dobrovoljno sam se prijavio za front...”

Oficir napravi tako dugačku pauzu da ona zapita:

„Zašto? Zar vam ovde nije dobro? Ovo je vaš zavičaj...”

„Da vam kažem. Strada isuviše nevinog sveta. Poneku glupost mogu da sprečim, ali ne sve. Mnogi Nemci su zaista radili strašne stvari, ali koji? Budale! Najčešće sluge bogatih seljaka. Nisu svi već ranije bili bogati kao vaš prijatelj Jakš. Što ste se trgli, pa, naravno, da to znamo, to je znao celi grad još i pre okupacije... Bilo je momaka koji su, čim su dobili pušku u ruku, krenuli da ubijaju Jevreje. I Srbe, i Cigane. A sad je obrnuto. Opet budale. Sa oružjem u ruci misle da su bogovi. Onomad mi dovedu mladog čoveka, ubio dva Nemca, stariji bračni par. Ja ga pitam zašto? On kaže da su Nemci njemu pobili celu porodicu, roditelje, sestru, ženu... Hteo da se osveti, čak je ponosan na svoje zlodelo. Pi overim, govorio je istinu. Uzeli njegovu kao taoce. Pitam se šta da radim s njim?”

„Pa šta ste uradili?”

„Ja sam ga za kaznu poslao na front. Neka se pokaže. Neka tamo ubija Nemce iz sve snage, ali one koji takođe drže oružje u ruci i mogu da uzvrate. A sada šaljem sebe za njim. Da li vi mene razumete?”

„Kako da ne. Vi ste dobar čovek, Milane!”

„Hvala”, on se nasmeši. „Nema to veze sa dobrotom, samo što prosto ne mogu drugačije. Ali šta ću sa vama?”

Ilza slegnu ramenima. Toga trenutka joj je zaista bilo svejedno. Iz siromašne nameštene sobe u Celovcu došla je u Keletijevu vilu sa malom kulom usred parka sa srnama, sa finim kupatilom, ali otužnim ukusom vode i smradom za vreme kampanje šećerne repe. Iz te kuće preselila se u udoban gradski stan, čiji su prethodni, jevrejski vlasnici oterani ili ubijeni, smestila se u njihovom nameštaju kao da je to u najboljem redu, kao da nije imala drugog izbora. Zar je imala drugi izbor? Zatim se našla u zajedničkoj ćeliji sa svim tim strašnim ženetinama i jadnom, malom Barbarom, i najzad u hladnoj samici. Ništa od toga nije planirala. Ništa od toga nije želela. Verovatno ne bi pružila otpor čak ni da je mogla.

„Dakle, situacija sa vama je sledeća, gospođice Ilza. Vi ste radili u Gestapou i bili poverljiva sekretarica visokog esesovskog oficira za kim je izdata poternica kao za ratnim zločincem. Gestapo i SS proglašeni su zločinačkim organizacijama, po tom osnovu krivično se goni svaki njihov član i saradnik. Kad se saberu sve činjenice, vi kod nas morate da računate sa smrtnom kaznom vešanjem.”

Ilza nehotice zadrhta. To nije očekivala.

„Ja sam samo sedela za pisaćom mašinom...”

„Samo polako. Hoćete li da pušite?” upita bivši direktorov vozač, a kad ona odbi zapali sam. „Imamo naređenje da sve Nemce logorišemo.”

„Šta to znači?” upita Ilza pomislivši da ne razume dobro srpski, jer tu reč nikad nije čula.

„Odvesti u logor. Svi Nemci iz Banata i Bačke biće internirani u odgovarajuće logore. Koncentrisani, čuvani i korišćeni za društveno koristan rad. Za razliku od ratnih zločinaca kojima će biti suđeno po zaslugi...”

„Onda vi radite isto što su moji Nemci radili sa Jevrejima!”

„Od vas nisam očekivao tako glupu primedbu, gospođice Ilza! Na prvom mestu radi se i o redosledu događaja, zar ne? Ko je počeo? Osim toga, mi nećemo napraviti nikakve gasne komore, samo što zajednički život sa Nemcima više ne možemo da zamislamo. I sve to neće dugo potrajati. Pre ili kasnije poslaćemo vas u Nemačku. Eto, vidite, a sad o vama, ja nameravam da vas uputim u takav jedan logor za Nemce, a tamo vas više niko neće posebno ispitivati...”

Ilza više nije ni slušala pažljivo.

„Radite sa mnom šta hoćete!”

„Ako ostanete ovde, čeka vas suđenje zbog učešća u ratnim

zločinima. Pogledao sam vaš dosije. Bili ste članica nemačkog Kulturbunda još pre okupacije, a to je bila špijunska organizacija. Vaš neposredni šef Kant lično je mučio ljude i naređivao je mučenja. Kroz vaše ruke prolazio je bezbroj smrtnih presuda. Najmanje u slučaju Barta došlo je do smrti jednog našeg druga, jer ste se vi umešali."

„To je rekla Ilona?"

„Tačno, to je izjavila drugarica Ilona Vamoš."

„Ona me molila da pomognem. Zbog toga sam se obratila oberšturbambanfireru i pitala da li može da pomogne. Onda je on naredio da dovedu Bartu i..."

„I ubio ga u vašem prisustvu!"

„Ne. Ja sam samo sedela u predsoblju."

Milan zavrte glavom.

„Taj jedan slučaj bi vas koštao glave. Vamošova je izjavila da je vaša intervencija uzrok njegove smrti, ubijen je pošto ste vi razgovarali sa svojim šefom. Da i ne govorimo o svim drugim smrtnim presudama..."

„Ja sam ih samo registrovala i odlagala u fascikle..."

„Jedni su sedeli u kancelarijama i odlagali akte, drugi su vozili kamione sa zatvorenjcima do vešala. Nisu svi stavljali omče žrtvama oko vrata niti pucali iz pušaka. Pustimo to, gospođice Ilza. U logoru ćete zaroniti u masu. Tamo vas neće tražiti ako se sami ne izdate. A jednog dana poći ćete u Nemačku i početi novi život. Vi ste još mlada žena..."

Ilza više ne reče ništa. Pravda? Na isti takav način ona je Goldi i Viktoru dala šansu.

„Ja više ne mogu da učinim za vas!" reče bivši šofer, sada partizanski kapetan. Ilza prvi put otvorena pogleda u njegovo izbrijano lice. Bio je lep muškarac. I Peter Jakš je bio lep muškarac.

„Hvala vam, Milane!"

A kad je stražar, koji je došao po nju, već stao iza nje: „Čuvajte se! Mnogo sreće!"

Milan Ilić joj se nasmeši veoma umorno.

Selo pretvoreno u logor za Nemce samo je delimično ograđeno bodljikavom žicom. Nekoliko stražara sa starim puškama ponekad obilazi logor, češće ih nigde nema. Internirani ljudi su zbijeni u osam stotina kuća i šupa, na rubu mesta ima još nekoliko starosedelaca, oni

kažu da je ranije tu živelo tri hiljade stanovnika, sada ih je na istom prostoru nabijeno dvadeset i četiri hiljada. U nekoliko najboljih kuća u centru su komandant logora, kancelarije, stražari i nadzornici za poljske radove.

Nije nemoguće napustiti logor, ni vratiti se u njega, ali je besmisleno. Nemci nemaju ni legitimacije, ni novac, ne bi daleko dospeli. Logor se potajno napušta samo da bi se krišom otišlo do susednih naselja u prošnju ili da se na njivama pokupi zaboravljeni klip kukuruza ili iskopa zaostali krompir. Rizik da se pri tome bude uhvaćen nije naročito velik.

To svakako nije logor kakav su esesovci stvorili za svoje žrtve. Banatski Nemci su utrpavani po tridesetoro u jednu sobu od dvadesetak kvadratnih metara. Nameštaj je uklonjen, na patos nabacana slama. Mlađi ljudi određivani su na rad na poljima. Oni su dobijali bar nešto da jedu. Ostalima ponekad danima nije podeljen ni jedan obrok. Najgore je bilo za decu. Mogla su samo da prose. Ako bi ih stražari uhvatili u tome, pretukli bi ih, zatvarali u podrume, ponekad streljali. Ako bi neko uspeo do ubere šaku duda sa drveta, značilo bi da je zaradio ručak.

Zatim je izbio tifus. Neki su se razboleli od dizenterije, malarije, skorbuta. Nije bilo sapuna ni drugih sredstava za higijenu, svuda gamadi. Mrtvi su bacani u jame i pokriveni krečom.

Barbara je dospela u isti logor. Nije se odvajala od Ilze. Partizani nisu znali šta da rade sa malom. U zatvoru joj nije bilo mesta, zato su je strpali u logor. Ležale su jedna pored druge, tako se grejale u hladnim noćima. Ilza je opet imala kome da recituje nemačke stihove.

Nije navikla na fizički napor. Bolela su je leđa i udovi, ali nije htela da izbegne rad, svaki zalogaj joj je bio potreban za Barbaru. Ilza je uvek bila mršava, nikad nije imala naročiti apetit. Više joj je bilo stalo do čistog čaršava, lepe čaše, cveta u vazi. Do čistoće. O tome ovde nije moglo da bude ni govora. Ali dospela je u logor iz zatvora, u kome je već prilično oguglala na sve.

Stiže zima. Košava je nedeljama zavijala kroz promrzlo granje. Bilo je zabranjeno da se loži vatra, a nije imalo ni čime. Lomili su tarabe. Dim je izdavao gde se neko greje, ali stražari su bili lenji da izađu na mraz, samo bi ponekad stizali, mahali puškama, urlali i kažnjavali krivce.

Većina ljudi se zapustilo. Bilo je isuviše hladno da se umiju. Voda se smrzavala u posudama. Ilza je navikla da zimi spava kraj otvorenog prozora. Ravnodušno bi se skidala pred ženama i ribala se snegom. Jednom su joj stradali prsti, jer je istovarala smrznuti kupus. Onda su joj se rugali da ni „gospođa barunica“ nije imuna na hladnoću.

Bilo je sve teže zakopavati leševe u zemlju smrznutu pod snegom. Leševi su ležali po hodnicima zavijeni u najprljaviju ćebad. Majke nisu prijavljivale smrt svoje dece, mladi ljudi su zadržavali leševe roditelja dan-dva, ne bi li za njih primili sledovanje. U međuvremenu bi pacovi nagrizli mrtve. Kad bi ih najzad bacali na zaprežna kola i vozili do jame, nedostajali bi prsti na rukama i nogama, oči. Usred poslednje ratne zime pacovi su počeli da napadaju i žive ljude u snu.

Pokazalo se da Barbara lepo peva. Usred ledenih noći njen bi glas odzvanjao kao svetlo zvono. To još nisu bile pesme žene, ali ne više ni devojčice. Pevala je o prirodi. O zavičaju. O ljubavi. Ilza ju je učila novim rečima i melodijama.

Njih dve bi stajale ispred prozora hladne seoske kuće sa ćebetom na ramenu, gledale u zimsku nebo isprskano treperavim zvezdama. Barbarin sopran dizao bi se neverovatno visoko, Ilzin alt bi je oprezno pratio. Onda bi iza njih zamrlo svako šušketanje, žene i deca su ih slušale gotovo pobožno.

Predlagano je da se uspostave noćne straže koje bi terale pacove, ali malo koje bio spreman da žrtvuje svoj odmor u korist zajedništva. Nekoliko noći bi poneka žena ostajala budna da brani ostale, ali nisu dobile smenu i na kraju to više nije činio niko.

Žene i deca su stanovali u posebnim kućama, ali odvojenost od malobrojnijih muškaraca nije bila stroga, samo što je te strašne zime bilo malo prilika za bračne ili ljubavne parove da se nađu nasamo. Sve su prostorije bile prenatrpane, a napolju užasno hladno.

„Zašto to rade sa nama?“ upita Barbara pripijajući se uz Ilzu.

„Takvi su ljudi, milo moje. Znaš, pre toga smo mi to radili sa njima. Sa Jevrejima i Ciganima. To je bilo još mnogo gore!“

„Ali to nisam radila ja. Ni moj tata. Stvarno! Ja nisam mogla da gledam ni kad bi dečaci movama kidali krila...“

„Barbara! Jevreji i Cigani su bili isto tako nevini kao ti...“

„A vi?“

„Ja?“ Ilza razmisli. Šta da kaže? Znala je da se iz koncentracionih logora koje su čuvali esesovci, nije moglo tako šetati napolje, pa unutra. Ali zar je to cela razlika? Ponekad bi morala da odagna misao da je smrt od plina, kako su je opisivali esesovski oficiri sa službom u Poljskoj, brža i zbog toga milosrdnija od umiranja od zime i gladi, od gušenja zbog zapaljenja pluća bez lekova, od toga da te poluživu nagrizu pacovi... Ništa se nije moglo upoređivati, samo patnja bespomoćnih ljudi, nevinih i očajnih bez nade. Samu sebe nije mogla da oslobodi svake krivice.

„Ja sam mnogo starija od tebe, znaš. Sa mnom je sve to malo

drugačije..."

Da li je sad trebalo da tom detetu u beznadežnoj situaciji ispriča na koji način su Nemci pre tri i po godine Jevrejima uzeli sve, kuće i stanove, nameštaj, knjige i slike, muzičke instrumente i albume, radionice i fabrike? I život? Bez ikakvog obrazloženja? I sada se događalo isto, samo u obrnutom pravcu. Da li je to mogla da bude uteha? Da li je sada bilo bitno ko je „počeo“?

Zatim se Barbara prehladila. Ružan kašalj joj promeni glas. Ilza nabavi neku krparu da bi s njom kao drugim pokrivačem pokrila devojčicu, koja je još samo drhtala i tiho plakala. Prodala je pozlaćeni budilnik u zelenoj koži da bi detetu nabavila mleko i lekove.

„Pričajte, Ilza, pričajte mi nešto lepo...“

Ilza nije znala šta da priča. Recitovala je dečiju pesmu o Maksu i Moricu, zatim prepričavala roman Eriha Kestnera „35. maj“.

„Zamisli, Barbara, probudiš se karirana i mi te zovemo Pepita!“

Tihi smeh je bio poslednji glas koji je čula od deteta. Ilza je mislila da je Barbara najzad mirno zaspala. San može da bude lekovit. Nije više kašljala. Ali ujutro se nije više micala pored Ilze u slami. Kad je oprezno podigla pokrivač, ustanovila je da je mrtva. Pacovi su joj odgrizli prste na nogama.

Ilza nabavi lavor tople vode. Opra uzane grudi devojčice koje su bile tako moćan instrument za pesme. Pocepa poslednji svileni kombinezon i poveza oglodane male prste na nogama, kao da Barbara ne sme tako da bude sahranjena. Nije mnogo ni plakala kada su dva nepoznata muškarca mali leš zavijen u krparu bacili na zaprežna kola. Sa Viktorom je bila zajedno pet godina, sa Barbarom ne mnogo više od pet nedelja.

„Šta je to ljubav? Da li ste se često zaljublivali, gospođice Ilza?“ pitala je jednom.

„Često? Ne, nisam. Zaljublivala? Pa valjda se to tako zove...“

„Pa kako je?“

„Divno. Dok traje. Samo ako se posle isuviše ne razočaraš...“

Onda su pevale o ljubavi.

„Umreću, a nikad nisam bila zaljubljena“, reče Barbara. To nije bila jadikovka nego prosto samo konstatacija.

Kada se na proleće sneg otopi i počese kiše voda je preplavila plitko novo groblje i ostaci leševa se pojaviše na površini zemlje. Patrljci ruku i nogu skeleta proviriše iz blata. Dečacima je naređeno da lopatama i krampovima poravnaju groblje, što je najčešće značilo da se odseku udovi leševa koji su virili iz mokre njive. Zatim je dovezeno nešto malo

zemlje i nabacano preko svega. Spomenik mrtvima nije podignut.

Proleće je donelo i neka olakšanja. Nije bilo više tako hladno. Zatim se proneo glas da se Hitler ubio, Nemačka je pobeđena, rat završen. U logoru se do tada niko nije ni setio da negde još besni rat. Za zatvorenike se ništa bitno nije promenilo. Nemci su morali da rade, očajno loše su ih hranili, nije bilo lekova, masovno umiranje oslabljenih i bolesnih ljudi nije prestajalo. Živelo se bez nade. Šta je budućnost spremala za njih?

Ilza je pomislila da se zatvorenici u nemačkim logorima ipak žive u uverenju da će jednog dana sve da se promeni, samo ako dočekaju kraj rata. Ali Nemci u banatskim logorima nisu mogli da se nadaju da će uskoro biti oslobođeni. Naprotiv. Njihov nesrećni položaj sada se činio još trajnije zapečaćenim. Nisu znali ništa sigurno o zbivanjima u zemlji i svetu. Nisu mogli ni sa kim da se dopisuju, ponekad bi primali nesigurne poruke od rođaka ili prijatelja iz drugih logora, uglavnom samo ko je živ, gde je i šta radi. I ko je umro. Sve se činilo besmislenim, svodilo na to da se spava, jede, radi. Da se vegetira.

Posle Barbarine smrti Ilza više nije sklapala prijateljstva. Nekoliko puta je započela razgovor o Keletijevoj smrti. Mnogi su ga poznavali ili bar čuli za njega.

„Nećemo valjda da kukamo za jednim bogatim Čivutinom! Imam ja i drugih briga!”

„Nije reč samo o tom jednom čoveku”, pokušavala bi Ilza da objasni „...hteli su da ubiju sve Jevreje u Evropi”. Na jeziku nacista to se zvalo „konačno rešenje jevrejskog pitanja”.

Nisu joj verovali. Čak su joj pretili. Bili su uvereni da provocira po nalogu uprave logora. Mogla je samo da se povuče i ućuti. Ako bi joj neko u prolazu došapnuo da je firer u nekim stvarima možda ipak preterivao, bojala se da samo hoće da je draži. Shvatila je da mržnja stvara mržnju. Niko u logoru se nije osećao odgovornim za to što su uradili drugi Nemci. Pošto su sebe smatrali nevinim, a često to zaista i bili, verovali su takođe u nevinost svih okrivljavanih od one vlasti koja ih je ovde držala i mučila. Ilza se osećala isuviše slabom da probije taj pakleni krug i založi se za nešto što je u međuvremenu smatrala istinom. A ponekad bi posumnjala da je čovek uopšte sposoban da zamisli istinu, a kamoli da je prepozna.

Čovek se navikne na sve. Ilzin život nije bio u neposrednoj opasnosti. Verovatnoća da se zarazi, razboli, strada na radu bila je veća nego u „normalnom životu“, u tome je bila sva razlika. I da nije mogla da raspolaže sobom. A da li je ikada raspolagala sobom? I „normalni život“ se sastoji od konvencija, probuditi se, ustati, toaleta, doručak, zatim ono što se naziva svakodnevnim radom. Razlika je u većoj ili manjoj udobnosti. Prijatnije je umiti se u sopstvenom toplom kupatilu nego gurati se pred česmom sa mnogo grubih žena, doručkovati za lepo postavljenim stolom ukrašenim cvećem nego stojeći prožvakati komad tvrde proje. Pogotovu je razlika pregledati malom Viktoru školske zadatke ili registrovati liste pogubljenih ili transporte sa žitom za oberšturbambanfirera ili motikom kopati po smrznutoj zemlji. To jesu razlike, ali kvalitativne, ne suštinske. Nikad nije mogla da radi što je želela i zamišljala kao studentkinja. Nikad nije bila u dokolici, za privatna interesovanja nikada joj nije ostajalo mnogo vremena. Za zabavu nije imala mnogo smisla. Čak je i njena strast za Jakša bila tiha, odana, nikako zahtevna.

Navikli su se na bedni smeštaj, lošu ishranu i hladnoću, jer su morali da se naviknu. Jedina promena sastojala se u smeni godišnjih doba. Proletnji pljuskovi su odneli sneg sa polja, sve je ozelenilo. Sazrevalo je leto, pa bi se ubrzo zamorilo. Taman je požnjevena pšenica, već bi stigla jesen i kukuruz se dizao pred selom kao džungla. Tu su najzad mogli da se sakriju i ljubavni parovi, bilo je malo više hrane, bar je lubenica bila toliko da su čak i „logorisani Nemci“ mogli da ih se najedu do mile volje. I već bi došlo vreme da se rode i laste oproste, vrane bi sve češće prekrivale sve hladnije nebo, dok najzad ponovo nije pao prvi sneg.

Ilzino telo se očeličilo. Spadala je među malobrojne koji su bili u dobroj fizičkoj kondiciji. Posle Barbarine smrti nedostajali su joj intimni razgovori, ali ni ranije nikad u životu nije imala pravog prijatelja ili prijateljice. Osim možda Goldi Keleti.

Ponekad bi se razgovaralo o mogućnosti bekstva. Neki ljudi su nestajali iz logora. Pričalo se da su uspeli da se prebace preko mađarske granice. Sa malo zlata ili novca sve je bilo moguće. Ilza nije imala poverenje ni u koga, ali zapažala je da je komanda logora prilično ravnodušna prema brojnom stanju.

Na zidovima mnogih soba nacrtani su kalendari, precrtavani dani, pa meseci. Zatim godine. Ilza je prestala da broji dane.

Nije tačno znala koliko je već dugo u logoru kad je pozvaše u kuću preko puta crkve u komandu logora. Komandant se naslonio na prozor,

za njegovim stolom sedeo je mladi čovek u civilu. Mladi muškarci u civilu viđali su se veoma retko.

„Ilza Bokberg? Lepo. Preporučili su vas. Umete da kucate na pisaćoj mašini?“

„Da...“

„Vodili ste domaćinstvo direktora fabrike šećera Keletija?“

„Na neki način jesam, ali zapravo sam bila nadležna za vaspitavanje njegovog sina...“

„Ali razumete se u knjigovodstvo?“

„Da. Pomalo. Ja sam u Austriji završila i takav kurs, jer sam se nadala da ću tako lakše da se zaposlim, a što se tiče prakse...“ Nije znala da li da pomene šta je radila u Gestapou. „Gospodine...“

„Druže! Drug Ilija Jovanović. Izvadiću vas iz ovog logora i odvesti u vojnu bolnicu u gradu. Mene su imenovali za komercijalnog direktora i potrebna mi je kvalifikovana pomoćnica koja dobro zna nemački. Da li se slažete?“

Odavno je niko nije pitao da li se sa nečim slaže.

„Kako da ne!“

„Onda idite po svoje stvari!“

„Samo trenutak!“ Komandant pride pisaćem stolu. „Da vam bude jasno. Bokbergova, mi vas samo pozajmljujemo bolnici. Ako budete pričali gluposti o stvarima koje su se ovde navodno dogodile, smesta vas vraćamo ovamo. Onda bismo se pobrinuli da više nikada ne izađete, da li ste vi mene razumeli? Sve što se ovde dogodilo ili događa je vojna tajna!“

Ilza klimnu glavom. U ruskim terenskim kolima stidljivo upita Jovanovića:

„Da li je to udesio Milan Ilić?“

Čovek se nasmeja:

„Razume se. To ste naslutili, je li? On je sad u vojnoj komandi grada. Veoma je uticajan. Ali trebalo nam je dosta vremena da vas nađemo. Sve je u strahovitom neredu, ne samo u mojoj bolnici, videćete...“

To je sad već bio četvrti život u malom gradu na uzanom toku vode preko koga je vodilo nekoliko lepih, gvozdenih mostova. Prvi put napola član porodice, napola robinja Keletijevih. Drugi put kao

sekretarica nemačke tajne državne policije, mali točak u velikoj mašineriji smrti. U toku tih deset godina kretala se prvo u krugu bogatih Jevreja i njihovih prijatelja, a zatim viših nemačkih oficira i činovnika okupacione uprave. Treći život je provela u zatvoru, u kome nije videla ništa osim strašne zajedničke prostorije, hladne samice i kancelarije islednika. I neba kroz rešetke. Bitni su ostali samo odnosi prema dvoje dece, prvo prema Viktoru, koji je otišao u uverenju da je izdala njega i njegovu porodicu, iako je pokušavala da ih spase, a zatim prema Barbari, koju su pored nje žive nagrizli pacovi. Naravno da je važan, veoma važan bio i njen odnos prema Peteru Jakšu, ali njega kao da je knjižila u nekom drugom, sada potpuno zaturenom registru.

Što god da je pokušavala, sve se na kraju pokazalo kao pogrešno. Viktor je možda umro u uverenju da ga je izdala. Jakš nije smatrao za potrebno ni da se oprostí od nje. Bila je ubeđena da je živ, da se spasao. Takvi ne propadaju. Htela je da spase tog Bartu, a sigurno je ubrzala njegovu smrt, Ilona je čak smatrala da je ona kriva što su ga ubili. Bar jadoj Barbari nije naškodila, ali trebalo je da poslednju noć probde pored nje i otera pacove.

Ilza je dobila svoju sobicu u bolnici. Srpske bolničarke morale su da se stisnu po dve ili tri u prostoriji iste veličine. Imala je svoj lavabo, a zajednički klozet na dnu hodnika. Hranila se u bolničkoj menzi. Novac nije primala, njenu platu je uzimala uprava logora od koje je „pozajmljena“. Svejedno je to u poređenju sa životom u logoru bio ogroman napredak.

Njeni pretpostavljeni su bili zadovoljim njom. To joj je rekao Jovanović, koji se pojavljivao čas u uniformi, čas u civilu. Vojna bolnica bila je smeštena u zgradi bivše trgovačke akademije na pola puta između većnice, u kojoj je radila u Gestapou, i okružnog suda s one strane Begeja, iza koga se nalazio zatvor u kome je takođe bila. Za vreme okupacije je više stotina puta prelazila preko mosta odnoseći i donoseći poverljiva dokumenta. Tada se nikad nije setila da takvi papiri znače istragu, mučenje, krv i smrt. Sad je taj most videla kroz prozor svoje kancelarije.

Rad za pisaćim stolom bio je udoban, ali leđa je nisu manje bolela nego posle osam sati dirinčenja u polju. Bila je i nadalje usamljena. Svi su prema njoj bili učtívi, ali prvih meseci niko privatno ni reč ne bi progovorio s njom, kao da nije ni postojala. Otkrila je bolničku biblioteku, počela da čita, pre svega noviju jugoslovenski književnost. Ćirilica joj je samo na početku predstavljala teškoću, ali imala je vremena na pretek. Ubrzo je više znala o toj literaturi od bilo koga u bolnici.

Tada je bio običaj da se izdaju zidne novine. Njen neposredni šef pisarnice, debeljko kome uniforma poručnika nije dobro stajala, retko kad čestito obrijan i uvek nervozno gestikulirajući rukama, stade jednog dana pred njenim stolom:

„Zar ne biste mogli da napišete mali članak za zidne novine? Koliko se troši zavoja i lekova, kako bi moglo da se štedi?“

„Rado ću pokušati, ali da li dovoljno dobro znam srpski?“

„Ispravićemo, ako treba, ispravićemo, ne brinite. Ali, molim vas, čitko!“

Ništa nije trebalo da se ispravlja. Ilzina slova su bila najlepša na zidu. Molili su je da redovno pripremi priloge za zidne novine. Predložila je da svake nedelje istakne i po jednu pesmu. Poručnik je prvo pogleda zabezeknuto, a zatim se obradova: „Zašto da ne?“

Nije to bilo ostvarivanje njenog sna o sastavljanju antologije nemačke lirike o prirodi, ali zabavljala se birajući stihove o partizanskoj borbi isocijalističkoj izgradnji. Te jevtine rime često nisu imale mnogo veze sa poezijom, to je znala uprkos nedovoljnom razumevanju jezika, ali osećala je izvesnu satisfakciju, pa čak i moć, jer je sama odlučivala koja će ostvarenja učiniti pristupačnim javnosti bolnice. Kad je komercijalni direktor Jovanović jednom sreće u hodniku, stade i pruži joj ruku:

„Veoma je pohvalno koliko se trudite za unapređenje naše kulture, drugarice Ilza!“ Prvi put ju je neko oslovio kao drugaricu. Znala je da to treba da shvati kao pohvalu.

Celog dosadnog dana gotovo čežnjivo je čekala noć, trenutak kad će se sklupčati pod grubim, ali toplim ćebetom i zaboraviti stvarnost. Ponovo je sanjala. Tek pošto je prvi put ponovo u snu sa ocem prolazila kroz šumu detinjstva, shvatila je kako dugo nije sanjala. Možda je u logoru bila isuviše umorna za nove pustolovine u toku noći, nije imala dovoljno snage čak ni da pobegne u san. Ili se samo radilo o drugačijoj optici. Iz kojeg ugla je viđala stvarnost? Menja li se zbog toga i onaj drugi svet, svet snova? Da li je moguće da je taj bezrazložno i nelogično sazdan život zapravo samo san ili lanac snova? Pa u životu, u takozvanoj stvarnosti, na javi samo ne umemo valjano da se setimo istinskog, kriptičnog života koji smatramo snovima jer ga ne razumemo i lako zaboravljamo?

Java je nemilosrdnija od snova, jer se isuviše insistira na odgovorima, niko se ne zadovoljava samo pitanjima koja sama kazuju sve. Da li se zaista odlučila da radi za Gestapo samo zbog toga da bi pomogla Viktoru i njegovoj majci ili zbog toga što je bila zaljubljena u

Petera Jakša i htela da mu bude što bliže? Šta bi se dogodilo da oberšturbancirer Kant, poreklom iz Austrije kao ona, nije u pravom trenutku banuo u kancelariju i samosvesno odlučio da se njen uslov može prihvatiti i ispuniti? Da li bi odbila da radi za Nemce i nemačku vlast da su tada Goldi i Viktora poslali u logor smesta zajedno sa ostalim Jevrejima iz grada? Svakako ne bi. Morala bi da radi za njih. Možda bi dobila manje odgovorno mesto, ali zar bi to stvarno bila bitna razlika?

Njeni snovi su se razvijali kao da nepoznata džinovska ruka sastavlja slagalice.

Posle dugačkog radnog dana prvi put su je pozvali u menzu na flašu vina. Razgovaralo se o atomskoj bombi i da li preći treći svetski rat. U novinama je videla fotografije pečurke dima posle eksplozije. Te noći je u snu sa ocem stigla do poznate čistine. Moric Keleti je opet sa omčom oko vrata balansirao na postolju mašine agregata, ali kad je potrčala prema njemu da bi ga gurnula u smrt, strahovito je zagrmelo, jarko je sevnula munja, pala je na travu i ležala na leđima ne osećajući, doduše, bol, ali nepokretna. Najzad se usudila da otvori oči i videla kako sa drugog ruba čistine iz šume izlazi neman. Još uvek nije mogla da se pomakne, iako se strahovito trudila, htela je da viče, ali nije uspela da pusti ni glasa. Prepoznala je u monstrumu zmaja, onu aždaju iz Celovca, samo mnogo veću, moćniju od svega što je videla u životu. Iz očiju užasnog stvora farovi su prodirali kroz prostor, pored njih je normalni sunčev sjaj delovao kao sumrak, iz džinovskih nozdrva, koje su se činile kao krateri vulkana, dizao se pod nebo dim i tamo pretvarao u pečurke, u udvostručeni simbol atomske bombe. U poređenju sa tim čudom i nebom pokrivenim crnim oblacima dima Keleti je na svom postolju delovao sitan, nevažan. Zatim je Ilza u snu odahnula, nepokretna, kao za zemlju prikovana, ali ipak odahnula jer joj se učinilo da shvata, hvala Bogu, sad ćemo odmah svi biti mrtvi, to je atomska eksplozija, nema nam spasa, ali ja neću više biti odgovorna ni za kakvo ubistvo, nisam to bila ja, nego aždaja. Na prejarko osvetljenoj čistini pred sve crnjom pozadinom trgla se od sreće, jer sa dve strane iz šume su Viktor i Barbara potrčali jedno prema drugome, grlili se, smejali, samo što je Ilza znala da je kasno, isuviše kasno, jer ta svetlost je označavala radioaktivno zračenje, taj sjaj hiljadu sunca smrt, dvoje dece odavno nije živelo, a aždaja je počela tako bučno grmeći da se smeje da se Ilza od toga probudila okupana u znoju.

Ujutro posle tog sna obuhvati je teško savladljivi nemir. Najradije bi skočila od svog pisaćeg stola i istrčala na ulicu vrišteći. Zamišljala je to i kako vojnici trče za njom i vraćaju je vezanu. Ilza je shvatila šta joj

nedostaje, u zatvoru i logoru gotovo da ga je zaboravila, ali sada u sređenijem životu znala je šta joj je potrebno, kokain! Znala je i gde se u bolnici čuvaju lekovi i kako bi dospela do njih. Da li je tamo bilo nečeg što bi moglo da joj zameni beli prašak? Pošla je u biblioteku, uzela neku knjigu o morfijumu, jer njega je bilo dosta za teške ranjenike, ali nije našla objašnjenje kako da ga koristi za sebe, koje doze da uzme na početku? Da pita nekog lekara? Da zatraži pomoć? Verovatno bi utvrdili da je zavisna i smesta je vratili u logor. Čitala je novine i znala šta se događa. Listajući „Službene novine“, naišla je na odluku o „oduzimanju građanskih prava Nemcima“ i o „prelasku imovine neprijatelja u državno vlasništvo.“ Nije je naročito zanimalo. Zar je ikada u životu imala neka svoja posebna prava ili vrednu imovinu? Pismenu odluku ili zakon o logorisanju Nemaca nije našla. Smatrala je da je njen najviši pretpostavljeni Jovanović razložan čovek pitala ga je jednom prilikom na osnovu čega je smatraju logorašicom.

„To počiva na internoj odredbi.“

Ohrabrila se.

„Vi smatrate da je to pravično?“

„Verovatno je zamišljeno kao etapa u pripremi iseljavanja Nemaca. Mi vaše ljude i sada puštamo da beže u Mađarsku samo ako to čine napola spretno. Zašto me tako gledate? Nemačka vojska spaljivala je naša sela, iskorenila čitave porodice, život sa Nemcima prosto je nemoguć!“

„Da, da, to mi je rekao i Milan Ilić. Ali to je rasizam baš kao kod Hitlera. Vi ljude procenjujete prema nacionalnom poreklu, prema krvi.“

„Nipošto!“ Jovanović se nasmeja samosvesno. „Ima Nemaca i u našim redovima i oni zauzimaju odgovarajuće, visoke funkcije. Drug Toma Devald je bio naš agent u beogradskom Gestapou, a drug Jakov Rajter, član Kulturbunda, nabavio je legitimacije za maršala Tita i njegovu pratnju i izveo ih iz Beograda na oslobođenu teritoriju. Kriterijum je jedino kako se ko za vreme rata držao prema Hitleru s jedne i narodnooslobodilačkoj borbi s druge strane. Nemce ne kažnjavamo zbog toga što su Nemci, nego zbog toga što smatramo da je uz malobrojne izuzetke nemačka narodna grupa izvršila izdaju prema svom zavičaju. Generacijama su živeli ovde sa nama, ali odlučili su se sa Hitlerovu Nemačku i zajedno s njim izgubili rat. To vam je prosto kao pasulj. A ovde kod nas se odvijaju revolucionarne promene, znate, ja sam pre rata počeo da studiram prava, znam nešto o tome, radi se o novom poretku posle prevrata, ne može sve što je neophodno da se obuhvati klasičnim pravnim konstrukcijama. Ne radi se ni o kakvom

formalnom pravu, nego o višem stepenu pravičnosti, ako baš tako hoćete, o prirodnom pravu. Bitno je kakav će biti novi život koji stvaramo!”

Ilza bi najradije rekla da kao etapa pred iseljavanje ne može da se tretira kad nevinu četrnaestogodišnju devojčicu oglođu pacovi, starci i deca umiru od gladi i prljavštine, ali naučila je da argumenti ne pomažu u razgovoru sa ljudima koji veruju da su u posedu neke posebne istine.

Jovanović joj dade objavu sa kojom je slobodno mogla da se kreće po gradu. Da li je time hteo da joj kaže neka i ona beži ako ima kuda? Nije imala nikog da se posavetuje o tome.

Tek nedelju dana pošto dobi to parče papira prvi put se jedno popodne usudi da ode u grad. Prošeta glavnom ulicom. Prođe pored izloga pred kojima je sa svojim štićenikom, Viktorom, često zastajkivala. Možda je živ, ali onda nije više dete nego devetnaestogodišnjak, mladić. Što se Barbare tiče, nije bilo čak ni neizvesnosti. Nije dobila nadgrobni kamen. Ako je Viktor poginuo u nekom logoru na istoku, nije ni on.

Sve je češće razmišljala o njemu. Rado bi ga bar sanjala. Ali san o njegovom susretu sa Barbarom posle eksplozije atomske bombe ostao je izuzetak. Ništa se ne može prizvati u san. Nikad nije ni razgovarala o Viktoru. Jakšovo društvo za vreme okupacije dobro je poznavalo Keletijeve, ali tada se ona stidela svoje uloge u toj jevrejskoj porodici. Niko ne govori rado o nečem čega se stidi, a Viktora nije mogla pomenuti bez stida. Ni žrtve mučenja ne priznaju rado šta su sa njima učinili, a kamoli dželati.

Na kraju svog prvog izlaska Ilza pode u bioskop kao pre jedne večnosti sa svojim štićenikom. Pre rata učenicima je poseta bioskopima bila dozvoljena samo u pratnji odraslih. Za Viktora je izuzetak bila kina-dvorana hotela „Roža” u kojoj se iz stana direktora, grbavog Harija Kona, koga su pred njenim očima tako strahovitu mučili na glavnom trgu, ulazilo pravo u jednu ložu.

Viktor je voleo vesterne. Ilza nije, ali je trpela zbog njega. Zauzvrat je on ponekad morao da gleda dosadne ljubavne filmove ili muzičke romanse sa tadašnjim parom snova Dženet Mekdonald i Edijem Nelsonom.

„Nikad neću shvatiti zašto muškarci hoće da poljube žene u usta”, reče Viktor. „Čak se i na filmu vidi da nos pri tome smeta...”

Da li je u međuvremenu naučio da se ljubi? Barbara to u ovom životu nije naučila. Ilza je pogledala ruski film „Pastir Kostja”. Muzika joj se sviđala.

U kancelarijama vojne bolnice dan je kao u celoj Jugoslaviji započinjao turskom kafom i čitanjem novina. Ilzi je bilo gotovo neprijatno da se već od sedam naginje nad akte, jer to niko drugi nije činio. Prvo se šuštalno novinama, zatim bi žene počele da ogovaraju, a muškarci, naročito ponedeljkom uzbuđeno da komentarišu rezultate fudbalskih utakmica.

Tek što je u proleće 1948. godine Ilza premeštena u vojnu bolnicu objavljena je rezolucija Informativnog biroa komunističkih partija. Saznalo se da se već mesecima pre toga odvijala prepiska potpisivana s jedne strane od Staljina i Molotova, a s druge od Tita i Kardelja. Radilo se o pravilnom putu u socijalizam. Sad je Moskva optužila jugoslovensko partijsko rukovodstvo da izdaje velike ideale. Ilza je slušala samo sa pola uva i nije obratila pažnju kad je rasprava o toj temi već posle nekoliko dana naglo prestala. Ljudi su počeli da se boje jedni od drugih, Nemica pozajmljena iz logora bila je pošteđena tog straha. Kongres jugoslovenskih komunista početkom leta sazvan sa mnogo buke još uvek nije direktno kritikovao Staljina, ali teško onom ko bi ga ovde još hvalio isuviše glasno.

Neki saradnici su nestali. Čak i lekari. Kad bi Ilza pitala gde su, samo se nervozno odmahivalo. Tek posle je saznala da su se ti ljudi navodno opredelili za Staljinov put, pa su zbog toga uhapšeni i odvedeni u logor. Govorilo se „na mermer“, ona nije shvatala zašto i niko se nije našao da joj objasni.

Razmišljala je da li će odvajanje Jugoslavije od Sovjetskog Saveza doneti neka olakšanja za Nemce u logorima. I ona je formalno još uvek bila samo zatvorenica pozajmljena bolnici, nipošto slobodna žena. U tom pogledu se, međutim, ništa nije promenilo. Bar je se nije ticalo nepoverenje koje se širilo među oficirima, lekarima i činovnicima. Privatno nije imala veze ni sa jednim od njih.

Jednog dana pred sam kraj radnog vremena major Jovanović, koji se u poslednje vreme više nije često pojavljivao u civilu, naredi Ilzi da dođe u njegovu kancelariju. Iza pisaćeg stola veliki Titov portret, pored njega na zidu pravougaonik iste veličine prazan, a nešto bleđi. Ilza se seti da je tu nedavno u isto takvom ramu visila Staljinova slika. U fotelji mladi oficir. Po plavim epoletama i širitima koje je već poznavala znala je da je iz Ozne.

„To je Bokbergova“, reče Jovanović. „Sada vas ostavljam nasamo kao što smo se dogovorili...“ I ode.

Oficir u činu majora se ne predstavi, ali ponudi cigaretu, a pošto se Ilza zahvali i reče da ne puši, ne zapali ni on, samo se udobnije nasloni i poče neprijatno dugo da je posmatra, dok najzad ne reče:

„Hajde, pričajte!“

„Šta da pričam?“

„Sve. Imamo vremena koliko god hoćemo.“

„Ali ja zaista ne znam šta da kažem.“

„Kada ste došli u ovaj grad? Odakle ste došli? Zašto ste došli? Šta ste sve ovde radili? Pričajte o svom životu kod Keletijevih, o svom učlanjenju u Kulturbund, o svojoj aferi sa gestapovskim agentom Jakšom, o tome šta ste vi za vreme okupacije radili u Gestapou. Zatim, ko vas je saslušavao posle oslobođenja, šta vas je pitao, šta ste odgovorili, kako to da vas nisu optužili pred narodnim sudom kao saradnicu Gestapoa nego su vas gurnuli u logor među folksdojčere da bismo vas teže pronašli? Kako ste se proveli u logoru? Kako ste dospeli ovamo u vojnu bolnicu? Šta radite van svog radnog vremena, s kim se družite, s kim se dopisujete u zemlji i inostranstvu? Jednom rečju, sve, baš sve!“

Ilza se začudila. Počela je da govori o nezaposlenosti u Austriji pre nego što će se odlučiti da dođe ovamo. Pitala se da li to tog majora uopšte zanima, ali slušao je pažljivo. Pričala je kako je čitala oglase, kako se javila Keletiju, kako ju je pismeno pozvao. Sve je iznosila prilično opširno, a kad je rekla da je stigla vozom, major je prvi put prekide:

„Ko vas je sačekao na železničkoj stanici?“

„Na stanici? Šofer direktora Keletija.“

„Kako se zvao?“

„Milan. Milan Ilić. Zar on danas nije vaš kolega?“

„Kako to da vi to znate?“ brzo upita major.

„Kako? Pa to zna svako.“

„Nastavite!“

Ilza nastavi. Major se opet dosta dugo uzdržavao upadica, nije postavljao nikakva potpitanja u vezi sa hapšenjem Morica Keletija, ali kad Ilza reče da je otišla u većnicu kod Jakša da učini nešto za svoje poslodavce, on je opet prekide:

„Kako ste iz vile dospeli u centar grada?“

„Odvezao me kočijaš sa fabričkim fijakerom. Stari Ilić.“

„A zašto ne šofer sa automobilom?“

„Milan je već bio otišao.“

„Šta to znači otišao? Kuda je otišao?”

„Pa kod vas! U partizane!”

„Ko vam je to rekao?”

Ilza se malo zbuni.

„Tada to, naravno, nismo znali. Kasnije sam videla njegov dosije. Znala sam da ga Gestapo traži.” Ponosno dodade: „Ja sam njegovom ocu dala mig da će mu postaviti klopku kod sela Jabuka!”

„Znači, vi ste ga u ime Gestapoa upozorili da se čuva. Kako to?”

Ilza se zbuni još više:

„Nisam u ime Gestapoa, za Boga! To sam ja sama...”

„Da li je on imao neke posebne veze sa Nemcima? Možda preko vas? Da li je on izdao gde se nalaze partizani, gde se sastaju partijske ćelije? Da li je Ilić potajno radio za Nemce?”

„Nije!” uzviknu Ilza.

„Zašto ste tako sigurni?” uzvratu major. „Mogli ste reći da vi o tome ne znate ništa, ali kako možete sa sigurnošću da tvrdite da nije bio doušnik? Da li ste vi poznavali svakog tajnog saradnika Gestapoa? Da li ste možda imali uvid u listu sa svim tim imenima? Da li ste možda lično ponekog vrbovali i instruirali? Možda i Milana Ilića?” A pošto Ilza učuta na smrt preplašena, nastavi. „Da li ste za vreme okupacije upozorili i nekog drugog borca za slobodu da se čuva ili je to bio jedini slučaj?”

„To je bio jedini slučaj.”

„Zašto?”

„Zato što sam ga poznavala.”

„Koliko dobro ste poznavali Milana Ilića?”

„Druže majore! Oboje smo radili kod Keletijevih. Prirodno je da smo se poznavali.”

„Niste bili intimni s njim?”

„Kako to mislite?”

„Da li ste spavali s njim?”

„Za ime Božje! Naravno da nisam!”

„A zašto niste?” Ilza više nije znala šta da kaže. Oficir napravi malu pauzu, ali ne prestade da je oštro gleda pravo u oči. Najzad nastavi: „Zar vam se nije sviđao kao muškarac?”

„Pa, jeste...” pocrveni bivša guvernanta. „Ali valjda se ne spava sa svakim ko vam se dopada...”

„Ne? A zašto ne?”

»Ne verujem da sam se ja njemu sviđala!”

„Niste? A da ste mu se sviđali, da je on hteo, vi biste spavali s njim?” Ilza shvati da nije dorasla toj metodi ispitivanja, koje samo čeka

ma i najmanju grešku i ućuta. Major je pusti da ćuti i razmisli, pa najzad naredi:

„Nastavite!”

Ilza je govorila puna dva sata. Mislila je da će major više da se interesuje za rad Gestapoa, za njenog obersturmbanfirera, njegove veze sa pretpostavljenim generalom Fuksom u Beogradu, ali oznaš nije reagovao na njegovo pominjanje, nije je prekidao pitanjima. A ona je zapravo bila srećna što može da govori, što ima nekog da je sluša, shvatila je da je prošlost upravo sustiže, ali se ne uplaši. Major OZNE, je prvi put opet prekide kad napomenu kako je prvi put pozvana na saslušanje.

„Vaš islednik je bio Milan Ilić?”

„Da.”

„On je prekinuo istragu i poslao vas u logor?”

„Da”

„Zašto?”

„Nemam pojma! Pitajte njega! Verovatno se uverio da nisam poćinila nikakve ratne zloćine.”

„Da li vam je pomenuo slućaj Barta i svedoćenje Ilone Vamoš?”

„Jeste.”

„Samo zbog tog jednog slućaja trebalo je da vas izvede pred sud.”

„Toje napomenuo.”

„Dobro je što ništa ne pokušavate da prećutkujete, jer inaće sve već stoji u aktima.”

„A zašto bih išta prećutkivala?”

„Nastavite da govorite!”

Ilza je shvatila da se ne radi o njoj nego o Milanu. Ali zašto? Kako su njega mogli da sumnjiće da je radio za Nemce? Ukratko je govorila o svom životu u logoru, ali nije pomenula najgore stvari. Ništa nije rekla o Barbarinoj smrti. Za nju je to ostala najstrašnja uspomena, ali znala je da to majora ne bi naroćito zanimalo. Isprićala je kako je Jovanović došao po nju i potvrdio da je Milan Ilić intervenisao u njenu korist.

„Da li ste se u mećuvremenu vićali?”

„Ko? Ja i Ilić? A zašto bi?”

„Pa recimo da mu se zahvalite. Dobro. Dosta za danas. Vi dobro govorite srpski. Pošto ovde radite u administraciji, pretpostavljam da kucate na mašini?”

„Da.”

„Onda mi napišite sve što ste do sada isprićali. Sve, ali sa naroćitim naglaskom na sve ono što je vezano za Milana Ilića! Ne morate da žurite.

Recimo za nedelju dana. I, pazite, to je važno, o ovom razgovoru nikom ne smete da kažete ni reči! Jeste li me razumeli? Nikom ni reči! Ni aluzije! Kad budete gotovi, vi mi se javite." Napisa telefonski broj na cedulji.

„Razumem.“, reče Ilza zbunjeno, „Koga da tražim na telefonu?“

„Nikog. Samo vi recite svoje ime i da je izveštaj gotov. To će biti dovoljno. Onda ćemo se povezati. Sad možete ići. Laku noć!“

Ilza je sutradan razmišljala da li da pita Jovanovića kako da se drži. Nije se usudila. Neka je zove ako želi da pokrene razgovor. Za tri dana je završila raport, pozvala telefonski broj, ravnodušni ženski glas bez komentara primi poruku da je napisala što joj je rečeno, a već sutra u podne Jovanović poruči da posle radnog vremena dođe u njegovu kancelariju. Tu je major OZNE sačeka sedeći u istoj fotelji i primi tekst. Pošto je ostala da stoji nasred sobe očekujući šta će biti, major ne zahvaljujući, kratko reče:

„Sad možete ići!“

Kratko pogleda u Jovanovića, ali on samo hladno klimnu glavom.

Šta je sve to značilo? Koga bi mogla da pita? Njen direktor je delovao isuviše odbojno. Razgovor sa oficirom tajne policije nije mogla tek tako da zaboravi. Nije mogla da spava. Ponavljala je u sebi svaku reč koju je izrekla i posle zapisala. Zaspala bi pred zoru, probudila se već posle nekoliko sati kao da su je cele noći mučili, lako je u Gestapou bila samo pisarka, naučila je nešto o tome kako se vodi istraga. Ona za majora nije bila interesantna, njega je zanimao Ilić. Nisu je odveli kod njega u policiju, on je došao kod nje u bolnicu. I to je bio dokaz da nije pod optužbom. Bar za sada. Ali svakog trenutka su mogli da je uhapse ili bez ikakvog obrazloženja vrata u logor, jer zvanično nikad nije ni puštena. Mogli su da je optuže za saradnju sa okupatorom. OZNA je svakako pretpostavljala da ona sve to zna i da je to tako strašna pretnja da se ne mora čak ni izgovoriti.

Uprkos strogoj zabrani, morala je da se posavetuje sa nekim. Pade joj na pamet mađarski advokat Madaras. Pre rata bio je Keletijev prijatelj, za vreme rata radio je i za okupacione vlasti, a videla je i posle rata tablu sa njegovim imenom na kapiji iste kuće u kojoj je i ranije imao kancelariju.

Posle radnog vremena u bolnici ode nenajavljena. Madaras kao da joj se obradova.

„Gospođice Ilza! Kakvo prijatno iznenađenje. Sedite, molim vas. Šta mogu da učinim za vas?“

Ali čim ona počne, iznenada pogleda na sat i poskoči:

„Sad sam se setio da imam još jedan važan sastanak! Kako bi bilo da me malo otpratite?“

Ilza začuđeno poslušala. Tek na ulici na nekoliko koraka od kancelarije on joj reče:

„Ne znam da li me prisluškuju. O takvim stvarima ne sme da se govori, to su vam sigurno rekli! Tako, sad pričajte na miru dalje.“

Prešli su preko mosta, skrenuli desno u park preko puta sudske zgrade i seli na jednu klupu. Onda joj Madaras reče da je Ilić uhapšen kao informbirovac. Verovatno se nalazi u logom zvanom „Mermer“ ili „Goli otok“ negde na Jadranu. Ilza je u pravu, svakako se ne radi o njoj, jer bi je onda uhapsili, nego samo o njemu.

„Zašto oni to rade jedni drugima?“

„Komunisti? Jugoslavija se odvaja od Sovjetskog Saveza. Hvala Bogu! Ali oni se protiv staljinizma bore staljinističkim metodama.“

Objasni da se sve to prvenstveno tiče članova partije, a još i više armijskih oficira i funkcionera tajne službe. Ilza može da bude mirna. Verovatno je više neće ni saslušavati, osim ako žele da iskonstruišu neku vezu Milana Ilića sa Gestapoom, ali do toga bi došlo samo ako budu želeli da prirede javni proces, što se u takvim slučajevima obično ne radi.

Advokat Madaras se u parku oprusti staromodnim rukoljubom. To Ilza odavno nije doživela. Pocrvene kao šiparica.

Advokat je bio u pravu, Ozna se više nije javljala, Jovanović nikada nije pomenuo njen susret sa majorom u njegovoj kancelariji. Počeli su da joj daju neku vrstu džeparca, zatim je jednog dana pozva direktor i saopšti da su logori raspušteni, ona je slobodna da čini šta želi, ali može da nastavi da radi kao službenik. Potpisa ugovor o radu i poče da prima platu.

Jednog dana u subotu posle podne, posle toliko godina, odluči da ode u hotel „Roža“ koji se sada zvao „Vojvodina“. Naruči čaj i parče torte od badema. Polako se osvrta. Preko puta ispod ogledala sedeo je crnokosi čovek i uporno je fiksirao. Delovao je kao pravi gospodin, tamno odelo, bela košulja, bordo kravata. Takvi likovi viđali su se sve ređe, čak i ovde u kafani dominirale su uniforme. Zar ga je odnekud poznavala? On polako ustade i priđe njenom stolu:

„Da li je dozvoljeno, gospođice Ilza?“

Glas joj je bio poznat, ali ga još uvek ne prepozna. On to zapazi, tužno se nasmeši, sede, iako ga nije pozvala i objasni:

„Pop Toša...“

Ona se začudi i reče isuviše glasno:

„Pa gde su vam brada i mantija, gospodine popo? Ovako vas nisam

prepoznala, oprostite..."

On sa osmehom stavi prst na usta:

„Ne morate da vičete i da skrećete pažnju na nas. Kao što vidite, bradu sam obrijao.”

„Zar pravoslavni sveštenici ne nose bradu?”

„Kako da ne. Ali ja sam napustio svoj raniji poziv. Pani vi više ne radite isto što i pre, zar ne? Šta sad radite?”

Ilza ne reče da ga se to ne tiče, isuviše se obradovala da ima s kim da porazgovara. Ispriča da je bila u logoru i da sad radi u administraciji vojne bolnice. Bivši pop samo klimnu glavom i upita:

„Bridž više ne igrate?”

„Ne. S kim bih igrala? Pa ja nikog ne poznajem... Hoću da kažem, nisam sklapala nova poznanstva...”

„A da li biste voleli da igrate?”

Ilza se ustručavala:

„Ne znam ni sama. Ne znam da li postoji bilo kakvo društvo u kome bi bilo mesta za mene...”

„Tako?” Otmeni raspop izvadi notes, iscepa list hartije i napisa joj svoj broj telefona. „Sad moram da idem. Ako imate volje, javite se mojoj ženi. Sigurno će se obradovati.”

Ustade i Ilza jedva stiže da upita:

„A šta sad radite, kad niste više sveštenik?”

„Predajem istoriju u gimnaziji...”

Ilza bi rado porazgovarala sa suprugom bivšeg popa, ali se seti da joj je Jakš pričao da je on nemačkim vlastima govorio što bi čuo od drugih Srba, a da je verovatno takođe imao veze i „sa drugom stranom”. Odluči da mu se bar za sada ne javi.

Vojna bolnica se raspusti, premestiše je u civilnu, gradsku bolnicu. I tamo su s njom bili zadovoljni. Dobijala je tri obroka besplatno, garderoba se jevtino mogla kupiti na tačkice, ostajala joj je gotovo cela plata. Ponekad bi se setila Goldi, njenih krzna, haljina, šešira i cipela. U antikvarnicama počеше da se pojavljuju jevtine nemačke knjige. Prvo su Nemci opljačkali privatne biblioteke jevrejskih sugrađana, zatim su njihove stanove preuzeli novi gospodari kojima ta literatura nije bila potrebna. Tako slučajno ponovo naiđe na „Alisu u zemlji čuda” Luisa Kerola sa ekslibrisom Viktora Keletija. Direktor je u knjigama svoje velike biblioteke imao lepe, plave ekslibrise, a Viktoru je na deseti rođendan poklonio kutiju sa mrko-zlatnim etiketama sa ugraviranom sovom i imenom, pa ih je dečak smesta uredno ulepio u sve svoje knjige.

To delo nije naročito voleo. Zapravo nije ni Ilza, ali Goldi se sviđala i

dugo ju je držala na svom noćnom ormaru. Koliko je ljudi u međuvremenu imalo tu knjigu u ruci, pročitalo tu čudnu bajku? Kako su shvatili šta je pisac hteo da kaže? Ilza poče ponovo po svom ukusu da skuplja knjige, ubrzo ih je imala preko stotinu.

Posle nekoliko godina iznenada primi dopis da može da napusti zemlju. Novi direktor bolnice, ne više oficir i nedovršeni pravnik nego sredovečni lekar, prosto joj saopšti da može da ide u većnicu po svoje papire. Bolnica više neće da zapošljava strance.

Bila je stranac posle toliko godina. Nije se obradovala, nije znala šta da radi, u međuvremenu je napunila četrdeset godina. Da li da smatra da je sad najzad slobodna ili da je teraju, da je proganjaju?

Od koga da se oprostiti u ovom gradu u kome je provela više od polovine svog svesnog života? U bolnici su joj poslednjeg radnog dana poklonili slikovnicu iz partizanskog rata i flašu šljivovice, jedna koleginica održala je mali oproštajni govor za „nemačku drugaricu“, novi direktor joj je pomalo rasejano pružio ruku, zahvalio se na saradnji i poželeo mnogo sreće u njenoj domovini.

„Da li smem nešto da vas pitam?“

„Kako da ne! Izvolite?“

„Šta se desilo sa Milanom Ilićem?“

Direktor se vidno trže i reče samo:

„Nemam pojma ko je to.“

„Na njegovu preporuku su me svojevremeno primili u vojnu bolnicu.“

„Tako? Žao mi je, ja ga ne poznajem.“

Ilza nije htela s tim da se pomiri. Iste večeri se javi bivšem popu Toši. Reče da se seli u Austriju, da li pre toga još može da ga poseti?

„Pa naravno!“ Čula je tihi razgovor na mađarskom, pa gospodin Toša nastavi. „Dođite nam još večeras. Na večeru. Vi se sećate gde stanujemo, zar ne?“

Činilo joj se da je prošla čitava večnost od kada je poslednji put bila u nekoj privatnoj poseti. Brižljivo se očešljala, našminkala kao da kreće na sastanak sa ljubavnikom. Primili su je srdačno kao da su se vidali svake nedelje. Bilo je gušćije džigerice na tostu i teletine sa pirinčom.

Ilza je dozvoljavala da je ispituju, prvi put je nekom pričala o logoru i bolnici i da se boji svoje budućnosti. Iсуviše je dugo zavisila od tuđih odluka. Gospodin Toša joj uvek nanovo natoči čašu vinom, sve se češće smejala, primetila je to i sama i pokušavala da se uzdrži, ali se osećala odlično. Pošto su na kraju izneli kafu i liker od oraha, ona upita da li znaju šta je sa Milanom Ilićem.

„Zašto pitate baš za njega?“

„Na neki način mi je spasao život. Inače bi me verovatno obesili kao sekretaricu šefa Gestapoa. Da li se vratio?“

„Nije. Koliko ja znam, nije revidirao svoje poglede.“

Ilza je znala da na jeziku partijaca to znači da je ostao veran Staljinu i da je još u logoru. Nastade ćutanje. Da bi pokrenula razgovor, Ilza zapita za bivšeg frizerskog kalfu Vencela. Toša se ponovo iznenadi i hladno saopšti da je odmah posle oslobođenja pogubljen kao gestapovac. Najzad usred tišine koja je ponovo savladala domaćin tiho ustanovi:

„Za Keletijeve vi uopšte ne pitate!“

Ilza naglo podiže pogled:

„Nisam se usudila.“

„Gospođa Keleti je ubijena u Aušvicu, ali Viktor je ostao živ. Vratio se prve jeseni posle rata...“

To je pogodi kao udarac maljem. Glava joj pade na sto, šoljica sa kafom se sruši na parket i slomi se. Na stolnjaku se stvori crna mrlja, a Ilza zajeca tako snažno da nije mogla ni da se izvini. Domaćica, koja je baš pošla u pravcu kuhinje, hitro se vrati, zagrli Ilzu i povede je u kupatilo, a njen muž pokupi krhotine.

Pošto se vrati iz kupatila mokra lica, jer se nije čestito ni obrisala, reče:

„Oprostite. Oprostite, molim vas... Hvala Bogu! Gde je? Viktor... Šta radi?“

„Koliko znam, studira arhitekturu u Beogradu.“

Ilza je krenula u svoj zavičaj kao da putuje u tuđinu. Spakovala je knjige nabavljene poslednjih godina u mali sanduk. Pošto je posetila raspopa, nije znala od koga još da se oprost, ali nije znala ni s kim u Austriji da uspostavi kontakt. Kratko razmisli da li da se raspita za bivšeg kočijaša Ilića, ali nije znala kako da dospe do njegovog sela, osim toga bojala se da bi ga zbunila raspitujući se za sudbinu njegovog sina, Milana. Gestapo nije uspeo da ga uhvati, pa su ga sada uhapsili njegovi sopstveni drugovi. Nije znala ni zašto bi još jednom otišla kod Keletijevog prijatelja, advokata Madarasa, koji bi mogao da zna Viktorovu adresu. Šta bi mu sad rekla, šta se njega ticao njen život?

Fijakerom se odvezla do železničke stanice. Kopita dva konjčeta upregnuta u gumiradler veselo zakloparaše po kaldrmi. Prođoše pored rečnog toka. Sad je bio levo od nje. Kad je prvi put dolazila od stanice u Keletijevom pakardu, nalazio se s desne strane. Svuda gde su se za vreme okupacije vijorile zastave sa kukastim krstom, na većnici, na vidikovcu vatrogasne garaže, na bioskopu „Avala“, sada su se nalazili barjaci sa crvenom petokrakom zvezdom.

Najzad se smestila u vozu, sada, doduše, na drvenoj klupi u trećoj klasi. Kupei, pa čak i hodnici prepuni ljudi. Sa mršavog vrata visio je, kao i kad je prvi put doputovala, medaljon sa očevom slikom kome je dodala još i malu Viktorovu fotografiju. Uspelo joj je da medaljon sačuva u zatvoru i logoru. I pozlaćenu pudrijeru još uvek je imala u velikoj ručnoj torbi, ali trenutno nije osećala potrebu za njom, nije htela da proveriti kakvo joj je lice, a na šminku i puder posle posete gospodinu Toši više nije ni pomislila. Tek se sad setila svega, jer je pomislila sa koliko je bojažljive neizvesnosti stigla ovamo pre toliko godina. Šta je očekivala od života ovde? Nije više znala. A šta očekuje u svojoj domovini, u kojoj se posle izgubljenog rata takođe mnogo toga promenilo? Znala je o posleratnoj Austriji isto tako malo kao o Jugoslaviji kad je stigla u ovaj grad.

Stigla je nesigurna u sebe, očajna što nije uspela da se zaposli, uplašena od života. Mnogo je naučila. Da je neko zapitao od koga, morala bi da se nasmeši. Uprkos strašnoj smrti njene poslodavke i prijateljice, nije mogla da pomisli na Goldi a da se ne nasmeši. Sama tako nesamostalna, ona je njoj postala učiteljica života. Ilza se prisili da zamisli kraj te lepe, mlade žene u gasnoj komori. Uniformisani esesovci su je голу uterali u prostoriju u kojoj su je ugušili. Ljudi u istim uniformama kojima je Ilza u to vreme stalno bila opkoljena, koji su proždrali i srne iz parka oko Keletijeve vile, i to u njenom prisustvu.

Možda je donosila mnoge pogrešne odluke, možda... Bez kokaina ujutro verovatno ne bi izdržala u Gestapou... Da na pijaci nije sreła starog Ilića i spontano ga upozorila na klopku postavljenu za njenog sina, Milan je verovatno ne bi spasao i bila bi pogubljena baš kao i njen snabdevač drogom Vencel. Da je uspela u vojnoj bolnici da ukrade morfijum i da su je uhvatili tom prilikom... Prošla je toliko raskrsnice, a da nije stradala. Slučajno?

Nasumice otvori „Alisu u zemlji čuda“, jedinu knjigu koju nije spakovala nego ponela kao Rilkeove pesme u dolasku. Nije se dala omesti radoznalim pogledima saputnika. Da li je i ona, Ilza, sve vreme bila u zemlji čuda, samo sa one druge, sa zle strane ogledala? Silne

pojmove sa kojima se sretala – nacisti, nemstvo, firer, imperija, oberšturbfirer, svetsko jevrejstvo, služba bezbednosti, vojna pošta, akcija odmazde, partizani, OZNA – još uvek nije sasvim razumevala, ali oni ili njeni nosioci su odredili njen život, promenili ga i zamalo ga nisu uništili.

„Pričinjavaj se onim što jesi i budi ono čime se pričinjavaš“, pisalo je na slučajno otvorenoj stranici, „...ili, prostije izraženo: nikad ne budi različita od onog, kao što bi u tome što si bila ili mogla biti, mogla da se pojaviš time, što si se razlikovala od toga, što je moglo da se pričinjava kao da si nešto drugo...“.

Šta je ona bila za koga? Za Keletijeve? Pre svega za Viktora? Za Petera Jakša? Za malu Barbaru, čije su prste na nogama odmah posle njene smrti odgrizli pacovi? A ako je devojčica toga časa još bila živa, osetila da je jedu živu, a nije više imala snage da se brani i da zatraži pomoć? Ilza je zaspala pored nje i ništa nije primetila. Šta je Ilza bila sve te godine? Za njene Nemce? Za Srbe i Jevreje? Do sada je mislila da razume šta piše u toj knjizi, sad je odjedared sve postalo mnogo komplikovanije. Šta je trebalo da bude? Koliko je drugačija mogla i smela biti? Viktor je bio u pravu što nije voleo tu knjigu. Biće da je ni supruga direktora fabrike šećera nije baš dobro razumela, iako je i ona neretko pokušavala da živi na drugoj strani ogledala.

Intenzivnije nego do sada, Ilza primeti da ljudi koji putuju s njom u istom kupeu deluju zapušteno, da smrde, da su prozori vagona, kroz koje je posmatrala široka polja, prljavi. To nije bio nikakav privid. Šta njeni saputnici misle o njoj, toliko drugačije obučenoj od njih, čak sa knjigom na stranom jeziku u mci, nije mogla ni da nasluti. Pogledi, koji su počivali na njoj, nisu bili nimalo ljubazni. To je morala da izdrži. Ne bi trebalo da se osvrće na njih. Trebalo bi da nastavi sa čitanjem. Ili bar da se pretvara da čita.

Iznenada se seti jedne bečke gradske pesme. Viktor je često molio da mu je peva. Setila se možda i zbog toga što se na stanicu odvezla fijakerom, a radilo se o fijakerskom konju. Šteta što je nikad nije pevala Barbari. Među mnogim stvarima koje Barbara nije doživela i naučila u svom kratkom životu bile su i stare bečke gradske pesme. Te pesme svakako nisu nešto naročito važno u životu. Ali bile su lepe. I obično tužne. Ilza bi rado pevala u vagonu u kome je zauvek napuštala Jugoslaviju, ali nije se usuđivala pred saputnicima i samo je tiho pevušila u sebi. Refren pesme govorio je o starom belcu koji na kraju svog puta dospeva u konjski raj, na nebo, niko ga više neće poterati, nikad više kola neće morati da povuče uzbrdo, i zbog toga se stari belac

BALKAN DOWNLOAD

raduje, lako je umro.

BalkanDownload

POSLE POLA STOLEĆA

Pozni jesenji dan u Beču. Već je pao prvi sneg, zavio parkove u belo, na pločnicima se, međutim, stvorilo blato, teško se hoda. Oprezno, da se ne bi okliznula, pomalo se poštapaajući, ali radosno udišući hladni vazduh, stara dama pošla je rano ujutro da kupi zemičke, mleko i malo šunke. Budila se, nažalost, bez ikakvog razloga vrlo rano, obično bi bila prvi kupac u bakalnici.

Svaki čas bi zastala pred izlozima, čitala sve plakate sa velikom pažnjom, ili bi se u najmanju ruku pretvarala da to čini kako bi sakrila da su joj potrebne. Ovako jarko žuta boja odavno joj nije pala u oči. Objavljivalo se da će se u četvrtak otvoriti izložba u čast dela arhitekta profesora Viktora Keletija. To nije često ime... Ali, zar njen Viktor?

Ilza fon Bokberg se tog četvrtka obukla pažljivo kao da ide na svadbu ili na krštenje deteta nekog bliskog rođaka. Dugo je sedela pred ogledalom, posmatrala i ispitivala svoje lice, bila nezadovoljna, izvadila iz fijke staru, pozlaćenu pudrijeru kao da će u njenom malom, okruglom ogledalu naći lepšu sliku nego što je bila ona sa kojom se teško mirila. Za nju je to bio najdragoceniji predmet koji je spasla kroz sve godine. Ilza napudra nos, oprezno stavi malo ruža na obraze i usne, oko mršavog vrata zlatni lanac sa ovalnim medaljonom u kome je još uvek čuvala požutele fotografije svog oca i negdašnjeg štićenika, malog Viktora.

Stigla je isuviše rano, ali je bar sve mogla da razgleda na miru. Činilo se da se ostali posetioци svi dobro poznaju, pozdravljali su se bučno, grlili i ljubili, započinjali razgovore kao da nastavljaju negde gde su tek nedavno prekinuti. Ilza izloženim projektima, fotografijama, skicama i modelima nije poklanjala veliku pažnju, bila je isuviše uzbuđena da bi studirala eksponate, nije ni razumevala šta koji od njih znači. Stala je u pozadinu, naslonila se na slobodni deo zida i radovala se što se niko ne osvrće na nju.

Zatim je mlatarajući rukama, praćen aplauzom, u tamnom

odelu, sa strogo očešljanom srebrnastom kosom i za Ilzin ukus isuviše šarenom leptir mašnom na sjajnoj beloj košulji, ušao slavljjenik. Na ulici ga verovatno ne bi prepoznala, ali pošto je znala ko je, podsetio ju je više na bivšeg poslodavca, samo što je delovao stariji od tadašnjeg Morica Keletija. Tragala je za crtama lica svog bivšeg učenika i nije bila sigurna da li ih nalazi. To lice je delovalo kao da ide uz debelog čoveka, a Viktor to nije bio. Ilza oprezno izvadi medaljon iz bluze, otvori ga i uporedi sliku sa živim čovekom. Nije bilo sumnje, to je bio njen Viktor. Od časa kada je sa strogim, odbojnim licem sa svojom majkom ušao u automobil i odvezao se iz njenog života u neizvesnu budućnost prošlo je više od pet decenija.

Neko stade pred mikrofon i saopšti ko će sad uzeti reč. Ilza sa pola uva sasluša kako su hvalili Viktorov doprinos savremenoj arhitekturi, njegovu marljivost, njegovu ulogu u izgradnji ovde u Austriji, tamo na Balkanu, u Latinskoj Americi i u nekim arapskim zemljama, njegove udžbenike i stručne knjige, naročito njegovu „Filozofiju prostora“ i njegovo svestrano obrazovanje. Slavili su ga kao humanistu i dobrotvora, u toku svog bogatog života uvek se borio za ono što je dobro i lepo uprkos tragičnim doživljajima u ranoj mladosti, pa je opravdana nada da će i u budućnosti još dugo delovati u tom pravcu... On je odgovorio pomalo šaljivo, pomalo cinično, njegov glas je Ilzi zvučao kao nekada, ali jedva da je razumela jednu jedinu reč, pogotovu nije shvatila smisao njegovog izlaganja, jer se trudila da obuzda suze.

Najzad su zamolili da se gosti posluže, izvolite, postavljen je mali bife, a ona se približi grupi u čijoj je sredini stajao Viktor. Zaboravi na svoju stidljivost i progura se napred. Nekoliko mladih ljudi, koji su čekali da oslove slavljjenika, dobaciše joj neljubazne poglede, ali propustiše staru damu. Najzad se nađe iza njegovih leđa. Viktor nije porastao visok, Ilza je još uvek bila viša od njega. Spontano reče tiho:

„Viktore!”

On se i ne osvrnu, ili je nije čuo ili nije hteo da prekine gospodina sa velikim naočarima koji mu je nešto govorio, tako da Ilza ponovi glasnije nego što je nameravala:

„Viktore!”

Naglo se okrenu prema njoj:

„Šta želite?”

Sa suzama u očima ne nađe reči, čak i da je znala šta hoće da kaže ne bi prevalila prvo slovo preko usana. Viktor neljubazno pogleda nepoznatu staru damu i pomalo ljutito reče:

„Kao što vidite, nalazim se usred razgovora!”

Pošto nije mogla da progovori, samo izvadi medaljon, otvori ga i bez reči pruži Viktoru malu ovalnu sliku deteta.

„Odakle vam to?”

A kad ona još uvek ne reče ništa, najzad upita:

„Ilza?”

Ona samo klimnu glavom. Viktor se pomalo trgnu, ali se zatim perfektno savlada i uze je pod niku:

„Samo trenutak!” reče začuđenom partneru u razgovoru i odvede je u sporednu prostoriju sa nekoliko prašnjavih fotelja.

„Molim te, sačekaj ovde. Smiri se! Moram da završim neke stvari. Pa ne može prosto tako da se padne s neba!”

I već se okrenuo i vratio u izložbenu prostoriju. Ilza je teško disala. Nije imala snagu da ustane i pobegne. To je nesumnjivo bio on, ali nije se činilo da je naročito impresioniran što se pojavila posle toliko vremena. Da li je ona za njega bila avet iz prošlosti? Naravno da je bio iznenađen. Bio je u pravu, ne može prosto samo tako da se padne s neba. Tek se sada setila da je mogla organizatore da upita za njegovu adresu, pa da mu piše i da ga pita da li uopšte želi da se sretne s njom. Ne! Morala je da ga vidi, da se uveri da li je taj profesor arhitekture, koga ovde slave, njen Viktor. Ali pošto se to potvrdilo, svejedno nije morala odmah ovde da se javi lično, mogla je prvo da to učini pismeno. Još uvek je mogla da pobegne, da se kasnije raspita za njegovu adresu, da moli za oprostaj zbog prepada i za sastanak. Ali noge su joj otkazale poslušnost.

Nije htela da pogleda na sat. Imala je utisak da je prošlo mnogo vremena. Čekala je gotovo bez pokreta. Da li je čitavog života čekala na taj trenutak? Ako je tako, nije bilo važno za četvrt sata više ili manje.

Najzad zaškripaše vrata. Viktor uđe, sede do Ilze i izvadi iz džepa veliku belu maramicu.

„Hajde, obriši oči, Ilza. Nisi se mnogo promenila...”

Ona uze maramicu.

„Ti si se, naravno, promenio, ali... Ne znam da li bih te prepoznala na ulici, ti si tada bio tako mali dečak...”

„Ma nemoj!” Napravi pauzu, pa nastavi tvrdo. „Tada? Da odmah razjasnimo, ja sam i tada znao da si nas izdala. Za *to* sam bio dovoljno odrastao. Da smo se nas dvoje sreli odmah posle rata, ja bih se okrenuo i ne bih s tobom progovorio ni reči. Ali sada sam omatoreo i sve mi je prilično svejedno. Šta hoćeš od mene?”

Ilza je imala utisak da treba da ustane i ode, ali još uvek ne nađe snage. Odgovori sasvim tiho:

„Šta hoću? Ništa. Da pitam kako si... Da li uopšte još smem da ti

kažem ti?"

„A zašto da ne? Baš me briga. Razume se... To zaista nije važno. Hvala, ja sam dobro. Kao što vidiš... Slave me. To znači da misle da već sam napola mrtav. Takve priredbe su preuranjeni pomeni za života. A kako si ti?"

„Šta se s tobom dogodilo tada? I sa tvojom majkom?"

„Bili smo u Aušvicu, ako si čula za to lepo mesto... Ja samo kratko. Mamu su tamo ubili. Poslali kroz dimnjak, kako se govorilo. Ja sam posle bio u Buhenvaidu i drugim logorima, ali očigledno sam nekako ostao živ, i to uprkos poslovičnoj nemačkoj perfekciji. A ti si radila za Gestapo, zar ne?"

„Otkud znaš?"

„Zar misliš da je to moglo ostati tajna u našem malom gradu?"

„Raspitivao si se za mene pošto si se vratio?"

Viktor je oštro pogleda i ona to izdrža.

„Ja sam se raspitivao za svog oca. I čuo sam kako su ga ubili. U muzeju sam video fotografiju kako ga guraju sa kamiona sa rukama vezanim na leđima... Saznao sam kako su ga izvukli iz kuće, mučili i obesili. Ja sam valjda još bio gore u svojoj sobi i spavao kad su došli po njega. A ti? Gde si ti bila? Posmatrala si. Ja sam pitao samo za svog oca i tim povodom uzgred su mi saopštili šta si ti radila. Da li si već kod nas došla po nalogu Gestapoa ili si im se posle priključila, kad si pomislila da pobeđuju?"

Ilza prestade da plače. To je bilo isuviše. Naravno da nije unapred znala šta može da očekuje od susreta sa Viktorom, ali je ipak bila iznenađena što je izrekao istu sumnju kao islednik partizanske tajne službe. Najradije bi mu odgovorila kao da nije postariji gospodin koji je mnogo propatio nego ondašnje nepravedno dete. Najzad se savlada i uspe da odgovori gotovo normalnim glasom:

„Da li si se ikada pitao zašto ste ti i tvoja majka mogli slobodno da odete iz grada?"

„Jesam. Verovatno je nekom platila. Dala zlato ili tako nešto..."

„Ne, Viktore. Oni su mogli sve da uzmu bez ikakvih ustupaka. Kao i drugima. Uslov je bio da ja stupim u njihovu službu. Da su me zbog toga posle rata ubili, rado bih umrla svesna da sam se žrtvovala u želji da spasem tebe!"

Viktor zaprepašćeno upita tišim glasom:

„Kako to možeš da dokažeš?"

„Možda nikako. Znao je Ilić, vaš stari kočijaš. I njegov sin Milan. Naravno, i Peter Jakš i moj šef u Gestapou, obersturmbanfirer Kant. Ne

znam ko još. Ali ako mi ti ne veruješ, ionako je svejedno..."

On klimnu glavom:

„Ne znam zašto, ali ja ti verujem.“

Spolja se začu mlađi, muški glas:

„Gospodine profesore!“

„Da, da!“ povika Viktor nestrpljivo. „Evo, dolazim odmah!“ Ilzi reče tiše: „A šta se dogodilo s tobom posle rata? Nisi blagovremeno otišla sa... sa mesta zločina. Zašto nisi?“

„Ne znam. Možda mi je bilo svejedno šta će biti sa mnom. Bila sam u logoru. To si sigurno čuo. Mnogo godina. Posle sam napola slobodna radila u vojnoj bolnici. Ali sve to ne može da se uporedi...“

„Naravno da ne može. Ništa se ni sa čim ne može uporediti. Znači, posle rata smo neko vreme istovremeno bili u našem gradu. Četrdeset osme, devete? Da li si još bila tamo?“

„Jesam.“

„Ja takođe. Povremeno sam dolazio u rodni grad. U školu sam išao u Novom Sadu, studirao posle u Beogradu. Pa tako! Znam šta su naši uradili sa Nemcima. Tada sam smatrao da to nije osveta, nego pravedna kazna. Tada... Da li sad na kraju još treba ja da se stidim i izvinjavam zbog onog što ste vi posle rata doživeli? Prvo ste vi nas ubijali bez ikakvog razloga, a sad valjda ja treba da budem kriv što se neko u moje ime svetio?“

Ilza ne stiže da odgovori da niko njega, Viktora, ne krivi ni za šta, ali spolja se sad oglasi mladi ženski glas:

„Viktore! Čekamo!“

On ustade:

„Sad zaista moram...“ Dade joj svoje posetnicu. „Javi mi se, pa ćemo se dogovoriti i negde na miru razgovarati, važi? Sad imam neke obaveze...“

Prvo kao da se kolebao, zatim ipak pruži Ilzi ruku. Ona bi ga radije zagrlila, izljubila, ali se ne usudi. Ni kao dete nije voleo fizičke nežnosti. Viktor brzo izađe, a ona ostade da sedi u prašnjavoj fotelji sporedne prostorije sve dok ne uđe starija žena i prekorno reče:

„Da li mogu nekako da vam pomognem? Mi ovde sad zatvaramo!...“

Kod kuće Ilza zakači posetnicu za ram ogledala. Od kada je bila u penziji, najzad je imala vremena da čita koliko je volja, da posećuje predavanja, po lepom vremenu da sedi u parku Folksgarten i da posmatra ruže. Svoj pravi život provela je u Jugoslaviji, u Banatu. Kod Keletijevih, u službi Gestapoa, u zatvoru i logoru, radeći za vojnu, pa za

civilnu bolnicu. Četrdeset godina posle toga provedenih u Austriji, daleko veći deo njenog života, prošao je u magnovenju. Opel nije uspela da se zaposli kao nastavnik, ali pokazalo se da je iskustvo stečeno u administraciji bolnica korisno. Prvo se smestila u zdravstvenoj stanici za nemačke izbeglice sa istoka, pa su počeli da je hvale i preporučuju dalje, dok nije dobila mesto u upravi kliničkog centra u Beču. Kratak, ali žestok ljubavni odnos sa jednim starijim, oženjenim lekarom sa ovog vremenskog odstojanja učini joj se kao maleni, radosni prekid, baš kao i jedno letovanje u Španiji i dva ili tri na slovenačkoj jadranskoj obali.

Sa svojom penzijom mogla je sebi da dozvoli pristojan, iako pomalo skučen život. Za svoju kremaciju posle smrti uplatila je unapred. Ponekad bi išla u državnu operu ili dramsko pozorište, češće nije mogla, jer nije htela da sedne na jevtina mesta. Međutim, gotovo svake večeri bi se negde održavala neka literarna priredba, promocije knjiga, predavanja, najčešće sa malim bifeom, gde bi mogla da se posluži čašom vina i sendvičem i da tako uštedi večeru. Još uvek je bila radoznala, zanimalo ju je sve što je imalo veze sa literaturom, pratila je razvoj savremene književnosti na nemačkom jezičkom području. Sad je imala vremena da radi na antologiji o kojoj je maštala decenijama, ali bila je umorna i nesigurna u svoj ukus. Koga bi na svetu zanimalo šta se njoj sviđa ili što bi se sviđalo Viktoru kad je bio dete?

Nije se usuđivala da se mu se javi. Telefon nije imala. To bi bio suvišan izdatak, a i kome bi telefonirala? Da se javi iz govornice, nije mogla ni da zamisli. Tako prođe još pola godine. Zatim stiže njegovo pismo:

„Draga Ilza, zašto se ne javljaš? Da li možeš da me posetiš sledeće srede uveče u osam? Ako možeš, molim te, potvrdi telefonom, pa ću ti poslati kola. Pozdrav, Viktor.”

Ilza savlada otpor i javi se sa pošte. Javi se strogi ženski glas: „Atelje profesora Keletija”, ali pošto se ona predstavi smesta joj dade vezu:

„Pa najzad!” uskliknu Viktor. „Zašto se nisi javila?”

„Nisam znala da li to misliš ozbiljno...”

„Ja sve što kažem mislim ozbiljno!”

„Kako si me našao?”

„Zašto imam kancelariju i sposobnu sekretaricu? A ti si uredna i prijavljena pod svojim imenom. Bar to nije nikakav problem! E pa onda u sredu! Imam jednu ideju!”

U sredu uveče pred kuću joj stiže automobil kao pre više od pola veka pred železničku stanicu. Sada to ne beše crni pakard, nego plavi mercedes, a vozač nije bio mladi Milan Ilić, nego nadasve učtivi,

sredovečni čovek sa bradicom. Ilza se osećala nesigurnom gotovo kao u svojoj mladosti. Kao tada. Bila je isuviše uzbuđena da bi obratila mnogo pažnje na Viktorovu veliku vilu. On je dočeka ležerno obučen, delujući mlađi nego na svečanoj izložbi.

„Skuvao sam nam špargle, sećam se da ih voliš. I tata ih je voleo...”

„Lično kuvaš?”

„Ponekad, kad mi dođe...”

„Ti... Ti živiš sam?”

„Da. O tome ćemo razgovarati malo kasnije.”

Bio je drugačiji nego na izložbi, mnogo ljubazniji, ali ponekad joj se učini da je nekako vreba pogledom.

Večerali su za velikim stolom za dvanaest osoba kao u nekom engleskom filmu. Ništa nije podsećalo na njegovu roditeljsku kuću. Veći deo nameštaja bio je moderan, tek poneki komad izgledao bi star i naročito skupocen kao da je iz nekog muzeja.

„Da li taj stil ima neko ime?” upita i pokaza crni kredenac.

Viktor se nasmeja:

„Kako da ne. Čipendejl. Izvorno je nastao na kraju osamnaestog veka u Engleskoj, ali ovo nije original, samo pristojna kopija iz jedne stare bečke radionice, što takođe ima svoju vrednost.”

Nasu joj vino u kristalnu čašu i zamoli da priča kako sada živi. Uz njenu ispovest samo ponekad klimnu glavom.

„Šta bi rekla tvoja majka da može da nas vidi ovako?” uzdahnu Ilza.

Viktor načini pokret rukom kao da želi da odbaci tu primedbu, pa reče strogo:

„A, moj otac?” Posle pauze dodade zamišljeno. „Znaš, umreti rano ima jednu prednost, u sećanju drugih ostaješ večno mlad. Kad danas vidim žene od tridesetak godina i kao starac tužno pogledam za njima, setim se mame. Ona je imala toliko godina kada su je ugušili u plinu...”

Da li on mene namerno muči, pomisli Ilza. Nije znala da li da mu kaže da joj njegova majka nije bila samo gazdarica nego jedina prava prijateljica u životu.

Zatim ju je poveo kroz vilu sa nekoliko salona u prizemlju, dve gostinske sobe sa sopstvenim kupatilima na spratu. U najvećem kupatilu pored domaćinove spavaće sobe Ilza ugleda bicikl bez točkova kakav je stajao i u njegovoj rodnoj kući i kakav je ponekad sanjala na čistini sa Viktorovim ocem koji pod vešalima balansira na njemu. Zbog toga se trgnu.

„Sećaš se!” konstatova Viktor.

„Kako da ne! Da li ga koristiš?”

„Retko. Trebalo bi češće, ali ja sam po prirodi lenj za svaku fizičku delatnost. U školi sam takođe najviše mrzeo gimnastiku...”

„Da li se sećaš da je tvoj otac imao ekslibris na svojim knjigama?”

Viktor bez reči izvadi jedan tom sa police i otvori prvu stranicu. Ulepljena je bila isto takva vinjeta kakvu je pre pola stoleća dobio od svog oca sa svojim imenom i ugraviranom sovom.

„Nije više moderno”, reče, „ali ja sam svejedno naručio da mi štampaju iste kao nekada...”

„Ja još imam jednu knjigu sa vašim znakom, Viktore. Kupila sam je posle rata u antikvarnici, ko zna kojim putem je nestala iz vaše kuće. Daću ti je kad se ponovo budemo videli...”

„To bi me radovalo. Koja je to knjiga?”

„Alisa u zemlji čuda.”

„Baš ona! Moraću ponovo da je pročitam, mislim da je tada nisam baš sasvim razumeo...”

Zatim su sedeli u jednom od salona i pili konjak.

„Oprosti”, reče Viktor iznenada. „Koliko ti zapravo imaš godina?”

„Osamdeset.”

„Ja šezdeset i pet. Kad si došla kod nas, ja sam još bio dete, a ti već odrasla žena. Sada smo oboje starci, razlika više nije bitna.”

Ponovo je ispita o svemu i svačemu, gde je i šta radila u Austriji posle rata, kolika joj je penzija, kako izlazi na kraj s njom, kakav joj je stan, kako je zdravlje, šta radi celi dan, kakve veze održava sa rodbinom, kada je poslednji put bila u Koruškoj...

„Ja sam bio dva-tri puta šezdesetih i sedamdesetih godina u Rajfnicu i pokušavao da se setim onih vremena, ali nije mi uspevalo. Nisam uspeo čak ni da nađem hotel u kome smo tada bili mama i ja... A kada sam se parobrodom povezao po jezeru utvrdio sam da je ipak sasvim dobro što nisam postao pomorski kapetan...”

„Ti se sećaš?”

„Da li imaš dece, Ilza? Nisi to pominjala.”

„Nikad se nisam udavala.”

„Ja dva puta. Ali decu nemam ni ja. A mogla si da imaš decu i da se zvanično ne udaš, zar ne? Uostalom, deca nisu glupa!”

„Šta hoćeš da kažeš?”

„Zar misliš da nisam znao da podržavaš mamu kad je flertovala sa onim ćelavim kapetanom na jezeru? Ili sa apotekarom na Jadranu? Ja sam već i to smatrao izdajom, da izneveravate i varate mog oca!”

Ilza ponovo pomisli, on samo hoće da me muči. Da li da mu objasni koliko je njegova majka tada patila? Kojim rečima? Zar da kaže Viktoru

da je njegov otac njegovu majku zarazio polnom bolešću i da zbog toga nije mogla da ima više dece? Bolje je biti učitiv prema mrtvima. I ne nanositi bol živima. Pauza je potrajala.

„Kao dete, naravno, nisam sve znao, ali posle sam pokušavao da saberem uspomene i da shvatim. Kokain je u to vreme bio moda u određenim krugovima, je li?“ A pošto Ilza nastavi da ćuti: „Da li je mama šmrkala?“

„Viktore! Šta će ti to?“

„Pa lepo, znači da jeste. Slutio sam. Ne moramo sve teme da proradimo istoga dana. Kao što rekoh, Ilza, imam jednu ideju. Da li hoćeš da se preseliš kod mene?“

To je do le mere iznenadi da samo zamuca:

„Kako? Zašto?“

Viktor se nasloni udobnije u svojoj fotelji. Pa Ilza je, hvala Bogu, još uvek u odličnoj formi. Mogla bi ovde da komanduje osobljem. Novca ima dovoljno, ali ni vremena ni volje da se brine za domaćinstvo. Ona bi mogla da kontroliše sve, da izdaje naloge, kao kad je bio dete:

„Samo nokte na prstima više ne moraš da mi sečeš...“, nasmeja se. „A kad sasvim ostariš, nećeš biti sama!“

Nije mogao da ima dece, naglasi uvek nanovo. Nažalost! Problem nije bio u ženama, nego u njemu. Možda je uzrok bio u prenaprezanju kad je kao dete u logoru morao da nosi vreće sa cementom, da radi na velikoj hladnoći? Lekari nisu mogli sa sigurnošću da mu odgovore na ta pitanja.

„Ja nikad nisam ostajala trudna“, reče Ilza zamišljeno. „Ne znam zašto. Valjda nije trebalo da bude. Možda je i bolje tako, lako sam volela decu, znaš...“

Viktor je nije čestito slušao, nastavio je sa sopstvenim mislima:

„Ti si za mene parče uspomene, Ilza. Ne baš potpuno lepa, ali jedina živa koju imam.“

„A ti si moja najlepša uspomena, Viktore. Ako to zaista misliš ozbiljno...“

„Već sam ti jednom rekao da sve što kažem mislim ozbiljno.“

Posle nekoliko dana se preselila. Njen stari nameštaj smešten je u jedan od magacina Viktorovog preduzeća. Za njene knjige su u većoj gostinskoj sobi postavljene nove police. Viktor je naglasio da treba da koristi sve prostorije, pre svega veliku biblioteku, jer on inače često nije kod kuće.

Viktor joj pokloni crni štap sa srebrnom drškom.

„Ukoliko ti je zaista potreban. Tvoj je isuviše grub, Ilza!“

Ponekad bi ležala budna u velikom krevetu i pitala se zašto je prihvatila Viktorov poziv. Nije više bila slobodna, morala je da se podredi njegovom stilu života. Od njegove vile u otmenom predgrađu Hicing do centra, gde su se mahom održavale njene omiljene priredbe, bilo je daleko. Vožnja metroom za nju više nije bila jednostavna, a bcz posebnog razloga da uzme taksi jednostavno nije navikla.

Ponekad bi večeravali zajedno, češće bi se javio telefonom da ga ne čeka, neće ni doći ili će stići veoma kasno. Često je putovao, sve što mu je bilo potrebno imao je i u ateljeu. Iza se ljutila što se pripremljena hrana često bacala.

„U domaćinstvu tvog oca sve je bilo mnogo bolje organizovano!” reče jednom. „Ništa nije smelo da se baca.”

„To su bila druga vremena.”

„Nismo dovoljno štedljivi, Viktore. Posle svega što sam doživela u logoru ne volim kad namirnice propadaju.”

„Posle svega što sam doživeo u logoru, volim da mogu da bacim šta hoću! Baš za inat!” odgovori Viktor.

„To je drugo...”

„Molim lepo. Pobrini se da budemo manje rasipni. Mene to ne interesuje.”

Iza je rado razgovarala sa baštovanom, jednim Čehom, koji je u redovnim razmacima dolazio da im neguje vrt. To ju je podsećalo na sličnu odgovornost koju je imala u Keletijevom starom domaćinstvu. Još tada je ponešto naučila o hortikulturi.

Najlepše bi za nju ipak bilo kad bi uveče sedeli zajedno. To je podsećalo na njihov odnos pre toliko decenija. Ponekad bi opet igrali remi ili *Čoveče ne ljuti se*.

„Da li si namerno puštala da pobeđujem?”

„Nisam. Smatrala sam da to ne bi bilo pedagoški.”

„Dobro. Tek sam mnogo kasnije shvatio da si htela da me vaspitavaš kroz igru. Ako sam nešto postao u životu, a sve mi se čini da jesam, to je sigurno bar delimično rezultat tvoje pedagogije.”

Takve reči bi usrećile staru damu. Iznenada bi se nasmejala.

„Ovde nemaš krzno belog medveda?”

„Naravno da nemam. Šta ti pada na pamet? To je poslednji kič!”

„Ali sećaš se da je jedno takvo krzno ležalo pred tvojim belim kaučem?”

„Da...” potvrdi Viktor zamišljeno. „Rado sam ležao na njemu i zamišljao bogzna kakve avanture. Bele medvede i medvede grizlije, udave, kauboje i Indijance. Esesovce i koncentracione logore nisam, ali

jesam stubove za mučenje kako ih je opisivao Karl Maj. Znači, sve je to kod kuće bio kič, zar ne, Ilza?"

„Šta, Viktore?"

„Pa krzno od belog medveda ili srne u zabranu usred fabričkog parka. Moji jadni roditelji su bili teški malograđani, zar ne? Šta si ti mislila o njima?"

„Ja sam tvog oca poštovala. A tvoju majku sam iskreno volela!"

„Je li?" progunđa skeptično. „E pa to im nije mnogo pomoglo..."

„Da li uopšte znaš zašto se zoveš Viktor?"

„Šta hoćeš da kažeš?"

„Tvoj otac mi je jednom rekao *nomen est omen*. Neka moj sin bude pobjednik. A ti to sad jesi."

„Jadni pobjednici, ako se osećaju tako bedno kao ja", promumla zamišljeno. „Ne, to nisam znao. Malo ko razmišlja o svom imenu, svako ima dosta vremena da se navikne na njega. Ali sama ta ideja mi se opet čini kao kič."

Viktor sada za Ilzu nije bio samo on, nego istovremeno i njegov pokojni otac, pogotovu kada bi se malo nagao napred da bi pažljivije slušao šta mu ona govori, ali ni tada ne bi bila sasvim sigurna da li pažljivost na njegovom licu ipak nije samo ljubazna maska. Pričala mu je šta je pročitala u novinama i književnim časopisima, šta se sve događa na kulturnoj sceni Beča i u glavnim nemačkim gradovima, o novim knjigama i pozorišnim predstavama. On je, doduše, neke autore koje je pominjala poznavao i lično i ponekad se viđao sa njima, ali se nikada ozbiljno nije bavio njihovim delima.

„To mi koristi barem pri konverzaciji sa raznim ljudima, Ilza. Časna reč. Dobro je što mi sve to referišeš. Samo ti čitaj i za mene, to je baš fino!"

Pohvale bi je obradovale. Nije bila samo Viktorova domaćica i šefica njegove posluge, nego i njegov lični referent za štampu i kulturu. Nikada se nije nadala da će joj pozno doba života doneti nešto tako lepo. Ponekad bi razgovarali o uspomenuama. Viktor je zahtevao da mu opširno priča o Jakšu, o radu u Gestapou, o životu u logoru.

„Psa nećeš da držiš?" upita ga jednom.

„Molim?" Začudi se on.

„Psa! Znaš da brinem i za vrt, pa ponekad pomislim na vašeg bernardinca Levija. Bio je to mio veliki pas!"

„Ne. Neću psa. Nikad nisam hteo. Ja sam ostao veran Leviju. Za razliku od mnogih drugih, ja sam i inače veran čovek, Ilza, zar to nisi primetila? Osim toga, ja sam uvek mnogo putovao..." Međutim, Viktor

nije hteo da govori o svom radu i ranijem životu, o svoja dva braka gotovo ništa nije rekao. Druga žena mu je bila Brazilka, u Brazilu je projektovao veliki kongresni centar koji nikada nije izveden.

„To su bila dva bankrota, Ilza. I posao i brak. Ali bili su veoma lepi. I projekat i žena!”

Jednom je Ilza oprezno i izdaleka aluzijama pokušala da sazna da li je toliko usamljen jer možda ne može zaista da voli žene, ali odgovorio je da uopšte nije uvek bio usamljen.

„Ukoliko me pitaš da li sam peder, mogu da ti kažem da sam sasvim normalan, Ilza.”

„Hvala Bogu!” reče ona s olakšanjem. „Svašta sam čula o logorima, a ti si bio tako zgodan dečak. Znači bar to zlo te nije sustiglo.”

„To nije, ali dece nemam verovatno zbog logora. Da bi se žene volele, ne treba sklapati brakove, a ja sam ih imao dva, međutim, porodicu bez dece ne mogu da zamislim...” Kad ga Ilza pogleda tužno, nastavi: „Zamisli da se ovde u vrtu igraju moji unuci koji su baš došli u posetu, a posle, kad budu umorni, sabijaju se oko tebe i ti im čitaš dečije knjige, ili, ako su već malo stariji, čak i Getea ili tvog Rilkea?”

Ilza brzo promeni temu:

„Da li se sećaš onog starog lekara fabrike šećera, Viktore? Dobrog prijatelja tvog oca?”

„Kako da ne.”

„I znaš?...”

„Da se ubio? Znam. Bio je u pravu.”

„Zar on nije imao unuka? Nekako tvojih godina? Zar nije ponekad dolazio kod tebe?”

„Jeste.”

„I doživeo sličnu sudbinu kao ti?”

„Ne znam šta hoćeš, Ilza? Jeste. Čak smo bili u istim logorima, jer su i njega uhapsili u Novom Sadu. Ali posle smo se izbegavali.”

„Oprosti, zašto? Zar zajedničke muke ne vezuju ljude?”

„Ne. Naprotiv. A njega posebno nikad nisam podnosio.

Možda baš zbog što smo slični...”

Nastade dugačka pauza, pa Viktor odluči da objasni.

„Nisam do sada razmišljao o tome. Kao deca smo se igrali pomalo na silu, jer su njegov deda i moj otac tako hteli. Ali ako me pitaš za nas kao odrasle ljude... Eto, tako se zbililo. Možda svako želi svoju patnju da zadrži samo za sebe. Svi mi vučemo za sobom užas, a uprkos tome sećanje na njega čuvamo kao da je blago koje ne želimo da podelimo sa drugima. Postoje neki bivši zatvorenici koji su sebi postavili kao životni

zadatak da kukaju i proklinju. Ja ne. A biće ni on. Ako si sa nekim bio u istim logorima, to nije kao da se sećaš nekog lepog zajedništva, kao što je moje detinjstvo, odmor u Rajfnicu, ili ako ste bili u istoj školi ili vojsci. Prošlost možda uopšte ne postoji. Svoja sećanja prilagođavamo sadašnjosti. Sećamo se sebe ne kakvi smo bili, nego kao što bismo danas voleli da smo se nekada ponašali, ali zbog toga svedoci mogu da zasmetaju. Da i ne govorimo o tvojoj ulozi u mojim uspomename! Znaš, da bismo nekako podnosili prisustvo svedoka svojih najstrašnijih poniženja, valjda prvo moramo da ostarimo. Zaista da ostarimo! Sad, kad si ga ti pomenula, a ja godinama i decenijama nisam ni mislio na njega, da ti pravo kažem, sad bih ga sasvim rado video. Ali ko zna da li je uopšte živ...”

Ilza ne reče ništa. Ona nije prošlost doživljavala kao Viktor. Za nju on nije mogao biti nikakav svedok poniženja. Jednostavno ga je volela. Nije imala koga drugog da voli.

Viktor je Ilzu često mučio, prekorevao što je bila u Gestapou, ponavljao da nije baš siguran nije li ipak u njihovu kuću došla sa tajnim nalogom da špijunira za Hitlerovu državu. Ona bi slušala nemo, napeto, sa očajnim, plačljivim licem, ne bi se branila, a to ga je još više dražilo. Nabrajao je koliko je Austrijanaca bilo u službi Gestapoa, koliko esesovaca, i poslednji šef svih Hitlerovih službi bezbednosti, Ernst Kaltenbruner, bio je Austrijanac, u Jugoslaviji je za vreme okupacije službovalo naročito mnogo Austrijanaca.

„Kakvi su to bili ljudi?” upita Viktor. „Kakvi ste bili? Ja bih zaista voleo da to razumem. Nikad nisam uspevao da vas zamislim. Da li je veliko uživanje ako neko može da odluči koga će ubiti, a ko će još malo ostati živ? Kakvo je osećanje imati takvu moć?”

„Kako bih ja to mogla znati?”

„Iz sopstvenog iskustva, Ilza, iz sopstvenog iskustva! Čitao sam ja o tome, nešto ipak mogu da zamislim. Od toga kako si zavela ili odložila neku ceduljicu sa imenom i prezimenom, da li si je zaturila, zaboravila ili namerno sakrila, zavisilo je koga će obesiti, koga samo streljati, a koga zaboraviti u zatvoru. Ili ga čak pustiti na miru...”

Ilza prvo zausti da kaže da to tako nije istina, ali seti se Barte i kako ga je Kant ubio, ne baš pred njenim očima, ali iza vrata pred kojima je

sedela. Dobro je znala šta znače svi ti papiri koje je u ime Gestapoa odnosila u zatvor iza okružnog suda ili u logor u mlinu. Zaplaka, jer nije mogla da se brani. Ako je njemu sada zadovoljstvo da je tako kinji, mora da izdrži. A kad bi on shvatio da stara žena više ne može da izdrži prekore, predložio bi mirno:

„Hajde da pred spavanje odigramo nekoliko partija *Čoveče ne ljuti se*. Da te sekiram na ploči za igranje, a ne samo rečima!”

Onda bi dvoje starih ljudi, kao da su još uvek guvernanta i njen štićenik, sedeli za stolom, bacali kockice i ljutili se uprkos imenu te igre. Ponekad bi im se činilo da je vreme stalo.

„Nikad mi ništa ne pričaš o svom životu, Viktore!”

„Šta bi htela da čuješ?”

„Sve. Doživeo si tako strašne stvari. Zar nećeš da mi kažeš kako ste iz Mađarske dospeli u logor?”

Nije hteo. Bar ne iscrpno. Kratko je rekao da su prvo bili u Novom Sadu, zatim u Budimpešti, pa su se opet vratili u Novi Sad, jer mu je tu bilo lakše za školovanje. U proleće 1944. godine Nemci su počeli da sumnjaju u starog regenta Mađarske, Mikloša Hortija, umarširali su u zemlju. Tada su njih uhapsili zajedno sa ostalim Jevrejima i otpremili u Aušvic. Više od toga nije hteo da kaže. Još je manje imao volje da govori o svom arhitektonskom birou:

„S tim se gnjavim čitav dan. Kao što vidiš, mogu da živim od njega, mogu čak dobro da živim...”

Viktor Keleti bio je tužan čovek. Nije se radovao svom profesionalnom uspehu, u najmanju ruku, sada se više nije radovao. Bio je usamljen. Ilza je bila kod njega već više od pola godine, a samo je dva puta zvao goste na večeru. Ona se pobrinula za meni, zauzela mesto domaćice, predstavljena je kao gospođa fon Bokberg, koja je pre pola veka bila u kući domaćinovog oca. Gosti ne bi tačno znali šta njih dvoje vezuje, a nisu bili dovoljno bliski da pitaju. Večere su bile društveni povodi vezani za Viktorov posao. Pomalo su podsećali na bankete na koje je pozivao njegov otac, direktor fabrike šećera, ali ljudi ovde u Beču bili su međusobno mnogo manje srdačni nego u Banatu, manje su se smejali, zadirkivali, jeli i pili. I to što kod kuće nije voleo da govori o poslu podsećalo je na njegovog oca, Morica Keletija.

Kad bi njih dvoje bili nasamo, uvek bi nanovo započeli razgovor o zajedničkoj prošlosti. Tada bi rečenice često počinjale i sa „Da li se sećaš?...“ Viktor se nekih događaja sećao veoma precizno, a za pojedinosti, koje kao dete nije znao ili razumeo, sada je pitao.

„Da li se još sećaš svog belog matroskog odela, Viktore?“

„I bele kapetanske kape na jezeru?“

„Od onog kapetana što se udvarao mami?“

„I na kratke kožne pantalonice koje sam ti ja kupila?“

„Kako da ne. Mrzeo sam ih, žuljale su me po butinama.“

„To nisam znala.“

„I ti si mi bila neka guvernanta kad ni to nisi primetila.“

„Pa da, uvek si hteo da te obučemo u belo.“

„Nikad nisam hteo, mama je htela da me tako uparadite. Ja sam želeo dugačke pantalone kao odrasli, a moj otac je rekao daću ih dobiti tek posle male mature...“

O svojoj majci je uvek govorio kao o „mami“, ali za oca nikad nije rekao „tata“ nego uvek pomalo svečano „otac“.

„Deca malo znaju o svojim roditeljima“, reče zamišljeno. „Pogotovu ako ih izgube tako rano. Kako je tu funkcionisalo između oca i mame uprkos velikoj razlici godinama?“

„Odlično.“

„Časna reč?“

„Pa... Ne baš uvek. Ali ne bi trebalo da ti o tome pričam detalje...“

„Verovatno ne, u pravu si. Sećam se da je mama često imala migrenu. Šta je bilo s tim?“

„To ni mi nismo znali?“

„Da li je imalo veze sa drogom?“

„Viktore! Opet!“

„Hajde, u redu. Možda sam se zbog toga čitavog života toliko bojao droga, jer sam to slutio. Ali moja druga žena je šmrkala kokain.“

„Zaista?“

„To je prosto bio običaj u njenim krugovima u Brazilu.“

Ponekad bi im uspomene padale vrlo teško. Ilza bi zaplakala, Viktor se savlađivao, ali bi servijetu vrlo čvrsto pritiskivao na usta ili posmatrao slike na zidovima kao da ih vidi prvi put. Uzajamno su se mučili, bilo je kao da moraju ponovo da prizivaju bol da bi se setili nečeg lepog.

„Šteta što nisi upoznao Barbaru. Možda bi ona postala žena tvoga života... Bila je otprilike tvojih godina... Možda mlađa godinu ili dve...“

„Kakve to gluposti pričaš, Ilza! Onda bismo ona i ja, Švabica i Jevrejkin, uživali u uspomenu na svoje logore, je li?“ A kad Ilza ne

odgovori, nastavi. „Pa to činimo nas dvoje svaki čas, za to nam nije potrebna nikakva Barbara!“

Bilo je, međutim, zajedničkih večeri kad bi im prosto bilo teško da razgovaraju o bilo čemu. Sadašnjost nije pružala povod, prošlosti bi se iznenada uplašili. Onda bi samo ćutali, kruto sedeli za stolom, jedna veoma stara žena uspravnog držanja i jedan negovani, zamišljeni, postariji gospodin, oboje, iako su bili u sopstvenoj kući, uvek obučeni veoma korektno.

Jedne večeri Viktor iznenada reče:

„Sutra putujem u Nemačku!“ Ilza se začudi, jer je to rekao sa naročitim naglaskom, a obično je nije obavestavao kuda putuje, nego samo koliko će biti odsutan.

„Imam nameru da obiđem svoje bivše logore“, objasni. „Sad će biti tačno pedeset godina od oslobođenja. Predloženo mi je da projektujem veliki spomenik za ubijene Jevreje Evrope. Zanima me da li će me inspirisati kad vidim gde sam bio. I kako ću podneti...“

„Moraš li da se izložiš tome?“

„Izgleda da moram.“

Iako nikad ranije nije hteo da govori o logorima, posle povratka malo pomalo počeo da priča. Ne o užasu koji je doživeo pre pola veka, nego šta je sad video i tim povodom pomislio.

Za Keletija kao arhitektu Vajmar je pre svega bio grad grupe Bauhaus. Gropiusa je čak lično upoznao u Americi. O svojoj sadašnjoj poseti dogovorio se sa nemačkim kolegama. Vajmar Getea i klasike naveo je tek na drugom mestu svog interesovanja. Buhenvald na trećem mestu.

Rezervisali su mu sobu u hotelu „Elefant“. Upravo je temeljno renoviran, ali stajao je na istom mestu na kome je u istoimenoj gostionici Gete pio vino. „Elefant“ je već 1696. godine dobio koncesiju za točenje alkoholnih pića, sad je predstavljao spomenik književnosti i arhitekture. Hol i sala za doručak uprkos modernizovanju zgrade ostavljeni su uglavnom kao što su doterani za Hitlerove posete, sa mnogo mramora i nepotrebno dodatih stubova. U holu su slike slavni hotelskih gostiju, Baha, Getea, Šilera, Riharda Vagnera, Franca Lista i Tomasa Mana, ali i savremenih nemačkih političara, predsednika republike Vajckera i kancelara Kola. Viktor je posle upoznao predsednika fondacije „Vajmarska klasika“ i odmah mu ispričao da je tog jutra tri puta prošao pored te galerije portreta:

„Ali ja sam stalno morao da mislim na nekog ko je tu noćio bar četrdeset puta, za koga je hotel čak i pregrađen, ali čije ime u današnjoj

Nemačkoj niko neće ni da izgovori. Pitam vas, zar njegovoj slici nije mesto tamo gde svako živ ko išta zna o nemačkoj istoriji mora da misli na njega?"

Pametni sagovornik dugo je ćutao i razmišljao kako da odgovori na provokaciju, a zatim su mu reči krenule kao bujica:

„Ono što je čudno, profesore Keleti, što je meni čudno kad vas slušam, jeste da nepostojanje te slike u vama jače podržava sećanje svojim nepostojanjem, nego da se tamo nalazi. A šta biste tek rekli da je ipak tamo? Vi ste veoma brzo nabrojali Tomasa Mana i Getea i Šilera povezujući ih gotovo u jednu reč, a sami ste izbegli ime koje i vi smatrate neizgovorljivim. A moje pitanje, kojim ne želim da uzvratim na vaše, ali moram da ga postavim, glasi, da li vi sve ove druge možda omalovažavate time što mislite na onog o kome tako značajno ćutite?"

„Oh ne, oh ne!“ žestio se Keleti. „To što sam hteo da kažem svodi se na pitanje kakve veze klasični Vajmar ima sa logorom Buhenvald na brdu Etersberg tu odmah ponad grada? Ja sam bio u tom logoru i ja sad stanujem u hotelu u kome je Hitler odsedao, zašto da mu ne izgovorim ime? Ali vi ovde u Vajmaru tek morate da ga se oslobodite. Hotel je vezan za Getea i Šilera. Oni idu zajedno. Za nas danas i Tomas Man pripada istoj prošlosti, ali kad je on spavao pod tim krovom, samo što nije pao u nesvest od strahpoštovanja prema Geteu i napisao svoj roman *Lota u Vajmaru*. Ali ne radi se o njima, nego o savremenim političarima kao uvaženim gostima čije se slike nalaze u holu. Nećete mi valjda reći da je taj gospodin Bernhard Fogel, današnji predsednik Tiringije, koji nam se takođe smeši sa slike, značajniji za nemačku istoriju od Hitlera? Hteo sam da vas pitam kako vi na svom položaju izlazite na kraj sa činjenicom da se Buhenvald nalazi tako blizu klasičnog Vajmara? Ovaj dvorac jedva da je udaljen od koncentracionog logora pet kilometara vazdušnom linijom, zar ne?"

„Da. Ja sam katolik..." reče predsednik kao da je to neko objašnjenje. „Vernik! Ja sam naučio da sa stvarima *ne* izađem na kraj. To se tiče moje krivice. Moram da se objasnim sa stvarima i da ih ne odložim u stranu. Da se vratim na vaše konkretno pitanje, ja, sa svoje strane, sa postojanjem Buhenvalda prosto ne mogu da izađem nakraj. Ne mogu! Mislim da su fatalne često korišćene reči o obrađivanju istorije. Pada mi na pamet samo jedna pogodna reč, a to je pokajanje! A to za mene ima veze i sa biblijskim istočnim grehom. Jednom sam rekao, i to zaista duboko osećam, to je istočni greh našeg društva i ovog naroda!"

Viktor se s tim pomirio. Zvučalo je iskreno. Lako je vernicima,

pomislio je. Ako su dovoljno pametni, za sve će naći pogodne, zgodne fraze. Ili molitvu. Nama, koji hoćemo da se oslonimo samo na sebe, nama je mnogo teže na ovom svetu. Za sve smo sami krivi.

Direktor muzeja Buhenvald gore na brdu bio je mnogo tvrdi i određeniji. Pričao je kako se odlučio da renovira železničku stanicu koncentracionog logora, jer je ona predstavljala vezu sa železničkom mrežom cele Nemačke i Evrope. Preko nje Buhenvald je bio povezan sa Aušvicom, ali i sa Vajmarom. Borio se protiv mita da se dole u gradu neoštećeno nalazi sve što je slavno, sjajno i dobro, a samo na brdu je carovao neshvatljivi užas i to dvoje nije imalo nikakve međusobne veze.

„Ja bih naglasio“, objasni, „da u celoj Nemačkoj nema još jednog grada koji je do te mere bio pripremljen za saradnju sa jednim koncentracionim logorom, kao upravo Vajmar. Već od sredine devetnaestog veka za njegovo građanstvo bilo je karakteristično narodsko-nacionalističko jezgro koje je odbijalo sve što je napredno i moderno.“

Viktor nije slušao naročito pažljivo. Dovožili su ga i odvozili u teretnom vagonu bez prozora. Nije se tačno sećao detalja, nije ni hteo da se seća. Ljubazni direktor je proveo s njim čitav dan rekavši: „Kad nas posećuju bivši zatvorenici, sve drugo mora da čeka.“

Čovek je drag, pomisli gost za direktora, drag i iskren. Ne mogu da mu kažem šta mi pada na pamet. Američkim turistima trebalo bi ponuditi da za pedeset dolara dobiju garantovano vašljivu logorsku uniformu i da ih po osamdesetero u vagonu povezu iz Vajmara ovamo. A za pet stotine dolara da ih na trgu za zborove u logoru statisti u esesovskim uniformama vežu i bičuju.

Pitao je za transporte u kojima se on nalazio, naročito kako to da ga oktobra 1944. godine nisu vratili u Aušvic u gasnu komoru, nego ga prebacili u mali logor Nideroršel sa daleko boljim šansama da preživi poslednju ratnu zimu? Nisu mogli da nađu dokumente o tome.

„Sigurno je mnogo toga izgubljeno“, reče Viktor, ali objašnjeno mu je da je dokumentacija logora sačuvana, samo što ne stoji na raspolaganju nauci, nego se nalazi kod „Međunarodne službe za traženje nestalih lica“ u gradu Arolzenu. Viktor je znao za tu instituciju, od nje je dobio dokumentaciju o svom boravku u raznim logorima, pa je utoliko manje mogao da shvati zašto istoričari nemaju pristup tom materijalu. Odgovoreno mu je da to niko ne razume, ali protiv toga se ne može ništa, jer je to odluka vlada više evropskih država.

„To je i zbog toga toliko depresivno“, objasni jedan od saradnika muzeja, „što mnogim bivšim zatvorenicima ne možemo da pružimo

podatke, a ako uputite upit Arolzenu tamo se odgovor obrađuje i po tri godine. Najčešće se radi o pitanjima vezanim za penzije i obeštećenje starih i bolesnih ljudi...”

„Kod mene ne”, reče Viktor. „Ja sam prosto samo radoznao.”

„Kod vas ne, ali kod mnogih drugih! I ponekad se stiče fatalni utisak da je to namerno, da neko želi da pogodeni ljudi umru pre nego što će njihovi zahtevi biti obrađeni,”

Viktor se zamisli. U Nemačkoj grade muzeje, podižu spomenike, drže svečane govore, polažu vence, klanjaju se mrtvima, ali živima ne pomažu dovoljno. Palo mu je na pamet da zatvorenike nisu nadzirali samo esesovci, nego i nemački stručnjaci, kvalifikovani radnici i inženjeri. Da li je istraženo šta su oni mislili, ti majstori i akademici? Da li je, na primer, naučnik koji će posle kao konstruktor raketa u Americi steći svetski glas, Vernher fon Braun, imao veze sa koncentracionim logorima, jer neki su logoraši radili i na proizvodnji Hitlerovih raketa, zar ne?

„Pa naravno!” odgovorili su saradnici muzeja i direktor u glas. Fon Braun je dolazio i lično u jedan od najstrašnijih logora uopšte, u Doru, i učestvovao je u selekcijama da bi pronašao najinteligentnije zatvorenike pogodne za tu komplikovanu proizvodnju.

„Da li su to Amerikanci znali?”

„Svakako! Oni su iz Dore poneli rakete i isprobavali ih pod Braunovim ličnim nadzorom na granici prema Meksiku. Nisu imali nikakvih moralnih skrupula...”

Viktor nije dozvoljavao da ga brojke impresioniraju. Kroz Buhensvald je prošlo četvrt miliona ljudi, pripadnici tridesetak naroda... Znao je da je to samo ogroman zbir pojedinačnih sudbina. Pokušavao je da nađe sebe, koji je još bio napola dete, u tom nezamislivo velikom mnoštvu, ali nije uspevao.

Opet je stajao na padini brda Etersberg jednog hladnog februarskog dana. Duvao je neugodan vetar. Umesto prugaste logorske uniforme, imao je na sebi elegantni tamnoplavi zimski kaput sa krznenom postavom, na glavi crni šešir sa širokim obodom. Uzalud je ponovo ispitivao svoje pamćenje. Nije nalazio ništa što bi se moglo povezati sa slikama koje su mu se ovde otvarale.

Ilza je slušala bez reči. Viktor se čudio toj nemoj pažljivosti. Između pojedinih njegovih rečenica nastajala bi smrtna tišina. Primetio je da bolje savlađuje svoje emocije kada ih izražava rečima. Odmah posle oslobođenja obećao je sebi da nikom, ama baš nikom, neće pričati o logoru, da će potisnuti i zaboraviti sve. Do sada se zaista držao tog

zaveta. Ali sad je sve bilo drugačije. Zapravo nije govorio o zatočeništvu u logorima, nego o svom susretu sa njima posle pola stoleća.

Jedan kolega ga je automobilom odvezao u Nideroršel. Jedva su našli to selo na karti. Na glavnom trgu nekoliko lepih, starih kuća sa fasadama u bondruku. Svoj dolazak su telefonom najavili gradonačelniku. Do njegove kancelarije popeli su se uz škripave, stare drvene stepenice, ali bila je već opremljena modernim kompjuterima. Pored mladog poglavara mesta čekao je i vremešni gospodin, koji je predstavljen kao poznavalac ovog kraja i hobi-istoričar.

Servirali su kafu i kolače, a zatim je Viktor počeo da govori. Rekao je da više nije sasvim siguran, ali čini mu se da su logoraši ovde od dur-aluminijuma, specijalnog materijala namenjenog za proizvodnju aviona, krišom pravili šerpe, lonce i drugu robu za domaćinstvo, koju su civilni majstori krijumčarili iz logora i za nagradu unosili namirnice za zatvorenike. Da li je o tome nešto poznato?

Gradonačelnik se nasmejao i Viktora odveo do vitrine u uglu. U njoj su se, pored srebrnih pehara, zastavica i drugih predmeta, koje gradovi obično razmenjuju, nalazili i jedna kutlača i nekoliko posuda od srebrnasto-sivog materijala.

„Ovako nešto, zar ne? Da, mi to znamo, a predmete čuvamo. Mislim da se naše stanovništvo prema logorašima ponašalo malo pristojnije nego drugde u Nemačkoj. Mi se bar nadamo da je tako!”

Viktor je klimnuo glavom. U tom malom logoru zaista je sve bilo drugačije. Proizvodili su elemente za vojne avione marke Junkers. Fabrika se nalazila unutar logora, esesovci su stražarili oko njega i retko su ulazili, uglavnom samo jedanput dnevno da bi prebrojali zatvorenike. Naglašavajući da je proizvodnja važna za ishod rata, inženjeri su bar delimično uspeali da zaštite logoraše. Viktor je ovde upoznao jednog Francuza koji je posle rata postao gradonačelnik Sevra, mesta blizu Pariza, i preko njega je dobio jednu od prvih međunarodnih narudžbina.

„Ja sam tada imao devet godina”, umeša se drugi domaćin. „Mi smo kao deca trgovali... Zdipili bismo kod kuće hleba ili vunene čarape, pa ih razmenjivali za takve predmete.”

„Šta ste vi znali o logoru?” požuri Viktor da pita. „Da li ste u selu sretali logoraše? Komične likove u zebrastoj odeći? Nas dvojica smo tada mogli i da se sretnemo, zar ne? Šta ste vi tada mislili o nama?”

„Pa, znate... Bilo je i ratnih zarobljenika. Danas znam da je to nešto drugo, ali kao deca nismo shvatali razlike, zarobljeno je zarobljeno... Rečeno nam je da im ne priđemo nikako. U školi su nam govorili da su to osobe koje su nešto skrivile, inače ne bi bile u logoru, zar ne?”

„Da li su vaši roditelji razgovarali o logoru? Ili se sašaptavali? Deca uvek naročito pažljivo slušaju kad odrasli imaju tajne.“

„Da, naravno, ali oni su nas samo stalno upozoravali da se držimo po strani, da ne bismo dospeli u neprijatne situacije...“

Zatim su Viktora odveli na mesto gde se nalazio logor. Pod lepim drvećem omanji kamen sa natpisom: „Borcima protiv rata i fašizma u koncentracionom logoru Nideroršel 1944-1945. Ispunićemo njihov zavet.“

Rekli su da se logor nalazio u staroj tkačnici i preduzeću za obradu drveta međusobno povezanim putem oivičenim bodljikavom žicom. Toga se Viktor sećao, ali nije prepoznavao ni pejsaž ni okolne kuće. Dugo je posmatrao trošnu fasadu od opeka. Zar je ovde spavao i radio nekoliko meseci? Moguće. Verovatno. Ali u svom pamćenju nije nalazio nikakav siguran oslonac.

Setio se jednog zbora za prebrojavanje pri kraju poslednje ratne zime. Na obroncima okolnih brežuljaka bio je sneg, ali sunce sve prikazuje u blažoj, ljubaznijoj svetlosti. Esesovski vodnik, mršav i ružan čovek, urla neka se niko ne ponada da je sve gotovo. Čak ako Nemačka izgubi rat niko od njih neće ostati živ... Njegov piskutavi glas zbog uzbuđenja prelazi u neartikulisani krik. Tog časa jedan zatvorenik počinje da se smeje. Zatim drugi. Toje zarazno. Logoraši se smeju sve glasnije. Uplašili su se sopstvenog gromoglasnog smeha, boje se osvete esesovaca, ali ne mogu da se uzdrže. Smeh je sve glasniji – bar tako se Viktoru sada čini da je bilo – glasniji od vodnikovog govora. On ućuti, stoji zabezegnuto, ne zna šta da čini i prosto ode. Smeh ga je zbrisao. Pošto ga više nema, zatvorenik – kapo, i sam se još smejući, daje voljno. Posledica nije bilo.

Viktor je posmatrao okolinu, pitao se gde je to moglo biti, ukoliko se uopšte dogodilo, pretraživao pogledom sve oko sebe, ali nije našao ništa što bi ga podsetilo na vreme provedeno ovde. Šta je istina? Osećanja, raspoloženja i uspomene ili dokumenti, papiri sa statistikom? Građevine ne dokazuju ništa, ne izazivaju zvuk na strunama instrumenta koji nikako, ni po koju cenu, čak ni u mislima ne bi hteo da nazove dušom.

Gradonačelnik je Viktora pozvao na ručak. Smestili su se u drvetom obloženoj sali stare gostionice, pili pivo i jeli veoma masno svinjsko pečenje sa prženim krompirima koji su imali ukus njegovog detinjstva u Banatu. Domaćin se raduje što je gost pri apetitu. On je veseo debeljko, prilično mlad čovek, rođen posle rata, raspričao se, ima tu i drugih stvari koje bi mogle zanimati gospodina profesora, ali o tome više zna njegov prethodnik, neki dan je proslavio osamdeset i prvi rođendan, mogli bi

da ga posete...

Jedan bravar, izvesni Johanes Dresler, bivši mornar, zaposlen u fabrici aviona u kojoj su radili logoraši, pred kraj rata je u svojoj šupi sakrio njih nekoliko, jer niko nije znao neće li esesovci ostvariti svoje pretnje i pred kraj ih pobiti sve. Ali bivši gradonačelnik, Hubert Hopman, očigledno je posle svog rođendana nastavio neprestano da pije i prvo je počeo da priča o sebi. Pokazao je sliku na zidu, on u uniformi kapetana padobranske jedinice za vreme rata. Ranjen je, vraćen kući, pa je odmah počeo da organizuje omladinu za odbranu. Viktor se čudio kako je takav čovek pod Rusima postao gradonačelnik. Kako to?

„Prvo su me uhapsili“, objašnjavao je Hopman. „Ali tamo je bila jedna sekretarica, naša rođaka iz Hajligenštata, ona mi je rekla, gospodina kapetane, rekla je, ako nećete da vas stalno hapse, a vi lepo pođite ovde uz stepenice, tu sad sedi komunistička partija, pa se prijavite kod njih, onda prošlost više neće imati veze. I to je bilo sve. Postavili su me za gradonačelnika Nideroršela. A sad me svi mrze zbog toga. To je prosto strašno! Sad mi kažu da sam sarađivao sa komunistima. Pa šta biste vi uradili? Šta čovek može da radi? Kad ste sa kurjacima, morate da zavijate, zar ne?“

„Znači, vi ste dva puta zavijali u različitim čoporima?“ upita Viktor, ali bivši Hitlerov oficir i Ulbrihtov gradonačelnik očigledno nije shvatio šta je gost time želeo da kaže, nego je ponudio rum, pravi, kubanski, iz starih zaliha.

Najzad je gospodin Hopman ispričao o podvigu majstora Dreslera. On je spremio šupu, zatim zatvorenicima nacrtao kako da beže i kuda da dođu. Prvo nije hteo ništa da kaže ženi i kćerkama, ali Amerikanci nikako da stignu, morao je da im prizna. Cela porodica Dresler znala je da je u smrtnoj opasnosti. Uprkos tome, žene su kuvale velike količine krompira i nosile ih u šupu. Prvo je došao jedan zatvorenik, na kraju ih je bilo dvanaest.

Dresler je nastavio da radi u fabrici, bio je ljubazan sa stražarima, komandant mu je poverio da su neki zatvorenici pobjegli, pitao ga gde su mogli da se sakriju. Dresler je obećao da će malo oslušnuti u selu.

Jednog dana Dresler je odveo svoje kćerke i predstavio ih logorašima“, bivši gradonačelnik je u licu bio sve crveniji, a govorio sve glasnije. „One su mi kazale da su im logoraši otpevale pesmu o Buhenvaldu. Dirljivo, zar ne?“

Pošto niko nije rekao ništa, nastavio je:

„Dakle, sve je to moralo ostati strašno tajanstveno. Dolazili su novi odbegli zatvorenici. Preko puta je bio magacin sa žitom. U njemu je bilo

žito, razumete? Veliki magacin. Pa je Dresler trojicu prebacio tamo u komšiluk. A kćerka mi je pričala, ne Dreslerova kćerka, nego kćerka onog komšije sa magacinom, njeni roditelji više nisu živi, Bog im dao večni pokoj, da su se strašno smejele kad bi naprasno upale u magacin, pa su mršave, do gole kože ošišane glave zatvorenika uplašeno izvirivale iz žita...”

„Da!” potvrdio je Viktor. „Mora da je bilo strašno smešno videti te uplašene glave...”, ali niko od prisutnih nije primetio sa koliko je gorčine to rekao. Zar je uzaludan svaki pokušaj razgovora o prošlosti? On je mogao da zamisli smrtni strah zatvorenika skrivenih u žitu. Ali sebe kao petnaestogodišnjaka u prugastom odelu i očekivanju neposredne smrti više nije mogao da zamisli. Njegovi su tragovi izbrisani, iako je u Buhenvald u dobio fotokopiju dokumenta o prispeću transporta 6. juna 1944. godine na kome je bilo i njegovo ime, a koji su ipak našli. Svejedno, nije mogao da se poistoveti sa osobom od pre pola stoleća.

„Ovu vrstu vina navodno je voleo Gete!” reče Viktor u Beču posle svog prvog izveštaja Ilzi i otvori bocu, nali sebi prvi gutljaj, okusi, utvrdi da je za njegov ukus zapravo isuviše slatko, ali napuni i Ilzinu čašu.

„Radiš to istim gestovima kao tvoj otac”, reče Ilza.

„Zaista? Toga nisam svestan. Zapravo se uopšte ne sećam kako je on to radio...”

„Oh, da! Rekao je da će lično ubiti svakog ko bi ti pre trinaestog rođendana dao da piješ alkohol.”

„Tačno. Toga se sećam. E pa sad sam valjda dovoljno star da pijem, zar ne?” Nazdravi joj i Ilza reče:

„Uspravi se, Viktor! Stalno sediš nekako zguren. To nije zdravo. Zaista bi trebalo da se baviš nekim sportom koji ti priliči. Tenisom ili golfom...”

„Ah, sad smo sasvim kao nekada kod kuće, evo, javlja se moja guvernanta. Pusti to. Ilza. Za moja leđa je kasno. U koncentracionim logora sam imao dovoljno fizičke obuke za celi život. Ali šta misliš o ljudima kao što je bio taj Dresler?”

„Šta ja mislim? Ja čujem samo ono što ti pričaš, a i to je iz druge ili treće ruke. Koliko sam shvatila, on je rizikujući svoj život spasao

nekolicinu ljudi ili bar pokušavao da ih spase, ako sam dobro razumela..."

„Neposredno pred kraj rata!”

„Jeste, ali ti sam kažeš da je u tom Nideroršelu bilo bolje nego u drugim logorima..."

„Svakako. Jedva se usuđujem da to glasno kažem, da danas neko ne bi pomislio da su koncentracioni logori bili nešto kao sanatorijum. Pitam se koliki je bio njegov rizik?”

„Čiji rizik? Tog Dreslera? Kako bih ja to mogla da znam? Ti si bio tamo, ja nisam.”

„Više nisam bio tamo kad se to dogodilo. Bio sam već u Langenštajnu, gde je bilo mnogo gore. Ne verujem da je Dreslerov rizik bio naročito velik, ali on to nije mogao da odmeri i prihvatio ga je hrabro... Ja ne znam šta je pretilo nemačkom vojniku koji je odbijao da ubije civile. O tome se mnogo pisalo, ali, svejedno, ne znam šta je istina, verovatno je na raznim mestima bilo različito. Naravno, da pucaš na nekog da bi spasio sopstveni život... Ja to nekako mogu da razumem. Ne znam šta bih ja uradio, kako da znam kad nisam bio u toj situaciji? Ali ti, Ilza, ti svakako ništa nisi rizikovala ako si izdejstvovala da mamu i mene puste u Mađarsku, pa tek odande u Aušvic, a ne da nas odvedu ispred tvog nosa..."

„Viktore!” uzviknula je Ilza sa suzama u očima. „Zar moraš opet da počneš s tim? Šta je trebalo da radim? Ništa? Zar ti to zaista misliš?”

„A ja da ti budem zahvalan celoga života, je li? Pa i jesam! Zar ne pijemo isto vino kao Gete, ti i ja. To bi trebalo nešto da ti znači. I mene si zarazila svojim Rilkeom i svim tim nemačkim stihoklepcima i filozofima. Da to nisi uradila, verovatno bih davno bio mrtav. Više od pola stoleća. U međuvremenu sam odživeo svoj život. Sad polako mogu da se pitam kakav je bio taj moj život? Da li se isplatilo da ga živim? Bio je lep, to moram priznati. U najmanju ruku, prilično često je bio lep. Možda sam nešto uradio. Ne mnogo, ali tu i tamo stoji poneka zgrada koju sam projektovao... Gotovo da kažem, da, za mene se isplatilo da živim..."

A pošto je Ilza i dalje ćutala, on iskapi čašu i nastavi:

„A sad valjda treba da se pripremim za normalnu smrt, da napišem testament i tako to... Zar smrt uopšte može da bude normalna, Ilza? Pa, kako je da je, ona još stoji preda mnom kao neobavljeni posao..."

Amerikanci su Viktora oslobodili u koncentracionom logoru Langenštajn-Cviberge blizu grada Halberštata. Kad je njegov auto skrenuo sa glavnog druma, pa je uskoro zatim ugledao tablu sa imenom mesta, spopalo ga je čudno osećanje, gotovo trema. Da li će se bar ovde nečeg setiti? Neizvesnost šta je zaista doživeo, šta naknadno uobrazio, šta na osnovu pročitanih dokumenata i tuđih izveštaja u sebi složio, možda ga je najviše sprečavala da o tome govori. Navikao je da da bude precizan, da projekte zasnuje na zakonima statike, a to sa uspomemama nije bilo moguće. Novorođena radoznalost, međutim, zahtevala je da bude izražena rečima, samo što reči nisu bili elementi njegovog intimnog života. On je mislio u slikama, radio sa crtežima. Pitao se da li bi svoje uspomene na logor mogao da izrazi slikama, da li da se posluži ugljem, tušem ili lakim, mekim akvarelnim bojama. Ponešto bi nabacio na papir kredom ili mekom olovkom, ali bi se posle nekoliko minuta trgao i bacio pokušaje. Sumnjao je da to što sluti i oseća može i svesno da izrazi tako da bi ga neko drugi shvatio.

U sećanju je drum do logora bio oivičen trešnjama koje su cvetale kada je oslobođen. To bi mogao da naslika. Sa satisfakcijom koja ga gotovo učini radosnim utvrdi, dabome, zaista trešnje! Kao da je to dokaz da je bio tu.

Selo Langenštajn mu se učinilo većim nego u sećanju.

Lep pejzaž. Svaki je pejzaž lep. Pejzaž sa prijatnim brežuljcima. Šumovito, tek tu i tamo vidi se mrka stena. Ispred logora mali klanac. Na ulazu, pristojno udaljena od negdašnjeg logora nova baraka sa prostorom za stalnu izložbu, salom za predavanja i kancelarijama. Viktora su primile dve nadasve ljubazne, marljive i očigledno zbunjene mlade žene.

Našao je dokumente o svom oslobođenju. Amerikanci su protestantskog sveštenika iz sela prisilili da među prvima uđe u logor koga su esesovci napustili. On je ostavio izveštaj. Pobedonosna vojska je snimila film. Viktor o tome nije znao ništa, hteo je samo što pre da ode. Krenuo je sa dva druga, takođe dovoljno zdrava i jaka da pođu na svojim nogama, otišli su u obližnji grad Halberštatt. Većina logoraša je, međutim, ostala u barakama i nastavljala da umire od gladi i bolesti. Na fotografijama i malom bioskopskom platnu videli su se uzbuđeni američki oficiri i njihova živahna gestikulacija, mršavi logoraši kao poluživi skeleti koji tupo gledaju pred sebe, glave kao lobanje presvučene samo pergamentom i gomile leševa. Sećao se. Jeste, tako je to izgledalo. Pa ipak nije. Tako bi i sam opisao stanje. Ali nije hteo da ga

opiše.

Stavljali su pred Viktora podatke o masovnom umiranju. I takozvane „male kazne“, kao „dva dana bez hrane“ ili „vezivanje za stub“, izazivale su smrt oslabljenih kažnjenika. Tada je bilo važno ničim ne pasti u oči. „Ovde u Langenštajnu nije vladala momentalna smrt kao u Aušvicu“, zapisao je posle jedan logoraš. „Ovde je nastao ubitačan spoj rada kao u Buhensvaldu i smrti kao u Aušvicu.“ Viktor je pomislio, tačno, sve je to tačno. I šta sad da radim? I sa svoje strane da potvrdim da je bilo kako je bilo?

Upitao je za tunele u obližnjem brdu. Oni su ih kopali. Jedan od esesovskih komandanata rekao je da svaki metar tunela treba da košta jedan ljudski život. U podzemnom lavirintu koji su bušili u brdo trebalo je da se instalira fabrika za Hitlerove rakete. Ali nije mogao da poseti tunele. U vreme istočnonemačke vladavine, pričala je direktorica muzeja, ta je tema bila „tabu“, jer je vojska podzemne prostorije koristila u svoje svrhe. A kad je došlo do ujedinjenja, sve je preuzela zapadnonemačka vojska.

„Trudili smo se uz podršku bivših zatvorenika da nam bar deo originalnih tunela daju za korišćenje muzeja, jer smatramo da se u toj prostornosti ne mora pričati, da deluje sama po sebi...“

Prostornost, pomisli Viktor. Kakva reč! Sećao se jarko osvetljenih, ledeno hladnih tunela kroz stenu, vike esesovaca i kapoa, udaraca, bukvalno smrti za potiljkom... Sada se sećao. Smrt za potiljkom! To se, naravno, tako ne može reći, to zvuči kao prazna fraza, ali udarac batinom ili kundakom u potiljak zaista je značio smrt. Sasvim prosto. Smrt. Gotovo, nema više. Smrt! Samo što se to ne može reći, ne može se drugome objasniti šta si tada mislio. Ništa nisi mislio. Radi se o strahu. Ni o kakvom apstraktnom strahu kao kad grmi i seva, ni o kakvom trzanju kad se uplašiš, nego o smrtnom strahu, tako se to zove, smrtni strah, ali ni tim rečima se ništa ne može opisati. To osećanje se ne može preneti na druge. Ne može ni u kakvim „prostornostima“.

Već je ćutao isuviše dugo. Neko vreme izgubio se i nije slušao šta mu govore. Da bi se opet uključio u razgovor, rekao je samo:

„Pa?“

E pa zapadnonemačka, sada svenemačka vojska se 1993. godine najzad povukla i jedan pokrajinski većnik iz obližnjeg mesta Vernigenrode po imenu Mihael Emerih došao je na ideju da se „pećinama u brdu Tekenberg“, kako je on nazvao tunele, u tim ogromnim „prostornostima“ uredi stovarište otpadaka, što se zahvaljujući protestu iz Halberštata i jevrejskih opština nije ostvarilo.

Hvala Bogu, reče direktorica. Komercijalizacija tunela, u kome su, kako je ona to formulisala, „pod batinama esesovaca hiljade zatvorenika izgubili život“, bila bi, po njenom mišljenju, „znak nedostatka pijeteta“. Zatim se više nije događalo ništa. Pardon, jeste! Pokrajina Tiringija imenovala je komisiju eksperata. Ta će komisija izraditi jedan elaborat. Taj elaborat će sadržati preporuke šta dalje da se radi. Tako je bar sprečena komercijalizacija u vidu smetlišta, ali pristup za radoznale posetioce, koji bi hteli da tu dožive malo jeze, još uvek nije moguć.

„Ja ne nalazim reči, Ilza, zbog toga bih hteo da ti nešto pročitam. Dali su mi gomilu brošura. Tu je i izveštaj jednog američkog vojnog reportera. On je valjda objektivno opisao Langenštajn. Da li si spremna da čuješ?“

„Da. Molim!“

„Pazi, to je logoru kome sam ja oslobođen. Tako sam i ja sve to doživeo.“

„Čitaj!“ uzdahnu Ilza.

„U koncentracionom logoru, koga je oslobodila 399. divizija 8. armije, nalazilo se još oko 1500 ljudi. Smrad smrti se širio. U logorskoj bolnici se umiralo. Mnogi su imali dizenteriju. Ležali su u svojim ekskrementima isuviše slabi da se pokrenu. Jedan čovek, nešto jači od drugih, držao se za dovratnik. Imao je na sebi samo kratku košulju. Na kukovima, butinama i listovima nogu kao da više nije bilo mišića. Njegove noge kao da su bile samo od kostiju, kolena dva otoka, telo skelet presvučen sivom, zategnutom kožom. Bilo je nemoguće boraviti u prostoriji s tim bolesnicima. Smrad se širio i izvan barake i mešao sa toplim proletnjim vazduhom. Pored ograde na zemlju pada gomila odeće u kojoj kao da su samo još kosti. Moj pratilac kaže samo: još jedan mrtvac...“

Ilza oćuti kruto gledajući pred sebe. Viktor upita:

„Šta kažeš?“

„Pacovi!“

„Šta?“

„Pacovi! Videla sam smrt od gladi u logoru, Viktore. Moju malu prijateljicu Barbaru nagrizli su pacovi dok sam ležala pored nje. Možda još i pre nego što je umrla. Možda je umirala svesna da je pacovi žderu

živu!"

„Da li ti Barbarinu smrt hoćeš da uporediš sa smrću šest miliona Jevreja? I sa smrću moje mame? I s tim da su mi oca obesili?"

„Nije Barbara bila kriva."

„Ali ti jesi! Ti si radila za Gestapo!"

„Da li si me zvao u svoju kuću da mi to uvek nanovo kažeš?"

„Jesam!" izdera se Viktor.

Posle toga su ustali bez reči i nemo pošli svako u svoju sobu, dugo ležali bez sna u svojim udobnim posteljama. Ali sledećeg jutra su opet doručkovali zajedno kao da se ništa nije dogodilo. Uveče su sedeli zajedno i pili čaj kao da se ništa nije dogodilo. Kao da se ništa nije dogodilo, kao da nisu postojali logori za Jevreje i neprijatelje Hitlera, a posle logori za Folksdojčere i prijatelje Hitlera, a između njih ta smrtonosna pukotina mržnje i nerazumevanja. A pošto su pojeli svoje sendviče, Viktor reče da bi da nastavi sa čitanjem, a ona pokorno klimnu glavom.

„Američki komandant je naredio da mesno stanovništvo smesta pruži pomoć, nemački civili su dovedeni da sahrane leševe nagomilane između baraka u masovni grob. Dobili su lopate. Američki vojnici su uperili u njih mitraljez. Prvo su kopali jamu, zatim su pokušavali da lopatama iznesu leševe iz baraka. Gadili su se tog posla. Jedan američki vojnik se strahovito naljutio i naredio da leševe odnesu na rukama s poštovanjem. Morao je da im zapreti oružjem pre nego što su ga poslušali..."

Viktor napravi pauzu i Ilza reče:

„Naravno da smo mi svoje leševe iznosili iz baraka hvatajući ih golim rukama. Ne toliko iz poštovanja, koliko verovatno što nismo imali lopate..."

„Ti za sve nalaziš odgovor, Ilza?"

„Ti na sve očekuješ odgovor, Viktore! Nas dvoje smo videli film o oslobođenju Bergen-Belzena i kako su engleski vojnici leševe buldožerom ubacivali u jamu. Zar je to učinjeno sa pijetetom? Ali šta su vojnici mogli da urade sa brdima leševa?"

Sa brdima leševa! Rekla je „brda leševa", pomisli Viktor. To je lako izgovoriti. Baš kao i svaku drugu reč. Ali zar se ta slika može zamisliti? Teško je zamisliti jedan jedini leš, lice jednog mrtvog čoveka, lice koje više ne izražava ništa, krute udove, bledu kožu. Ali mnogo leševa! Brdo leševa! Ili čak u pluralu: brda leševa! Htede da kaže nešto, ne nađe reči, najzad nastavi nesigurnim glasom.

Na terenu bivšeg logora stajao je jedan bor. Direktorica ga je

nazivala borom smrti. Tako su drvo nazivali takođe i u brošurama koje je dobio. Viktor ga se nije sećao. Na njemu se vešalo. Kad je osam ruskih logoraša osuđeno na smrt vešanjem, esesovci su zahtevali od njihovog pukovnika Andreja Smirnova da im stavi omču na vrat. Odbio je i tu su ga sahranili živog. „Niko nema prava da zaboravi!” stajalo je na niskom zidu pored bora. Dobro je, pomisli Viktor, bar nisu postavili skulpturu mršavog logoraša ili borca u pozi pobednika. Ali bor je natruo, samo što se nije sasvim osušio, morao je da se podupire. I drveće umire, ne samo ljudi. Šta da se radi? Da se postavi veštačko drvo? Ili da se ovo hemijski nekako održi još neko vreme? Možda će pored ovog bora da izraste novo, mlado drveće. Od njegovog semena. Šta će onda biti ti mladi borovi? Uspomena na pukovnika koji je odbio da bude dželat ili na dželate koji su stari bor zloupotrebili kao vešalo? Ili prosto samo drveće? Drveće ništa ne zna o svojoj prošlosti. Ko nam kaže da drveće zaista ne zna ništa?

Bodljikava žica oko logora odavno je zarđala, napukla, zamenjena novom. Ništa originalno ne traje dugo. Ali ako se počne sa stvaranjem imitacije, više nije dalek put do potpuno veštačkog sveta, do fikcije, možda do falsifikata.

„Obešenom pukovniku Smirnovu to može biti svejedno!” reče Viktor Ilzi. „Taj je bar stvarno bio junak, borac, ali većina zatvorenika nije. Ja sigurno nisam!” To je rekao i direktorici. Nije mogao da čuti.

„Ja nisam objektivan. Vi verovatno sve vidite realnije od mene. Mnogo ste mlađi i problemima prilazite sa stanovišta nauke. Ali, čujte, mene smeta kada se na takvim spomenicima govori o antifašističkim borcima. Ja to nisam bio. Većina nas ovde nije to bila. Ovde se priča o nekom našem zavetu koji valja ispuniti. Ja ne znam ni za kakav zavet. Mene su na silu dovukli ovamo. Čisto slučajno. Iz takozvanih rasnih razloga. Heroj u tragediji treba da doživi svoju sudbinu. Da bude hrabar, da se bori. Ali ja ne zaslužujem ni priznanje, ni pohvalu. Ja radije ne bih bio u logoru. Više bih voleo da Hitlera nije ni bilo. Šta vi mislite?”

Mlada žena prvo zabezeknuto prosto reče: „Ne!” iako se na to pitanje nije moglo odgovoriti ni sa *Da*, ni sa *Ne*. Zatim je nastavila:

„Oduvek sam smatrala da je naročito važno... baš s obzirom na decu, a dolazi nam mnogo dece... dakle, da se govori na jednom nivou koji bi mogla da razumeju, da bi shvatila šta se ovde dogodilo... Sasvim konkretno!” Očigledno je volela reč „konkretno” i radoju je ponavljala. „Ja sam uvek mislila da je bolje, kad već sa grupom desetogodišnjaka idem kroz bivši logor, da, na primer, stanem kod česama za vodu i kažem, zamislite, deco, bilo ih je ne mnogo starijih od vas, a nisu imali ni

sapun, ni peškir..."

Posle toga Viktor više nije slušao. Nije mogao da se obrecne na tu pažljivu, ljubaznu, mladu ženu. Samo je zamolio da ga malo pusti nasamo.

„Zaista hoćete da budete sami? Ovde?“

Zabrinuto ga je gledala, ali se povukla u pravcu svoje kancelarije. Ostao je sam na zemljištu na kome je nekada bio koncentracioni logor. Polako se spuštalo veče. Bilo je veoma tiho. Kakav bi gest mogao da napravi? Da klekne? Poljubi travu, zemlju? Golim rukama da pretura po njoj? Smešno. Zavideo je vernicima bez obzira na njihovu religiju. Ne prvi put. Oni uvek znaju šta treba da se uradi. Pomole se. Nije znao reći ni *kadiša* ni *Oče naš*. Da se direktno, svojim rečima obrati Bogu, u čije postojanje nije verovao? To pogotovu nije mogao. Nehotice je pogledao gore na nebo, koje je već tamnelo poprimajući plavkasto-sivu boju, jer je sunce nestalo iza lanaca brežuljaka, ali nikakav odgovor na nepostavljeno pitanje nije stizalo ni odande. Šta očekujemo odozgo? Mi znamo šta je gore. Ništa. Ništa i ništa drugo nego ništa...

Osetio je olakšanje. Dobro je. Kome je bio dužan kakav gest? Dužan nešto onima koji su ovde ubijeni? Među njima mogao je biti i on. Seti se Brehtovih stihova: slučajno sam pošteđen. Stajati ovde takođe je bio gest. Čekati ovde nekoliko minuta. Samo postojati u večernjem svetlu, čekati usred ovog Ništa, uzalud slušati javlja li se nešto u vazduhu Langenštajna, jer je znao da se ne može nadati nikakvim glasovima mrtvih. Na pitanja: *Ko sam ja? Šta sam ja? Zašto sam ostao živ?* nije dobio nikakav odgovor.

Zatim se sasvim polako vratio kroz kratki klanac natrag u baraku gde se nalazila kancelarija muzeja. Da bi popio šolju kafe.

Setio se nečeg i pitao:

„Recite, molim vas, po mom sećanju su one padine koje se spuštaju ka logoru pre pedeset godina bile sasvim gole, a sad su pošumljene. Da li se varam?“

„Ne“, odgovori direktorica živo. „Ne varate se. To se vidi kada se današnje stanje uporedi sa fotografijama iz vremena oslobođenja. Šuma se zaista proširila.“

„Aha“, rekao je Viktor. „Znači, nije samo trava prerasla preko svega, nego ovde čitava jedna šuma.“

Posle povratka s tog puta Viktor je neko vreme bio neraspoložen i ćutljiv. Nije imao volje da radi, uzeo je nedelju dana odmora i pošao na planinsko jezero Altausze. Nadao se da će mu prijati planinski vazduh. Da li se lepo odmorio, pitala je Ilza kad se vratio, a on je odgovorio da je bio isuviše lenj.

„Oko malog jezera vodi pešačka staza dugačka oko sedam kilometara. Nisam nijednom obišao jezero, okrenuo sam se već posle desetak minuta. Pitao sam se zašto da se napregnem? Odgovorio sam sebi, da bih imao cilj pred očima. Kažu da je i sam put cilj. Da zatvorim krug? Bar krug oko jezera? Šta me se tiče to jezero! Bio sam lenj, bolela su me leđa, bolele su me noge. Ili sam isuviše rano u svom životu morao da teglim vreće sa cementom ili sam u međuvremenu omatorio. Ili i jedno i drugo, šta ti misliš, Ilza?“

Nije hteo da kaže da ponekad ima čudne vrtoglavice. Nije bio ćutljiv samo u odnosu na logore, nije hteo da priča ni o svoja dva braka. Ukoliko je čuvao fotografije svoje dve bivše žene, negde ih je zaključao. Vreće cementa koje je morao da tegli kao dete pominjao je sve češće kao eventualni uzrok toga što je ostao bez dece.

„Kao moderni ljudi moja druga žena i ja smo se, naravno, pregledali. Krivica je bila moja. Ona je svakako htela decu i zbog toga me napustila.“

„Od tada je više nisi video?“

„Udala se ponovo, sad ima četvoro dece... Nadam se da je srećna.“

„Kako se zove?“

„Kakve to ima veze?“ odgovori grubo, ali zatim dodade tako nežnim glasom, kakav Ilza još nikada nije čula od njega: „Gabrijela!“

Treće večeri pošto se vratio sa jezera predloži da opet igraju *Čoveče ne ljuti se*. Seli su u biblioteku, on je izvadio prastari konjak, godište 1914. Dobio ga je na poklon za svoj pedeseti rođendan od francuskog prijatelja sa kojim je zajedno bio u Nideroršelu, do sada ga je čuvao za neku naročitu priliku.

„Kakva je sad naročita prilika?“ upita Ilza.

„Nikakva naročita. Došao sam do zaključka da naročitih prilika verovatno više neće biti. Tamo na jezeru sam upoznao neke čudne ljude. Možda si neke od njih i ti poznavala pre dosta vremena...“

„Je li?“ reče Ilza začuđeno i ne baci kocke, iako je bila na redu.

„Da li se sećaš imena Herbert Andorfer?“

Ilza se zamisli:

„Ne!“

„Zgodan bivši esesovac. Iz Linca. Bio je samo potporučnik, untersturmfirer, možda je po činu bio ispod tvog nivoa, ali bio je komandant logora na beogradskom Sajmištu. Duševan čovek, čak je i kafu pio sa logorašima ili se sa njima igrao *Čoveče ne ljuti se* kao sada nas dvoje. U tom logoru bilo je dosta naših poznanika, Ilza, Jevreji iz mog rodnog grada. Bez tvoje protekcije tamo bismo sigurno dospeli i mama i ja...”

Ilza definitivno spusti kocke na sto, a ruke stavi u krilo.

„Šta sad opet hoćeš?”

„Ništa. Razgovaramo. Pričam ti o novim poznanstvima. On je tada iz Berlina dobio specijalni kamion. Novi pronalazak. Da bi uspavljivao Jevreje iz svog logora. Ne baš nežno, ali vrlo efikasno...”

Bio je to kamion-dušegupka, objasni Viktor, kao da ga zanimaju samo tehnički aspekti. Marka Zaurer. Stražnji deo hermetički zatvoren. Izduvni gas se uvodio unutra, pa su se tako putnici privodili smrti ugušivanjem. Tako se zvanično zvao taj postupak: *privesti smrti gušenjem*. Viktor je koristio te reči dodavši da Andorfer još uvek upotrebljava tu frazu.

„Zašto mi to govoriš?”

„Pa upravo smo ustanovili, Ilza, da si nas ti toga spasla. Da nije bilo tebe, mamu i mene bi ugušili u takvom kamionu. Kao sve ostale Jevreje iz našeg grada. Ti si to sigurno znala, zar ne?” Ilza je ćutala, pa upita strože: „Da ili ne?”

„Da su ih odveli tamo, to sam znala. Da.”

„A šta su sa njima radili, to nisi znala?”

„Nisam.”

„A jesi li čula za naređenje o konačnom rešenju jevrejskog pitanja?”

„Jesam!” priznade Ilza. „Ali kasnije...”

„Eto vidiš, taj kamion bio je samo jedan vid konačnog rešenja...”

Između početka marta i početka maja 1942. godine svakog dana osim nedelje kamion je dolazio u logor gde su ga već čekali zatvorenici. Andorfer im je rekao da će se preseliti u drugi, bolji logor, stvari neka natovare na otvoreni kamion, dovešće ih za njima. Te stvari odvezene su esesovski depo, a kamion sa zatvorenicama provezao se kroz Beograd u pravcu Avale. Usput je vozač povukao polugu i izduvni gas bi ušao u unutrašnjost kola. Andorfer je svakoga dana u svojim kolima pratio kamion, kontrolisao ukopavanje leševa u unapred pripremljenu jamu. Lekar nije prisustvovao. Niko nije proveravao da li su ti ljudi zaista svi bili ugušeni ili su neke od njih sahranjivali žive.

„Mnogi naši zajednički poznanici su umrli tom smrću, Ilza”, reče

Viktor. Ona je ćutala. „Ljudi sa kojima si ti sedela za istim stolom, smejala se, igrala sa njima bridž zajedno sa mojim roditeljima, mnoga deca sa kojima sam ja išao u školu. Taj Andorfer danas živi u Lincu pod svojim pravim imenom.”

„Ništa mu se nije dogodilo?”

„Kako da nije. U Nemačkoj je osuđen na dve i po godine zatvora zbog saučesništva u ubistvu. Kaznu je izdržao. Ti si duže bila u logoru, zar ne? I to sigurno pod gorim okolnostima nego on u svom nemačkom zatvoru...”

Ilza naglo ustade, pa opet bespomoćno sede.

„Ti si tog čoveka stvarno video?”

„Nisam”, nasmeja se Viktor. „Slučajno nisam. Samo sam čitao o njemu. Poneo sam jednu knjigu na jezero. U njoj ga pominju. Zove se *Srbija oslobođena od Jevreja*. Napisao je neki Manošek. Toplo ti je preporučujem.”

„Ne razumem. Zašto onda kažeš da si ga sreo? I da sam ga ja možda poznavala?”

„Pa moglo je i to da bude...” odgovori Viktor. „Zašto da ne? Bio je mlađi kolega tvog bivšeg šefa. A danas živi tu blizu. Samo što sam upoznao i jednog gospodina koji misli da te se seća.”

„Koga?”

„Zove se Vilhelm Hetl. Oberšturmbanfirer Vilhelm Hetl.

Da li se sećaš tog imena?”

„Mislim da se sećam...” reče Ilza vrlo tiho. Nije htela da kaže da je verovatno bio na večeri kad su jeli srnu iz Keletijevog parka.

Viktor je već ranije čitao o Hetlu. On je 1944. godine bio šef esesovske obaveštajne službe u Budimpešti, a pre toga oficir u diviziji „Princ Eugen” na Balkanu. Odmah posle rata prvi je Amerikancima dao izjavu o jednom razgovoru sa svojim prijateljem i kolegom Adolfom Ajhmanom. Ajhman je njemu u Budimpešti naveo cifru od šest miliona ubijenih Jevreja. Hetl je tu cifru prvi saopštio javnosti.

Kad je Viktor od vlasnika restorana u kome je ručavao čuo da stari Hetl živi u jednoj vili iznad jezera, upitao je da li može da ga poseti. Ugostitelj je posredovao. Ceo sat je razgovarao sa osamdesetogodišnjakom koji je bio u kratkim kožnim pantalonama. Pravdao se da je bio borac protiv komunizma, a da o „preterivanjima”, kojih je nesumnjivo bilo, tada gotovo ništa nije znao.

„Pantalonice kao što si mi ti poklonila, Ilza, kakve je i tvoj otac nosio...”

Tek kad je došlo vreme da se oprostite, Viktor mu je rekao:

„Samo da znate, ja sam Jevrejin. Kompoziciju voza koji je moju mamu i mene odvezla u Aušvic sigurno ste organizovali vi po nalogu vašeg prijatelja Ajhmana. Trebalo je da vidiš njegovo lice tog trenutka, Ilza!”

„Zašto?”

„Toliko se uplašio kao da je pomislio da ću sada izvući pištolj iz džepa i ubiti ga.”

„Pa?”

„Pa je rekao da je imao mnogo problema sa tim vozovima. Takva su bila vremena, jadao se. Nemačko vojno rukovodstvo energično je zahtevalo da se iz Mađarske na Istočni front transportuju vojnici, municija i ostala oprema, taman bi on. Hetl, s mukom sakupio vagone i organizovao transport, došao bi Ajhman, oduzeo ih i vozio Jevreje. Hetl je smatrao da je Ajhman sa svojim konačnim rešenjem lud, da bi front trebalo da ima prioritet...”

„Da”, reče Ilza. „Bio je jednom kod nas, kod obersturmbanfirera Kanta. Svi su oni bili Austrijanci...”

„Eto vidiš!” obradova se Viktor, pa se oneraspoloži. „Ta gospoda bila su u zatvoru samo po dve godine. Taj Andorfer. I Hetl takođe. On čak samo kao svedok. Znam šta ćeš sad reći, krivci za Barbarinu smrt nikad nikom nisu odgovarali. Ako ih jedan Ilić nije poslao na front. Jedan Ilić, koga će posle i samog zatvoriti, jer se nije dovoljno brzo rastao od Staljina. Milana se dobro sećam. Podučavao me je prvim lekcijama marksizma-lenjinizma, ali mene je više zanimao auto. Sa njegovim ocem sam razgovarao posle rata. On me je puštao da teram konje tada, u kamenom dobu, kad sam još bio dečak. Stari Ilić je bio očajan što su mu sina njegovi sopstveni drugovi poslali u logor. Nacisti su ga svuda tražili i nikad ga nisu uhvatili, a posle pobede... Stari Ilić to nije mogao da shvati. Uostalom, nisam ni ja. Da. A sad nas dvoje sedimo ovde, pijemo stari konjak i trebalo bi valjda da smo odgovorni za nešto. Ti za moje patnje, a ja za tvoje. Čudo što nisam kriv još i za patnje dva Ilića, oca i sina! A oni, Ilza, koji su zaista krivi, njih više niko ne dira, za njih više niko ne pita...”

Pošto su malo oćutali svako utonuo u sopstvene misli, Viktor nastavi:

„Sve je to apsolutno užasno i besmisleno. Takav jedan Hetl još ni danas ne shvata zašto su mu uzeli vagone određene za Istočni front da bi mamu odvezli u gasnu komoru, ali ne što mu je žao naše smrti, nego što je drugačije od Ajhmana shvatao prioritete. Zatim imamo dragu direktoricu muzeja u Langenštajnu koja logor smrti deci objašnjava

nedostatkom sapuna i peškira. Pa čudnog gospodina Hopmana iz Nideroršela, nacističkog padobranskog kapetana, koji će odmah posle rata postati komunistički gradonačelnik i to u mestu čiji su se stanovnici usudili da zatvorenike sakriju od esesovaca i koji otvoreno kaže da sa kurjacima treba da se zavija, koji se još uvek smeje kad pomisli kako su na smrt preplašeni begunci virili iz žita, da ne govorimo o nedostatku Hitlerovog portreta u hotelu *Elefant*, koji je firer svraćao da ukaže poštovanje Geteu ili o činovništvu u Arolzenu koje čeka da ja i meni slični izumremo, pa najzad napisi na užasnim spomenicima o nama kao borcima protiv fašizma i ispunjavanju nekakvog našeg zaveta!... I šta ja znam šta sve još!"

„Šta da radimo, Viktore?"

„Ne znam. Zaista ne znam. Sad ću malo navratiti u svoj atelje da ne bi zaboravili da sam još živ, zatim ću odleteti u Izrael da vidim kako oni to rade. Da li sam ti već rekao da treba da napravim spomenik za holokaust? Samo što mi u vezi s tim ne pada na pamet ništa pametno."

„Rekao si, ali samo nekoliko reči. Ti nikad ne govoriš o poslu..."

„Možda će mi u Izraelu sinuti neka ideja. Hoćeš li da pođeš sa mnom, Ilza?"

„Ja?" uplaši se starica. „Ne! Ja sam isuviše stara za takav poduhvat. Zar tamo nije velika vrućina?"

„Nije u svako doba godine!" nasmeja se Viktor.

Viktor se ranije ustručavao da poseti Izrael. Stotinu puta je s osmehom ponavljao staru izreku: ove godine ovde, iduće u Jerusalimu! Ponekad bi govorio da je Jerusalim za Jevreje obećanje koje se ne može održati. Kao komunizam za jedan deo njegove generacije. U svojim bivšim logorima nije našao inspiraciju za spomenik mrtvim Jevrejima. Možda ga čeka u zemlji njihovih predaka. U obećanoj zemlji.

Na prvom mestu mu je pala u oči lepota prolaznika i brojne uniforme. Čak i kad bi tip intelektualca sa naočarima stajao u uniformi pod palmom, delovao bi kao ljubavnik u jevtinom američkom filmu. U svim poslastičarnicama sedele su šapćući među sobom male vojnike sa nakitom na svakom mestu gde bi uniforma oslobađala голу kožu, na vratu, ušima, rukama, a naslonjena na naslon stolice stajala bi isuviše velika automatska puška, kao što bi njegova mama u kafani „Roža" već prema godišnjem dobu naslanjala suncobran ili kišobran.

Sa prijateljem iz detinjstva, koji mu se ponudio kao vodič, posvađao se već prvog dana. Najzad su pred starim gradom u Jerusalimu našli slobodno mesto na parking, kad ga jedan kombi zauze pred njihovim nosom. Njegov prijatelj počeo da bezobraznike psuje kao „Arape", pa se

Viktoru učini da mora da ih brani, svakako nije fer što su tako uskočili, ali kakve veze to ima sa Arapima. Neka Viktor prvo živi ovde, pa neka brani Arape, naljutio se prijatelj. Bilo je novo iskustvo u pomalo rasističkoj zemlji pripadati narodu gospodara, a ne više prezrenoj manjini. Gotovo svakog dana se nanovo razočarao čas zbog ovog, čas zbog onog, a prijatelj mu je objašnjavao:

„Vi svi mislite da ćete u Izraelu naići na skup pametnih bečkih Jevreja, ali ovde je Afrika!”

Na drumu od Tel Aviva prema Netaniji na vrhu jednog solitera dizao se spomenik Teodoru Herclu takve veličine, kao što su samo u Sovjetskom Savezu postavljeni Lenjinu ili Staljinu. Prvog trena mu se učinilo da je to zastrašujući primer kako ne treba postavljati spomenike, ali zatim se dosetio da bi se sam Hercl, ako bi ga mogao videti sa nekog oblaka, samo slatko nasmejao. Mora da je bio duhovit čovek, jedan iz pomenutog skupa „bečkih Jevreja” kome nije bilo mesta u „Africi”. Viktor se nadao da će mu bar Zid plača nešto značiti. To nije bio spomenik stvoren od jednog projektanta, nego nastao kroz vekove. Ali veliki trg mu se nije sviđao, staro kamenje mu ništa nije govorilo, poslovnost bradate gospode u crnim odelima smatrao je odvratnim, pogotovu na takvom mestu, staviti cedulju sa željama u pukotine između stena nije bilo ništa drugo nego baciti novčić u Fontanu di Trevi u Rimu, svetinja se pretvorila u osrednju atrakciju za turiste.

Najveće razočaranje bio je spomen-muzej za holokaust Jad Vašem. Do sada mu je svaki posetilac govorio koliko je ovde bio dirnut. Sa naročitim poštovanjem su mu pričali o sali posvećenoj ubijenoj deci. Ali Viktora je kaleidoskopsko svetlucanje u mračnoj prostoriji, koje su drugi razumeli kao treperenje zvezda, podsećalo na lajt-šou, samo što ovde nisu puštali disko-muziku, nego su muklo nabrajali hiljade i hiljade imena. Pokušavao je da zamisli da su ga ubili pre više od pedeset godina i da će sad da čuje i svoje ime, ako se neko setio da ga dostavi ovamo, ali svejedno nije bio dirnut, naprotiv, ljutilo ga je poluglasno brbljanje američkih i holandskih Jevreja, koji su slučajno zajedno s njim stigli.

Navodno originalni vagon iz Aušvica, koje bi trebalo da deluje kao nekakav simbol, podsećao ga je na železničku stanicu u Buhensvaldu i čega se tamo setio. Ovde bi se rado pojavio u Isusovom liku da bi oterao prodavce suvenira kao samozvani mesija pre dve hiljade godina trgovce pred hramom.

Sviđala mu se ideja jedne jevrejske zadruga koja je pred crkvom sa Isusovim grobom prodavala lepe kutije sa po četiri male boce, sa zemljom iz Vitlejema, uljem sa maslinove gore, vodom iz reke Jordan i

tamjanom. Kupio ih je nekoliko kao poklon za svog partnera u ateljeu, Ilzu i druge goje. Inače su mu se hrišćanske svetinje ovde činile nezanimljive, neuporedivo skromnije od Notr Dam u Parizu, katedrale u Belo Horizonte u Brazilu ili svetog Stefana u Beču.

Zar sam toliko uskogrud, pitao se. Zar mi se više ništa ne sviđa? Nisam više sposoban za prava osećanja? Ugušio me cinizam? Zar sam odvratno, nemoguće matoro zakeralo? Zar je za mene sve samo Diznilend i zbog toga dostojno prezira? Ponovo je došao je do zaključka da ne sme da gradi nikakav spomenik.

Ali zatim mu je u Izraelu tri puta ipak zastalo srce.

Šetao je sa prijateljem glavnom ulicom primorskog gradića Netanija, a tačno u pola dvanaest zaurlale su sirene. Svi su prolaznici stali. Naravno i njih dvojica i prijatelj mu došapnu:

„Jom Šoa! Zaboravio sam da te upozorim, danas je 27. April...”

„Pa šta?”

„Pomen žrtvama holokausta.”

Pored njih su stajali devojka i momak. Viktor ih je krišom posmatrao. Da li su znali zašto su stali? Da li shvataju? Njihova ozbiljna lica su ga ubedila, dabome, jesu! Kao skulpture bili bi lažni, ličili bi na figure spomenika iz sovjetskog ili nacističkog doba. Iсуviše lepa i energična lica. Ali ovde u vrelom Izraelu, živi od krvi i mesa, kako su stajali uz zvuk sirene nemo, ozbiljno, delovalo je pravilno. Samo to se nije moglo ponoviti u čeliku ili betonu, kamenu ili staklu.

Istog dana autobusom su se odvezli do onog dela velike šume zasađene oko Jerusalima koji je posvećen Jevrejima iz Jugoslavije. Neko je održao mali govor, neko svirao solo na violini, izgovorena je molitva koju Viktor nije znao, tako da nije mogao da učestvuje u njoj. Nije znao gde mu je otac pokopan. Majka mu se kao dim vinula ka nebesima iznad Aušvica. Moglo je da se zamisli da ta šuma predstavlja i njihove grobove.

Kad bi mogao da stvori jedan oblak, crni oblak koga vetar ne može da pomeri, koji zamračuje uvek isto mesto na zemlji, po oblak iznad svakog bivšeg koncentracionog logora, kao nebo široko jato nepokretnih, na svod gore učvršćenih, sasvim crnih oblaka iznad svakog mesta gde je čovek ubio drugog čoveka, tako da bi bila prokleta da ostanu u večnoj senci i tami, osuđena na život bez sunca, na ledeni mraz zauvek, to bi možda bio pravi spomenik. Ali njega ne bi mogao da sagradi ni arhitekta, ni vajar, možda u budućnosti jedan hemičar, ili Bog. Ali Bog to neće, pomisli nevernik Viktor, jer onda na ovom svetu ne bi ostao ni jedan sunčani proplanak za pravednike i razigranu decu.

Sutradan htjede da se okupa u moru, da se odmori, da ne misli ni na šta. Dan sa sjajno plavim nebom, jakim vetrom i veoma visokim morskim talasima. Obala zemlje Izrael je jedinstvena, večno dugačka, bela crta peska od Libana pa sve do Egipta. Preporučili su mu prilično usamljeni deo plaže sa malim kioskom pred kojim se mogla piti kafa ili limunada, iznajmili ležaljka i suncobran. Valjalo je sići preko stotinu stepenika. Ali već na pola puta čuo je galamu bezbroj dečijih glasova. Šteta, pomisli, rado bi ostao sam pred pučinom, ali nije imao volje da se vrati.

Svako dete je u ruci držalo uže na čijem drugom kraju se visoko gore ljuljala šarena, mala letelica. I veće devojke su puštale zmajeve, pomalo su se stidele misleći da su isuviše odrasle za tu igru. Čak i učiteljice su držale užad u rukama i dva teško naoružana policajca, takođe prisutna, slučajno ili za nevolju, jer je u Izraelu uvek valjalo biti na oprezi, i oni su puštali zmajeve. Svi su puštali zmajeve i firmament, plavi svod visoko nad njihovim glavama i njihovim smehom, nebo Izraela puno višebojnih i srebrnih i zlatnih zmajeva koji su se leljali i igrali u vetru, a Viktor je plakao, najzad je plakao, najzad je bio oslobođen, jer je znao da su ti zmajevi na nebu Izraela duše dece ubijene u Aušvicu.

SMRT JEDNOG ARHITEKTE

dem gore!" reče Viktor Keleti. Rukovalac dizalice baci začuđeni pogled na šefa gradilišta pre nego što neraspoloženo oslobodi pristup.

„Vreme baš i nije naročito, gospodine profesore“, protestovao je šef gradilišta, pomalo uplašeno. „Ne znam da li... Moglo bi možda...“

„Ne znate da li sam isuviše star da se popnem na dizalicu od četrdeset metara? To je moja stvar, dragi moj.“

„Onda vi prvi!“ naredi šef gradilišta rukovaocu dizalice. „Izvolite, gospodine profesore, ali stavite šlem!“

Viktor skide šešir i dade ga šefu gradilišta, stavi na glavu tvrdi, žuti šlem. Zaista je bilo hladno, prečke merdevina ledene. Nije obukao rukavice, na pola puta ga spopade blaga vrtoglavica, za trenutak ga obuze nesigurnost, ali ne htede da se okrene. Skupi snagu, najzad stiže do kabine i baci pogled na gradilište.

Pružala se drugačija perspektiva nego gledano odozdo. Njegovom ateljeu nije stajala na raspolaganju mogućnost kompjuterske simulacije koja bi dočarala takav pogled. U najmanju ruku, on to nije znao, možda se nije dovoljno raspitivao. Još uvek nije voleo da radi sa kompjuterom, ali to nije hteo da pokaže pred svojim mladim saradnicima, koji su tako sigurno i bezbrižno manipulisali tim čudima. Mogao je sebi da prizove na ekran sve što mu je bilo potrebno, ali svoje skice radio je rukom i drugima davao da ih ubace u mašinu.

Gradilište kuće na ćošku delovalo je malo. Nije bila nikakva važnija investicija. Tek kada bi se posmatrali krovovi starih, velikih kuća u komšiluku shvatalo se koliko je beznačajna ta građevina. Četrdeset stanova, četiri lokala, garaža u suterenu. Još nije znao da li će uopšte nešto zaraditi ili, u najboljem slučaju, na kraju biti na pozitivnoj nuli. A projekat je i u arhitektonskom pogledu bio manufaktura. Zar su ljudi danas zaista želeli da stanuju tako skućeno, bez duha, u kutiji koja bi samo branila od spoljnog sveta?

„Mogu li?“ upita u tesnoj kabini rukovalac dizalice.

„Šta? Ah, tako! Pa naravno, naravno. Nemojte da gubite vreme. Radite u akordu?“

Rukovalac dizalice ga pogleda začuđeno. Ovaj čudak nije imao pojma.

„Naravno na vreme. Na satnicu.“

„Da, da. Da li vas smeta ako razgovaramo?“

Radnici dole učvrstiše betonsko gvožđe na kuku i dizalica povuče teret na najviši sprat, gde je već čekala oplata pripremljena za tavanicu od armiranog betona.

„Ne“, reče rukovalac dizalice i oprezno spusti teret.

„Odakle ste?“

„Iz Bosne.“ Mladi radnik nije bio razgovorljiv. Da li mu je bilo neprijatno da ga ispituje ili je toliko bio koncentrisan na svoj rad?

„Iz kog dela Bosne?“

„Iz Laktaša.“

„Znam ja gde je to. Selo pored Banja Luke. Onda ste po svoj prilici Srbin, zar ne?“

„Jesam.“ Zvučalo je rezervisano. Razgovarali su na nemačkom. Rukovalac dizalicom je dosta dobro govorio taj jezik. Prazni kamion se odveze, iza ugla se pojavi sledeći i stade pred gradilištem. Ulice su bile uske, strogo planiranje vremena i pogotovu transporta ovde je naročito važno, ali šef gradilišta je očigledno sve dobro organizovao.

„Ja sam rođen u bivšoj Jugoslaviji, u Banatu, da li poznajete taj kraj?“ reče Viktor sada na srpskom. Najradije bi položio ruku na radnikovo rame, ali pomisli da bi to bilo isuviše intimno.

„Poznajem. Tamo sam služio vojsku.“ Da li mu je glas sada zvučao malo mirnije?

„Da li ste već odavno u Austriji?“

„Četiri godine.“ A zatim uzvрати intonacijom kao da se boji da je to drskost. „A vi?“

Starac se nasmeja:

„Nekih trideset godina.“ Rukovalac dizalice oprezno pokrenu svoje poluge, već se dizao sledeći teret. Pre četiri godine? Taman blagovremeno da izbegne rat. „A kod vas je sve u redu? I kod kuće i ovde? Imate sve potrebne papire?“

„Kod kuće? Da. Sad kod nas ima mnogo izbeglica. Inače? Da, hvala. Bolje je negde drugde. Papiri? Ja imam... Ja sam stigao blagovremeno i imam stalan posao. Ali nije dobro za ženu i dete. Ne priznaju ih kao izbeglice, jer je moj zavičaj u Republici Srpskoj, a mi smo Srbi, razumete?“

Ali da sam ja ostao kod kuće, bio bih verovatno mobilisan, onda bih za ove ovde bio ratni zločinac. Sad se probijamo nekako..."

„Polulegalno?“

„Hoćemo da živimo zajedno, ali stalno se bojim da će njih prognati..."

„Biće već nekako. Vi ste mladi i zdravi“, pokuša da ga uteši. „To je glavno. Pa onda, želim vam svako dobro!“

Da li je nekako mogao da pomogne tom čoveku? Ovom jednom i njegovoj porodici možda bi čak mogao da pomogne ako bi pokrenuo sve svoje veze, ali to bi zahtevalo vremena i izvestan napor. A nije mogao da pomogne svakom samo zbog toga što je slučajno iz njegove bivše domovine.

Četrdeset metara je veoma visoko ako ti se malo vrti u glavi, ali morao je da se sabere i poče da silazi. Oprezno je nogom tražio sledeću, pa sledeću prečku. Rado bi silazio brže, hrabrije, kao nekada, ali bojao se da se ne oklizne. Najzad stiže na zemlju i prvo brzo skinu šlem i da bi obrisao znoj sa čela. Uprkos hladnoći počeo je da se znoji. Znao je da to nije dobar znak. Morao je da se savlada da ne bi zateturao. Šef gradilišta ga sačeka učtivo i pođe napred do kontejnera u kome beše kancelarija, tamo ponudi stolicu za rasklapanje, a sam ostade stojeći naslonjen na metalni orman.

„Što se vremena tiče sve ide po planu?“

„Da, gospodine profesore. Čak smo dva dana ispred plana. Nikad se ne zna šta će biti ako zime počne rano... Kasno smo počeli, ako smem da primetim..."

„Naravno da smete. Znam ja to vrlo dobro. Kasnili smo sa finansiranjem. Sve je teže u ovom našem zanatu... Pa znate i sami. Kakav je tim? Dobri ljudi?“

„Da... Šta da kažem? Malo su zbrda-zdola, ako razumete, šta hoću da kažem, gospodine profesore... Što se može dobiti.“

„Imate neke probleme?“

„Da. Dakle, imam dva Mađara, oni se ne mešaju, ali imam i nekoliko Hrvata, oni se ljute što je rukovalac dizalicom, onaj tamo gore, kod koga ste upravo bili, gospodine profesore, Srbin. Ljute se što on, koga nazivaju agresorom, ima ovde najudobniji i najbolje plaćeni posao. Ali oni za to nemaju potrebne kvalifikacije, šta im ja mogu?“ Šef gradilišta kao da je hteo da se izvini zbog toga. „Onda je Ceh za Srbina, tri Slovaka za Hrvate... Često se svađaju. Ja ne razumem šta kažu jedni drugima, jer im ne znam jezik, ali čujem intonaciju. I te kako čujem! Oni, naravno, urade sve što im se kaže, jer se boje da ne budu otpušteni. Ako

bi izgubili posao, morali bi da se vrate u svoje zemlje. Zbog toga je za disciplinu dobro ako se malo boje. Ali to nije dobro raspoloženje na radnom mestu, znate... Muka je sa svima koji dolaze odande s juga... Ja se stalno bojim da se nešto ne dogodi zbog toga što se uzajamno ne podnose. Neka nesreća na poslu, sačuvaj Bože, nešto namerno prouzrokovano ili šta ja znam. Šta da radim?"

„Recite im da smo u Austriji! Da ovde nema razlike između različitih naroda, ne sme da bude, inače nikada ne bismo postali ono što jesmo, gospodine Hirn.“

„Zovem se Hirn, gospodine profesore. Julius Hirn.“

„Oprostite, gospodine Hirn, mator sam, trebalo je da zapamtim vaše ime...“ Viktor se postide. Sve mu se češće događalo da pobrka imena. Nekada je realizovao ogromne projekte i znao na pamet stotine imena, bio je ponosan što je svakog saradnika lično poznao, umeo konkretno da ih pita za familiju, znao ko ima koliko dece, koga je napustila žena. Bilo mu je stalo do ličnog odnosa prema ljudima. Niko na njegovom gradilištu nije bio nevažan, svako je morao da živi u ubeđenju da ga cene kao dragocenog saradnika, onda bi svako dao sve od sebe.

„Nema veze, ne možete vi da pamтите svakog...“ smireno reče šef gradilišta.

„Trebalo bi, gospodine Hirn, trebalo bi! Vi ste jedini Austrijanac na ovom gradilištu?“ Starac primi k znanju začuđeno potvrđivanje glavom.

„Mislio sam. Kada ćete napraviti pauzu za ručak?“

Šef gradilišta Hirn baci pogled na sat:

„Sad je deset do dvanaest. Kroz deset minuta.“

„Ja bih rado pozvao kolektiv na pivo. Da li je ona gostionica preko puta pogodna?“

„Molim vas, nemojte, gospodine profesore! Nikakav alkohol u radno vreme! Ja sam to najstrože zabranio. Ako počnemo sa izuzecima... Molim vas, gospodine profesore!“

„Ma pustite tu glupu titulu. Dobro, kako hoćete. To je vaše gradilište, neću da vam se mešam, lako, znate, nekad davno u moje vreme nismo smatrali da je pivo neki alkohol... Dobro, dobro“, nastavi, pošto primeti Hirnov zabrinuti pogled. Zaista je svojevremeno bilo uobičajeno da se popije nešto sa svojim ljudima, ali ako danas ne sme onda, ne sme. „Da li imate nešto protiv da posle fajronta pozovete ljude na po gutljaj u moje ime? Ili vam je to neprijatno?“

„Sačuvaj Bože, nije, najlepša hvala u ime kolektiva!“

„Lepo, onda ćemo zvati mog šofera, on je parkiran tu negde blizu.“ Dade šefu gradilišta hiljadu šilinga.

„To je isuviše, samo nas je dvanaestorica!”

„Onda ponudite ljudima i rakiju uz pivo. Ili sok, ako neko ne voli. Šta ja znam... Ako ispadne više, nemojte biti škrti u moje ime, gospodine Hirn, nego mi pozajmite, molim vas, pa mi sutra javite, pa ću vam poslati razliku, važi?”

„Razume se, gospodine profesore, ali biće dosta i hvala lepo.”

„E pa dobar vam dan i nadalje!” Spremi se da krene.

„Vaš šešir!”

„Molim?”

Hirn pruži Viktoru elegantni, crni šešir sa širokim obodom.

„Ah, zamalo da ga zaboravim!”

Pre nego što sede u automobil, Viktor baci još jedan pogled na vrh dizalice. Nije ostao dovoljno dugo da pogleda na sve strane. Na primer, u pravcu opšte državne bolnice. Bože, to je bio mamutski projekat, a posle kakva svađa oko para! Zar bez korupcije zaista više ne može da se zaključi napola isplativ posao? I pogled u pravcu zavetne crkve, *Votivkirche*. Kako su se projektanti i izvođači osećali u ona slavna carska vremena? Da li su i tada liferanti kamena, mramora, greda i ostalog drveta za skele, stakla, kreča i alata, iako su radili za gospoda Boga, krišom sklanjali nešto i za sebe, ili nisu smeli ni da pomisle da varaju, jer bi to bio greh? Kad bi pomislio na vodotoranj koji je projektovao i podigao u Kuvajtu i na silno cenkanje sa tamošnjim dolarskim milionerima, verovao je da može da zamisli i tako veliki poduhvat kao što je katedrala. Ali sigurno je da mi danas isuviše žurimo, nemamo vremena ni za šta bitno, život prolazi u letu, pomisli Viktor, moj je takoreći već prošao. Reče šoferu da vozi u atelje.

„Da li ste ručali?” upita njegova sekretarica dok je skidao kaput.

„Nisam. Molim vas jogurt i moj keks. Da li je gospodin Lukas u svojoj kancelariji?”

„Da, naravno.”

„Recite mu, molim vas, da bude ljubazan da dođe kod mene.”

Viktor ne prestade da gricka svoj keks kad njegov gotovo trideset godina mlađi partner posle kratkog kucanja i ne sačekavši da mu se kaže da je slobodno ulete u veliku, šefovsku sobu. Arhitekta Lukas je uvek nekuda strahovito žurio, a bilo je pitanje da li njegova jurnjava ima cilja

ili predstavlja sama sebi cilj. Stupanje u Keletijev atelje omogućio mu je kapital njegovih roditelja. Svojim tempom hteo je i sebi i drugima da dokaže da zaista ima mnogo važnog posla i da svoju poziciju ne zahvaljuje samo finansijskoj snazi svoje porodice.

„Sedite, dragi moj. Bio sam na gradilištu u osmom becirku...”

„Znam, gospodin Hirn se javio telefonom. Bio je zabrinut kad ste se popeli na dizalicu!”

„Tako? Tužakao se?”

„Trebalo bi da se čuvate, gospodine profesore! Ali tamo je sve u redu, zar ne? Hirn je sposoban čovek.”

„Pa da. Izgleda da je sve u redu. Ja to i ne znam tačno, nisam mu gledao u papire. Hteo sam malo da pogledam svet odozgo. Recite, da li kompjuterski program može da se podesi tako da nam pokaže trodimenzionalnu sliku odozgo, recimo, kao da je snimljeno sa vrha dizalice ili iz helikoptera?”

„U principu trebalo bi da može. Zašto da ne?”

„Pa da se zumom vozi nadole?”

„Dakle, ja ne znam kako se to programira”, reče Lukas zainteresovano. „Ali zvaću gospodina Saboa.”

„To je taj koji nam je podesio program tako, da crteži izgledaju malo ležernije, prirodnije, ne tako savršeno egzaktno, zar ne?”

„Jeste. I to je bila jedna vaša dobra ideja, gospodine profesore, kad se to prikaže investitorima deluje... pa deluje upečatljivo, svakako... I pogled iz ptičije perspektive je dobra ideja, svaka čast, od vas uvek može nešto novo da se nauči.”

„Idem”, reče Viktor iznenada. Dugo je razmišljao o tome, ali do ovog trenutka nije nameravao da to sada kaže svom mlađem partneru.

„Šta želite da kažete?”

„Da idem. Da ostavljam posao.” Govorio je mirno. Samo ako ga je neko poznao vrlo dobro, kao baš Lukas, mogao je da primeti da je veoma uzbuđen i da se s mukom zauzdava. „Dosta mi je! Dosta mi je svega! Umoran sam. Sve sam zaboravniji. Takva mala gradilišta kao što je ovo u osmom becirku više me ne zanimaju, a nemamo u izgledu ništa ozbiljnije, što bi moglo da mi da poleta. Neću sačekati penziju. Idem odmah. Nameravam da 31. decembra napustim firmu, a dotle da dolazim samo koliko sam zaista još potreban da regulišem sve što je u vezi s mojim odlaskom. Hteo sam to prvo vama da kažem, pa posle da pređemo na regulisanje pravnih formalnosti.”

„Da li se nešto dogodilo?” upita Lukas iznenađeno. „Da li se ne osećate dobro?”

„Sa mojim zdravstvenim stanjem to nema nikakve veze“, o svojim sve češćim vrtoglavicama nije hteo ništa da kaže. „Kupio sam lep mali stan u domu za seniore, kako to sada zovu. U staračkom domu. U Koruškoj. Sa pogledom na planine i jezero. Prodaću što je moguće pre i svoju vilu sa svim što je u njoj...“

„Vašu vilu! Pa to je jedno od vaših remek-dela!“

„Ako i drugi tako misle, utoliko bolje, dragi moj Lukas, onda ću za nju dobiti više novca. Poneću dve-tri slike, nekoliko tepiha i malo posuđa, ali inače sve je za prodaju kako stoji.“

„A... Pa mene se to, naravno, ništa ne tiče, ali ako smem da pitam, gospođa Ilza?“

„Useliće se u apartman do mene. Onda u slučaju bolesti ne treba isuviše da se brinemo jedno o drugome, jer postoje medicinske službe i sva nega.“

„Ja nemam reči! Pa vi nemate još ni sedamdeset godina!“

„Šezdeset i pet. Taman dovoljno da se prestane.“

Odavno je bilo dogovoreno da će Keleti, kad se jednog dana bude povukao, svoj udeo firme ponuditi mlađem partneru. U poslednje vreme među njima je često bilo malih rasprava. Možda se radilo o staromodnom i modernijem nastupanju, a možda o sukobu solidnosti i lakomislenosti. Lukas bi govorio, tako, kao što stari to hoće, danas više ništa ne može da se zaradi, ne može da se dobije nadzor nad izvođenjem velikih radova. Između fantazije veoma poštovanog gospodina profesora i gole realnosti otvara se ponor... Završni računi kao da su davali za pravo mlađem.

„Poći ću verovatno na put oko sveta“, reče Viktor da bi premostio iznenada nastalu tišinu. „Ima veoma interesantnih ponuda. Ja sam još uvek radoznao čovek. I nameravam mnogo da čitam. Kao dete sam voleo da čitam, ali posle sam nalazio vremena samo za stručnu literaturu. Samo da bih savladao knjige na koje mislim potrebno mi je desetak mirnih godina. Toliko valjda još imam...“

„Kako da nemate! Pa vi ste zdravi i čili. Ja sam se već radovao proslavi vašeg sedamdesetog rođendana...“

„Koješta. Niste čak ni znali koliko imam godina. Pa lepo, ako vam to čini zadovoljstvo, rođendan možemo slaviti i kad ne budem više radio u firmi... Ako se kroz pet godina još budete sećali da sam ikada postojao. Da li vam se žuri?“

Lukas baci pogled na sat:

„Ne! Ne, sledeći termin imam tek...“ izvadi elektronski organizator iz džepa i značajno ga otvori. „Do pet nemam ništa određeno...“

„Hteo sam još nešto da vam ispričam, Lukas. Hteo sam još od kada smo uveli kompjuterske programe, ali posle ove posete gradilištu moram da vam kažem...” Viktor naruči konjak. Bio je dobar pripovedač. Mladi arhitekta je u početku bio nervozan što ga stariji partner gnjavi, zapravo je hteo da ide da igra tenis, jer nije imao nikakvog posla, ali slušao je sve pažljivije.

„Rat sam jednim delom proveo u logorima, to znate.”

„Znam, ali nikad niste hteli da govorite o tom periodu.”

„Neću ni sad. Ali kad sam se vratio iz rata i konstatovao da niko od mojih nije ostao živ, hteo sam što pre da zaradim svoj novac. Mogao sam kao žrtva fašizma da dobijem stipendiju, ali trebalo mi je više, pa sam radio i kao tehnički crtač. Ah da, već sam kao dete stalno crtao, čini mi se da sam oduvek znao da hoću da budem arhitekta... Zbog toga sam se upisao u tehničku srednju školu...”

Deo letnjeg odmora trebalo je provesti na praksi. Pošao je u Pančevo, direktor tamošnjeg građevinskog preduzeća bio je prijatelj njegovog pokojnog oca. Zbog toga je, iako tako mlad i bez završenog školovanja, naimenovan za šefa gradilišta jedne mašinsko-traktorske stanice.

„Moje prvo gradilište! Sa sedamnaest godina! Da li vi to možete da zamislite?”

Mladi sagovornik je klimao glavom. Još nikada nije doživeo svog starijeg partnera u takvom raspoloženju. Čak je pio drugi konjak, a pre toga je jeo jogurt, Lukas je veoma pazio na svoje zdravlje i čudio se kako to starac može.

Firma je Viktoru stavila na raspolaganje bicikl, tako je stigao do gradilišta na polju pred gradom. Lepo naslagane opeke, daske i grede, mala baraka kao kancelarija rukovodstva gradilišta i skladište. Rukovodstvo gradilišta bio je on. Pošto se predstavio paliru i radnicima klimnuo glavom, pod izgovorom da mora da studira planove povukao se u baraku. Nije imao pojma šta kao šef treba da radi.

Posle jednog sala se išetao. Radnici su stajali naokolo naslonjeni na svoje lopate i krampove ili ležali u travi pod bagremovima. Pred njima je stajala boca rakije. Pred mladim šefom, doduše, nisu pili, ali nisu je ni sklanjali.

„Zašto niste počeli?”

Palir mu priđe, uze ga pod ruku i povede u stranu, pa reče da ne zna kako se to radi. Na užasnuo Viktorovo pitanje zar on nije palir, odgovorio je da je završio kurs, ali da je sve dotle bio ribar na Dunavu.

„Šta kažete, Lukas? Takva su tada bila vremena! Svi su pričali o

socijalističkoj izgradnji, o veličanstvenoj budućnosti, ali su od ribara pravili palire, a učenike imenovali za šefove. Stajali smo pored svojih prekrasnih opeka i mirisavog, svežeg drveta, sa lepim planovima i kancelariji na zelenoj livadi, samo što nismo znali šta, zapravo, treba da radimo!”

Skočio je na bicikl i brzo se vratio u direkciju, otrčao kod personalca i sve mu ispričao. Taj čovek, kome Viktorovo gradilište očigledno nije bilo važno, samo je promrmljao preko svojih papira:

„Snađi se, družel!”

U dvorištu je stajalo nekoliko majstora i radnika. Viktor zamoli za pažnju i iskreno ispriča svoj problem. Nasmehaše se, ponudiše cigaretu, a jedan od njih predloži:

„To bi mogao Farkaš da preuzme!”

Stariji čovek sa sivim brkovima pod baburastim nosom u plavom radničkom kombinezonu, a sa jarko crvenim šeširom na glavi smesta počeo da se brani:

„Ja ništa ne preuzeti ne znati srpski...”

Viktor, danas star, tada veoma mlad, govorio je dobro mađarski, molio majstora sa crvenim šeširom, za koga su rekli da je iskusan zidar, da pođe s njim i da preuzme gradilište, a on, Viktor, biće mu prevodilac:

„Ali ja ništa ne potpisati!” upozori Mađar.

Viktor pojuri kod personalca, koji nezainteresovano pristade da Farkaša kao palira premesti na mašinsko-traktorsku stanicu.

„Nikada docnije ni od koga nisam toliko naučio, kao od njega!” Lukas se pitao kamo njegov partner sa svim tim smerama.

Na gradilištu mađarski majstor temeljno razgleda plan i zemljište, u uglu barake nađe stari nivelir, koga Viktor nije ni primetio, promrmlja da takav zarđali primerak verovatno ni u muzeju ne bi izložili, ali ga napolju namesti na tronožni stalak, postavi jednog momka sa letvom kao figuranta, počeo više gundajući nego govoreći da ga šalje naokolo, vireći kroz cev, zatim sekirom lično zašilji prvu letvicu i zabi je u travnjak, ponovo proveri poziciju kroz instrument, pokaza kako da se razapne užad i pokrenu ceo kolektiv.

„Ja sam stajao iza njega i čekao da li nešto treba da prevedem, ali radnici su razumeli njegovu mrmljanje, gundanje i gestikulaciju i slušali bez pogovora. Nije više bilo lenjih neradnika, svi su se trudili kao na nekom nastavnom filmu.”

Uskoro je daskama izložen rub buduće jame za temelj i Farkaš naredi:

„Hajdi, vi navaliti! Kopati!”

Zatim se obrati paliru koji je bio ribar na Dunavu:

„Sa libela meriti da li vertikalno ti znati sam, je li?“

Čovek klimnu glavom:

„Znam!“

„Zatim me povede natrag do barake“, nastavi Viktor da priča, „i reče rečenicu koju ću zapamtiti za celi život. Sa svojim neuporedivim mađarskim akcentom izjavi: *Ono zidar, koje može da pogleda plan, a ne može da zatvori očima i da prođe kroz gotovo zgrado, ono ne dobro zidar!* Da li vi shvatate, Lukas?“

„Da, da, veoma interesantno“, odgovori mlađi i nekako se savlada da ne pogleda na sat.

„Ništa vi ne shvatate! Pogledati plan i misliti u tri dimenzije, o tome se radi, to sam kasnije na univerzitetu nazivao filozofijom prostora. To sam hteo da predajem u okviru nacrtne geometrije. Ali svoju titulu profesora, naravno, nisam dobio za takva teorijska razmišljanja, nego za neke dosadne projekte. Kao metod sam svoju ideju mogao da primenim samo kod svog sopstvenog rada. Ali modernim aparatima se sva ta individualnost definitivno upropaštava, eto, to sam hteo da kažem!“

Mladi projektant se sada ipak trgnuo iz letargije:

„Kako vi to mislite?“

„Kompjuteri nam sve daju isuviše perfektno. Daju nam perspektivu, daju nam aksonometriju, sve kako treba, ali čovek počne da se oslanja na elektroniku, na nekakve unapred apstraktno programirane postavke, pa postaje nesposoban da sam nešto zamišlja. A pošto ni budući programer neće moći da pusti mašti na volju, mogućnosti će postati sve uže, umesto da se šire. Igre na kompjuterima su za decu, a ne za stvaralački rad!“

„Sada razumem šta želite da kažete, ali, oprostite, u principu se ne slažem. Jeste, na vašu opravdanu želju su nam napravili interesantniji program, tako da linije budu nacrtane manje precizno, baš kao da su povučene rukom, ali...“

„Znate, Lukas, prošlog leta sam bio u Srbiji, pa su me stare kolege pozvale na roštilj u jednu krčmu na Dunavu. Stara kuća, ali sa najmodernijom opremom. Možete zamisliti! Imali su, naravno, električni roštilj, ali gazda je na njega bacio pored mesa nekoliko vrbovih grana, da bi se osetio miris kao da se bajagi peče na ćumuru. Miris! Ali ne i ukus! Nije mi prijalo. Bar nije kako sam se takvog roštilja kraj reka sećao iz mladosti. E pa ti vaši dodatni programi za kompjutere su te proklete vrbove grane na električnom roštilju! Mi pravimo stripove, Julius, stripove za decu, a ne umetnost za život!“

Viktor je znao da preteruje, pa je slegnuo ramenima i dodao

umorno:

„I to je jedan od razloga zašto sam sit svega!“

Mlađi uzdahnu:

„Ako ipak dozvolite da i ja nešto kažem, umetnosti svaka čast, ali sigurno je da mi gradimo za život, za stvarnost!“

Lukas je odavno zamišljao kako će kao jedini vlasnik upravljati arhitektonskim ateljeom, ali sad mu se to približavalo isuviše brzo. Često je sanjario kako će sedeti za ogromnim stolom u šefovskoj sobi, ali ne odveć kako je saslušati različite predloge i posle toga samostalno donositi odluke, odrediti da li će se učestvovati na konkursima, potpisati definitivne projekte. Stanje prihoda baš i nije bilo suviše ružičasto. Nisu imali dovoljno kapitala, situacija je bila sve teže za ovakve firme srednje veličine. A stari je bio tvrdoglav. Kao svi matorci. Ovako se više nije moglo. Ali kako će biti upravljati sam Lukas još nije mogao da zamisli.

„Shvatam ja da ste se malo umorili, gospodine Keleti. Svejedno, ne bi trebalo ništa da odlučite na brzinu. Molim vas! Postoji mogućnost i da prosto uzmete duži odmor, zar ne, pa da krenete na taj svoj put oko sveta, a da ostavite otvorenim kada ćete ili da li ćete uopšte da se vratite. A ni sa prodajom svoje vile ne morate da se žurite, pretpostavljam da imate dovoljno svoje gotovine, inače...“

„Ne brinite, nemam nameru da vas požurujem sa isplatom mog dela...“

„Mene jedino brine kako se vi osećate.“

„To ste ljubazno rekli, Lukas. Pa onda pogledajte najzad taj svoj sat, vidim kako vam nozdrve trepere od nestrpljenja...“

Postiđeno, Lukas pogleda na zlatni sat i smesta ustade.

„Ako dozvolite, ja bih...“

„Dozvoljavam! Samo vi krenite, prijatelju.“

Pošto Lukas ode, Viktor morade da se uhvati za naslon stolice. Osećanje vrtoglavice, koje ga je spopalo, nije bilo neprijatno, ali čudno i jače nego inače. Krvni pritisak? Šećer? U njegovim godinama svašta je bilo moguće. Trebalo je odavno da ode na temeljan lekarski pregled. Moraće to na miru da nadoknadi. Ali pomalo se bojao šta će mu reći lekari. Uprkos tome, popi još pristojan gutljaj konjaka. „Donesite mi, molim vas, planove gradilišta u osmom becirku, gospođo Bauer“, naredi preko telefona.

To posle podne Viktor je presedeo nad planovima. Nije to bio nikakav važan projekat, otuda se do sada malo brinuo za njega, čak mu je pomalo išlo na živce da se bavi takvim sitnicama. Ali u današnje vreme svaki je posao bio važan. A hteo je da ne misli na druge stvari.

Sedeo je u tišini, ponekad zatvarao oči i u mislima prolazio kroz gotovu kuću, baš kao što mu je nekada davno, vrlo davno, savetovao stari mađarski zidar. Zamišljao je gde će biti koji prekidač za svetlo, kuda vode koje stepenice, kako će snabdevači prići lokalima, život u pojedinim stanovima, odlazak do vešernice, šta će se uraditi sa poluvlažnim rubljem, gde će se sušiti, prosto je video nosače kako se muče sa teškim nameštajem kroz uzani ulazni hodnik. Na jednom mestu ne bi uspeli da prođu, na primer, sa klavirom. Zašto bi ovde hteo da stanuje neko kome će biti potreban koncertni klavir? Takav instrument bi inače bio velik za dnevne sobe u tim stanovima. Ali zašto u toj kući ne bi stanovao i neki mladi pijanista koji je još daleko od mogućnosti da iznajmi svoju kuću? Ili neko želi da ponese divni, stari, izrezbareni orman, koga je veoma teško rastaviti na delove. Postojalo je jedno mesto gde je od zajedničke prostorije za ostavljanje bicikla i dečijih kolica mogao u korist hodnika da uzme trideset, ne, još bolje četrdeset centimetara i problem je rešen! Sa trijumfalnim osećanjem uze crvenu olovku i namerno naročito debelim crtama unese korekturu. Neko će to posle uneti u kompjuter, gde će delovati lepo i sterilno, kao da to nije nacrtao čovek, nego mašina.

Nosači kojima će biti nešto lakše zbog toga što se Viktor tog popodneva nije osećao dobro, pa je gotovo slučajno uzeo da još jednom pregleda projekat nezanimljive stambene zgrade, nikad neće saznati da je posao za njih mogao biti teži i kome mogu da zahvale za olakšicu.

Viktor ustade i priđe velikom prozoru. Tačno je tako zamišljao pogled kada je projektovao svoju kancelariju, već je tada nameravao da ponekad ustane, priđe prozoru i baci pogled u vrt sa nekoliko drveta koja su u proleće bila tako divna, a sada delovala tužno i napušteno sa svojim golim granama. Uselili su se u maju pre deset i po godina. Deset godina je brzo prošlo. To su bile najmirnije godine njegovog života. Kao detetu nikad mu nije palo na pamet da priđe prozoru i baci pogled u vrt. Nije se više precizno sećao drveća i leja cveća u parku oko kuće u kojoj se rodio i proveo prvih jedanaest godina svog detinjstva. Najvažnije su bile srne i pas bernardinac...

Priroda se u starosti gleda drugačije nego u mladosti, pomisli stari arhitekta. Dok si mlad, snažan i radostan, takođe primaš k znanju lepotu prirode, drveća, polja, mora i planina, ali kao nešto samo po sebi razumljivo. Tako jeste, tako mora da bude. Njegova guvernanta Ilza često ga je upozoravala na lepote ovog sveta i pričala o svom ocu, koji je njoj objašnjavao planine i šume, šumske zveri i biljke, ali tada je njemu, Viktoru, sve to bilo dosadno. O plimi i oseki, o tome kako sunce peče na

koži, o noćnom nebu sa zvezdama juga usred tropskih noći pod palmama nije razmišljao ni u Brazilu, lepotu je shvatao površno kao što zdrav čovek diše. Tek kad pomisliš na blizinu smrti počinješ da gledaš sjaj sveta sa sve više bolećivosti. Postaneš melanholični, rasplakani starac. Počinješ da se opraštaš. Zaplačeš gotovo bez razloga. Tek kad moraš da ga napustiš, postaneš svestan toga koliko je lep bio svet.

Kako su živeli i radili ljudi u svim tim zgradama koje je prvo zamislio, pa podigao? I u takvim jednostavnim kućama kao ova najnovija u osmom bečkom becirku? Zamišljao je da je on taj mladi klavirista koji se useljava u svoj novi dom. Ili nosač dok se muči sa velikim instrumentom. Uvek je tražio sebe u svim mogućim likovima u svojim projektima, a kada bi zamišljao život u njima, ponekad bi mu se činilo da je našao sebe.

Nije imao decu, ali na taj način će nekako nastaviti da postoji dok bude tih kuća. Ni one neće trajati večno, ali neke od njih hoće sigurno vrlo dugo.

Sećao se kako je sedeo u svojoj sobi u vili svog oca i radije crtao nego, na primer, bubao nepravilne francuske glagole. Sve što se dogodilo posle, skrivanje po Mađarskoj i preživljavanje u koncentracionim logorima, kao da je bila samo neka velika pauza. Dobro je što je uspeo da potisne taj period, često čak i da ga zaboravi. Sećao se studentskih godina i prvih gradilišta na kojima je, da bi pokazao da se ne pravi važan, radio svaki posao, zidara, tesara, električara, mešao beton i nosio gvožđe, ne shvatajući da se tek tako pravi važan i nervira svoje majstore. Miris drveta, cementa, maltera i znoja. Smrad amonijaka u ateljeima kada su se projekti još na taj način umnožavali. Ali pre svega se sećao trenutaka prave sreće kada bi nagnut nad tablom za crtanje sa šestarom tražio zlatni rez, kada je oprezno akvarelisao svoje projekte da bi bili lepi. Da, lepi! Ne samo praktični, lako izvodljivi, nego baš i lepi crteži! Pa večeri, smiraj dana posle napornog rada, mirisa i ukusa mesa na ćumuru, rakije koja se hladila u planinskom potoku. S tim je gotovo, definitivno gotovo. Znao je da je zaista vreme da pomisli na oproštaj.

Kada su se pedesetih godina granice Jugoslavije otvorile za svakog koje hteo da ode u inostranstvo, on je već bio poznati i uspešni mladi arhitekta. Bojao se da svoje moderne ideje neće uspeti da ostvari u domovini. Sve je moralo da se gradi što je moguće brže, bile su potrebne fabrike, stanovi, čitavi novi delovi gradova. Bilo je beskonačno mnogo posla, ali više se insistiralo na brzini, nego na novim idejama i solidnosti. A propao je i njegov prvi brak sa nešto starijom kolegicom.

Prvo se nastanio u Nemačkoj, zatim u Austriji, samo da bi mogao da

sledi svoju maštu, brzo je, kako se to zove, napravio karijeru, počeo da pobeđuje na međunarodnim konkursima, našao mogućnosti da osnuje sopstveni atelje u Beču, gde je dobio velikodušne kredite, preko Francuske se proslavio i na Bliskom istoku i u Južnoj Americi. Ipak je neke svoje ideale arhitekture po meri čoveka ako ne zaboravio, ali morao da potisne, međutim, ponešto je, činilo mu se sada u retrospekciji, ipak ostvario.

Nije često mislio na one tri godine u Brazilu, jer je još uvek bilo bolno, ali sada se prepustio i tim sećanjima – nije mogao drugačije. Biti tako mlad, gotovo još dete u logoru, to je bila najveća nesreća njegovog života, ali vreme u Brazilu, neshvatljivi uzlet u sreću, bio je drugi pol njegovog života. Na te dve krajnosti nije mogao da misli bez nekog čudnog straha, bez sumnje da li je to uopšte istina.

Koliko je godina u međuvremenu imala Gabrijela? Četrdeset? U svakom slučaju već je mnogo starija, nego što je bila njegova majka kad su je ubili.

Viktor ju je upoznao u gradu Belo Horizonte, gde je trebalo da projektuje kongresni centar, a njen otac bio je predsednik privredne komore i u tom svojstvu šef grupe investitora. Prvi put ju je video na prijemu u njihovoj palati. Upozorili su ga da mora da dođe u belom smokingu, što je bila prilika da ga prvi put u životu kupi. Svog oca Viktor je često video u smokingu, ali nikada u belom. Čudio se što ga je jedna lepa, veoma mlada, crnokosa devojka gotovo proganjala pogledima i saznao da je to domaćinova jedina kćerka. Pomislio je da je njegova domovina za nju isto tako egzotična, kao južna Amerika za njega.

Sledeće nedelje video ju je u baru svog hotela. Čim je ugledala Viktora, napustila je svoje veselo društvo i prilazila mu u uzbudljivo isečenoj letnjoj haljini. Setio se jednog Čaplinovog filma u kome lepotica prilazi Čarliju, Čarli se strahovito obraduje, ali tek na kraju shvati da ona ne prilazi njemu, nego nekom ko stoji iza njegovih leđa. Viktor se gotovo nehotice okrenuo da bi utvrdio koga lepotica želi da usreći, ali ona je prosto sela za njegov sto i pomalo uvređeno pitala zašto okreće glavu od nje, na to nije navikla! Nasmejala se kad joj je objasnio.

„Ne, ne! Tebi sam prilazila!” Njen engleski govor podsećao je na cvrkutanje ptica.

Spavali su zajedno još iste noći, ona je na sopstvenu inicijativu pošla gore u njegovu sobu. Viktor to nije shvatao. Gabrijela, koju su tako zvali samo njen otac i starija gospoda, za svoje prijatelje bila je Gabi, bila je lepa, prelepa, nije imala još ni punih dvadeset godina, bila je bogata,

Iako nije morala da radi ništa, radila je i kao simultani prevodilac. Bila je pametna, zavodila je koga je htela. Ona je za Viktora bila lik iz bajke, nedostižna iluzija, samo je na filmu video takve devojke, ali ona je htela njega i saopštila mu da hoće da se uda za njega, već je rekla tati, on nema ništa protiv. Viktor nije mogao da shvati zašto mu život pruža tako nezasluženu sreću.

Bez razmišljanja dozvolio je da ga zbog tog braka prekrste. Za Gabrijelu bi uradio sve. Ceremoniju venčanja izveo je njen deda stric, nadbiskup.

Projekat kongresnog centra sada je za njega dobio novi smisao, hteo je da ga izgradi za Gabrijelu. Polazio je od kabina za simultane prevodioce. Tek kad je njih zamislio krenuo je da crta veliku kongresnu i manje konferencijske sale, arhive, biblioteku, kancelarije, bife, restorane, velikodušno odmerene toaletne prostorije. Kad bi zamišljao gde stoje ogledala, video je kako se ona ogleda u njima, kad je projektovao fotelje, bilo je to za nju, zamišljao je kako se zavaljuje prekrstivši noge u pauzama između dva sastanka. Za nju bi žuborio mali potok sa kaskadama vođen kroz foaje, za nju je hteo da zasadi kraljevske palme pred staklenom fasadom. Prosto je video kako Gabrijela stiže u džipu na parking zaklonjen suncobranom koji istovremeno proizvodu električnu energiju potrebnu za zagrevanje vode, kako se liftom vozi do svoje garderobe, kako sedi u kabini većoj od uobičajenih za takve prilike sa mikrofonom pred ustima i slušalicama na ušima zavodeći slušaocce svojim glasom.

Posle se od svega toga nije ostvarilo ama baš ništa. Sve pare u toj državi tada su prebačene na izgradnju novog glavnog grada Brazilije, koji je kolega Nidermejer podizao u pustinji, a koga Viktor nimalo nije cenio.

Bile su to tri ne samo nezaboravno lepe nego i veoma naporne godine. Gabrijela je bila neumorna i neumerena, umela je da radi celi dan, ali takođe i cele noći da igra kao da joj san nije potreban. Za domaćinstvo nije morala da se brine, imali su poslugu, nije umela da kuva, smejala se kad bi Viktor ponekad gurnuo kuvaricu u stranu i stao za štednjak da bi kuvao za nju. Tada bi umela da se detinjasto obraduje, jer je volela čudne ukuse koje nije poznavala.

„Sve će to biti drugačije kada budemo imali decu!” obećavala je čvrsto se pribivši uz njega, jer bi on rekao da ne može da izdrži njen tempo. Svejedno bi se odvezli na plažu, Gabrijela je mnogo bolje plivala i ronila od njega i on se neprestano divio njenom gotovo dečaćkom telu u majušnom bikiniju, valovima, pesku, zvezdama na južnom nebu i prosto

nije mogao da shvati da sve to zaista postoji. Postoji za njega.

Tada bi ponekad pomislio na svoj prvi brak sa koleginicom u Beogradu koji ga je uspavljivao kao kasno uveče lenjir glavaš ili kutija sa šestarima u kancelariji.

Nikada nije shvatio zašto se Gabrijela udala za njega, baš za njega, a posle tri godine nije razumeo ni zašto joj je dosadio i zašto je iznenada odlučila da se razvede. Rekla mu je to tako otvoreno kao kad mu je saopštila da bi pošla gore u njegovu hotelsku sobu.

„Ali zar katolički brakovi mogu da budu razvedeni?“ primeti pomalo se ustručavajući.

„Pa ti znaš da je moj stric nadbiskup. Ja sam razgovarala s njim, on će već da udesi... To je moja briga. Hoću da imam decu. Mnogo dece! A to s tobom, nažalost, nije moguće...“

Decu je sad imala. Nekoliko godina razmenjivali su razglednice povodom Božića i rođendana. Poslala mu je fotografije sa novim mužem i decom. Morao je da prizna da je brkati, atletski građeni, suncem opaljeni lepotan bolje pristajao zu nju, nego on. Bio je iz ugledne domorodačke porodice, imao akcije i ergelu i nikad nije morao da radi. Zatim su se uzajamne poruke proredile i najzad sasvim prestale. Odavno nije imao vesti od Gabrijele.

Nikad je više nije video.

Nije ni majstora zidara Farkaša sa kao opeka crvenim šeširom, ali zaista je one četiri nedelje provedene s njim zapamtio bolje nego sve semestre i predavanja poznatih profesora. Od Farkaša je naučio da samoga sebe potraži u tek zamišljenim, još nepostojećim prostorijama. Od Gabi da ne veruje sasvim u doživljeno, da pomalo sumnja u stvarnost, da maštu shvati bar tako ozbiljno kao i realnost. U logoru kako se mora boriti da bi ostao živ,

Sad je bio slavan i usamljen. Primaio je ordenje i titule, ali je uvek naglašavao da je samo jednostavan neimar. Voleo je tu reč kao oznaku svoje profesije.

Šta bi bilo s njim da nije izbio rat, da mu nisu ubili oca? Da je kao sin veoma bogatih roditelja mogao da studira u Beogradu ili Beču ili Parizu? Arhitekturu, svakako arhitekturu, ali da li sa tako zagriženom marljivošću da bi što pre mogao da zaradi svoj sopstveni novac? Verovatno ne bi. Nekoliko puta je Ilzu pitao da li je kao dete bio lenj, a ona odgovorila to baš nije bio, možda pomalo komotan, svakako veoma darovit... Ali šta drugo da kaže bivša guvernanta o svom štićeniku?

Onda bi se verovatno sreo sa nekom valjanom devojkom, po svojoj prilici Jevrejkom, imao takozvani dobar brak, dobio decu, jer pre toga

nije bio ni u kakvom koncentracionom logoru, nije prtio vreće cementa, niti se napola smrzao...

Da li bi onda bio ovaj isti koji je svoje grozničavo čelo naslonio na hladno staklo velikog prozora stojeći u svojoj radnoj sobi ili neko posve drugi sa kojim njegovo sadašnje Ja nema nikakve veze, koga je jedva mogao da zamisli, koji mu, da se sretne s njim, verovatno ne bi bio naročito simpatičan? Jer, da je sve dobio bez mnogo truda, verovatno bi ostao u svom zavičaju, sagradio nekoliko malih kuća, fabrika, kancelarijskih kompleksa, možda sportskih objekata, naučio bi da igra tenis, uveče bi se kartao, učestvovao na balovima i proslavama u svom provincijskom rodnom gradu i danas bi svejedno bio star.

A Gabrijele pod tropskim nebom Brazila tada ne bi bilo u njegovom životu baš kao ni Aušvica i Buhenvalda.

I sad je sve prošlo. Da li je sve prošlo? Negde usred lepog pejzaža sagraditi naselje za srećne ljude, to bi bila ideja koju bi rado ostvario. Vodeći računa da ne ošteti prirodu, od dobrog materijala, koristeći energiju sunca i snagu vetra... Ali gde? Ko bi naručio takvo naselje? Da li bi trebalo da pokuša sam da ga finansira? Možda u Bosni? Kao eksperiment? Ponovo spojiti ljude raznih naroda? Da li da svog novog poznanika, rukovaoca dizalicom rodnom iz Laktaša, pita da li je to moguće? Na primer, baš blizu Banja Luke?

Samo je jedan trenutak ozbiljno razmišljao, ali je zatim odbacio realnost te ideje. Rat u bivšoj domovini isuviše ga je potresao da bi se posvetio njenoj izgradnji.

Bilo je već gotovo pet sati. Svakoga dana ostajao je u svojoj kancelariji do pet. Znao je da ga čekaju stara sekretarica i vozač. Primetio je da još uvek steže u ruci crvenu olovku. Baci je u zdelu sa ostalim pisaljka i priborom za crtanje na svom stolu.

„Idem polako, gospođo Bauer. Auto mi nije potreban, idem peške da se nadišem malo svežeg vazduha. Laku noć...”

Stigavši kući. Viktor polako prođe kroz sve prostorije svoje vile. Ilza nije bila kod kuće, verovatno je otišla na jedno od predavanja koje je volela. Sad bi rado nekom ispričao da namerava da počne novi život. A to se odnosilo i na nju, jer će i ona morati da se iseli. Prošetao je kroz kuću baš kao što je to učinio u mislima kada je na hartiju počeo da

nabacuje prve crte projekta. Od samog početka bila je za njega isuviše velika. Melanholično je posmatrao bele zidove, dobre slike koje je nakupio u toku života. Više od dve sobe u staračkom domu mu zaista nije bilo potrebno, ali tamo neće imati mesta za sve slike, male skulpture i dragocene komade nameštaja.

Sagradio je modernu kuću zapravo ne za sebe, jer je samo mislio kako će biti prikazana u stručnim časopisima. Sve vreme bi mu bio dovoljan i mali iznajmljeni stan.

Roditeljski dom, tu provincijsku imitaciju malog dvorca sa besmislenom kulom, naravno, nije uzeo za uzor. Bio je tamo neposredno posle rata, u kući je već stanovao novi direktor nacionalizovane fabrike šećera koji je znao sve o porodici Keleti, ljubazno pozvao Viktora na večeru, ali on to nije prihvatio, rekao je da bi mu to palo isuviše teško. Molio je samo za dozvolu da naslika kuću spolja, taj akvarel je još uvek visio na zidu njegove spavaće sobe.

Sedeo je tako sa rukama u krilu i nije se pomakao ni kad je čuo ključ u bravi. Već se smrklo, sobu je osvetljavala samo svetlost fenjera iz vrta, tako da ga Ilza nije odmah primetila, nego se naknadno trgla:

„Isuse!”

„Šta je?”

„Uplašio si me...”

„Pa valjda još smem samo tek tako da sedim...”

„Da, ali ovako sa rukama u krilu i utonuo u misli sedeo je tvoj otac pošto mu je advokat Madaras javio da su Nemci ušli u grad.”

„Gde si bila?”

„Na književnoj večeri, pričala sam ti...”

„Jesi. Zaboravio sam. E pa onda upali svetlost i sedni, moram nešto da ti saopštim.”

Ilza skide svoj crni mantil i ostavi ga zajedno sa štapom sa srebrnom drškom u predsoblju, poslušno upali svetlost i sede u fotelju.

„Bila si samo na književnoj večeri?”

„Zašto te toliko zanima šta radim? Bila sam i u crkvi.”

„Postala si religiozna pod stare dane?”

„Pre šezdeset i više godina sam čak i s tobom išla u crkvu...” reče Ilza zamišljeno. „Ne čitam očenaš, ako baš hoćeš da znaš, ne idem ni na ispovest...”

„A kako ćemo sa poslednjim miropomazanjem kad jednom dođe vreme?” pokuša Viktor da bude ironičan.

Ilza ne odgovori direktno:

„Rado sedim po crkvama. Najradije kad nema mnogo ljudi. Nije mi

stalo do službe, do svete mise..."

„Pa da. Govoriti kadiš je takođe sasvim zgodna ceremonija. Možda još nismo stigli dotle, ali nešto sam drugo odlučio definitivno. Napuštam posao. Rekao sam Juliusu da od nove godine više neću raditi. I da ću prodati vilu..."

Viktor je očekivao da će Ilza staviti neku primedbu, ali ona je ćutala. Morao je da nastavi:

„Nas dvoje ćemo otići u starački dom kao što smo se dogovorili. Da li se slažeš?"

„Svakako", odgovori kratko. Viktor je očekivao komentar, možda čak da se pobuni, jer u mestu gde je bio dom verovatno nije bilo predavanja i književnih večeri.

„Sve ti je teže da vodiš domaćinstvo, zar ne?"

„Ja se ne žalim, Viktore, ali znam koliko imam godina..."

„Putovaću!"

„Da, to možeš sebi da dozvoliš."

„Još uvek sam radoznao. Zanima kakav je, zapravo, ovaj svet."

„To je lepo. Ja više nisam radoznala. Ali ti si mnogo mlađi..."

„Neću ga projektovati!"

„Šta?"

„Veliki spomenik. Za pomen ubijenih u logorima. Ne znam kakav bi trebalo da bude. Opšte predstave o takvom monumentu bile bi da treba da podseti na herojstvo ili na žrtvu, ako može, još i na pobedu dobra nad zlom. Ali ja u sve to ne verujem, to ne osećam, ne mogu da izrazim..."

„Ne razumem šta želiš da mi kažeš..." reče Ilza obespokojena.

„Spomenik bi trebalo da bude nešto što će dirati u osećanja, podsetiti na sve što se zbililo, a još biti i lep, ne grozan. Znaš, u logoru je postojala jedna tačka ponižavanja preko koje se nije moglo dalje bez gubitka svakog samopoštovanja. Moral u smrti ne postoji. Ali smrt morala i te kako. Ja sam to doživeo. Verovatno i ti. Niko se nikad ne usuđuje da govori o tome. Možda nije ni moguće. To što su radili sa nama gore je od smrti, to ne može da se izrazi betonom, gvožđem, staklom, šta ja znam... Ne mogu i neću!"

„To je tvoja stvar."

„Ne misliš da bi to bila neka moja obaveza?"

„Ne. Zašto?"

„Pa da ubijeni to od mene očekuju. Otac i mama i... Gluposti, znam da su to samo fraze..."

Viktor shvati da neće biti razgovora o spomeniku. Ilza ga nije razumevala. Niko na svetu ga nije razumeo. Bio je umoran. Veoma

umoran. Sad nije imao volje čak ni da je gnjavi sa njenom pripadnošću Gestapou. Sedela je pred njim mršava, bleđa, kruta, uspravna u fotelji. Stara. Pre gotovo šezdeset godina, kad je došla kod njih, bila je vitka plavuša. Za tren se Viktor seti kako je jednom detinjasto plaho utrčao u kupatilo u kuli i video je голу. Prvi put u životu video je голу ženu. Setio se njenog osmeha, u prvom trenu zbunjenog, zatim blago ironičnog i pomalo prkosnog, osmeha na debelim usnama koje su izgledale kako je zamišljao usta indijanskog poglavice Vinetua. Sad joj je kosa bila sasvim bela, obrazi upali, ali izraz lica kao da se nije mnogo promenio.

„Šta ti je?“ upita Ilza.

„Ah, ništa. Da li se sećaš kad si sa mamom igrala uz zvuke gramofona?“

„Da, naravno“, odgovori Ilza iznenađeno. „Pomodne igre sam naučila od nje. Kasnije mi to nije bilo potrebno u životu. Nisam često igrala. Zašto pitaš?“

„Ne znam ni sam. Danas mi svašta pada na pamet. Nikad nisam dobro igrao. U Brazilu mi je to smetalo, ali bilo je kasno. Kad ste mama i ti htele da me učite, bilo je rano, bilo mi je dosadno kao časovi gimnastike u školi. Ali sa Gabi sam prosto morao da igram, znaš, u tropskim noćima, u belom smokingu... Pa to ti je. Ješću u gradu“, završi naglo. „Idem da se presvučem...“

Ilza ustade bez reči. Nije imala razloga da postavi dodatna pitanja. Viktor je učtivo pusti da prva izađe kroz vrata.

Viktor je najčešće večeravao sa Ilzom neku sitnicu, sendvič i čaj, zatim su igrali remi ili *Čoveče ne ljuti se* ili čitali svako svoju knjigu ponekad se upozoravajući na nešto zanimljivo. Ili bi on uključio televizor, onda bi se Ilza obično povukla ranije. Međutim, te večeri nije imao volje da ostane kod kuće. Pozvao je taksi, odvezao se do gradilišta u osmom becirku i svratio u gostionicu u kojoj je radnike častio pićem, a da nije bio prisutan. Trebalo je pre da se seti, da pravo iz kancelarije dođe i da sedne sa njima. Umesto da te ljude pomiri, da ih pita da li može da im pomogne, pustio je Hirna da im plati pivo i rakiju, koju su verovatno na brzinu sasuli u grlo. Zatim su promrmljali hvala lepo i otišli kući.

Kući? Svaki od njih povukao se u neku svoju sobu, verovatno

najčešće u sumornim zgradama u dvorištima. Pomislio je na srpskog rukovaoca dizalicom koga su mrzele njegove hrvatske kolege, a trebalo je da sedne sa njima, da im objasni da svi govore istim jezikom ili bar jezicima koji se toliko slični da se potpuno mogu sporazumevati... Da im se obratio na tom jeziku možda je mogao nešto da postigne, ali je u najmanju ruku morao da pokuša. Biće vremena i sutra. Ali znao je da bi bilo uzaludno.

Zadimljena prostorija. Mnogi gosti su se očigledno poznavali, razgovor je lepršao od stola do stola. Naručio je pluća u soku i pivo, čudio se koliko mu je prijalo. Zatražio je i drugo pivo. Da li je bila srećna ideja da dođe u takav lokal? Nije hteo da bude sam. Ilza mu večeras nije bila prikladna družbenica. Ovde, među stranim, sjajno raspoloženim, veselim, isuviše bučnim ljudima osećao se, međutim, još usamljenije nego u jednom tod skupih restorana u koji je mogao da se odveze, gde bi se ponekad sretao sa kolegama, gde bi večeravao sa damasnog čaršava sa srebrnim priborom, stari kelner bi ga pozdravio sa „O, gospodine profesore!“, jelovnik bio povezan u debelu, crvenu kožu, i gde bi dugo razmišljao koja boca vina najbolje ide uz odabrano jelo.

Iznenada ga spopade čudan nemir. Brzo plati, prosto istrča na vazduh. Stajao je pred ogradom gradilišta. Dizalica se pružila prema noćnom nebu, nadvisila stambenu zgradu koju je projektovao, u kojoj će ljudi stvarno stanovati onako kako je on zamišljao. Njegovo ime je dobro osvetljeno stajalo na tabli ispred gradilišta: projektant prof, dipl, arh. Viktor Keleti. Ali kad se ljudi usele, više se niko neće sećati projektanta. „Nomen est omen“, rekao je nekada njegov otac njegovoj guvernanti. »Viktor! Neka moj sin bude pobednik!“ Ponešto sam uradio na ovom svetu, tešio se. Spomenik holokaustu bio bi vrhunac njegovog stvaralaštva. Ali nije znao kako da ga zamisli, prosto nije znao, mučio se, jer se bojao da je to možda ipak viši nalog, ali nije imao snage da ga posluša.

Uđe u gradilište. Sjajan mesec, ponekad za čas prekriven žurnim, jesenjim oblacima. Zamračen kontejner sa kancelarijom. Zar nije bilo noćnog čuvara? Verovatno je krišom spavao. Ako bi ga Viktor potražio, pomislio bi da je vrhovni šef došao samo da njega kontroliše. Nije hteo da ga uplaši.

Zatim je stajao pred dizalicom. Prečku po prečku počeo da se penje po ledeno hladnim merdevinama usred žičane zaštitne cevi. Sada je na sebi imao deblji zimski kaput nego prepodne, smetao mu je. Nije mu bilo hladno. Stigavši najzad na vrh, nije mogao da otvori vrata kabine, bila su zaključana. Logično! Ključ je sigurno bio u kontejneru.

Viktor je stajao na uzanoj platformi pred kabinom. Pogled mu je padao na sive, blede, mesecom obasjane krovove, preko dvorišta kao provalije i na najviše građevine na horizontu. To su bila dva ogromna sanduka opšte bolnice sa bezbroj osvetljenih prozora iza kojih su ljudi imali bolove, patili, primali lekove, nošeni su na hitne operacije, umirali. *Zatvoriti očima i proći kroz gotovo zgradu.* To je u bolničkom kompleksu bilo komplikovano. Kroz gotovu zgradu valjalo je proći kao lekar, kao bolničarka, kao kuvar, kao zanatlija, kao ložič, kao apotekar, kao snabdevač, kao čistačica, kao student medicine, kao pacijent i kao posetilac. I trebalo je biti mrtav, biti leš koga odnose u mrtvačnicu, a da se po mogućnosti ne sreće sa živima. Biti mrtav na postelji na točkovima i još jednom biti vožen kroz dugačke hodnike.

Zvanično je bio katolik, kršten zbog svog braka sa Gabrijelom, nikad se nije potrudio da istupi iz te crkve koja mu ništa nije značila. Odluči da još sutra to učini i izričito testamentom zabrani crkvenu sahranu. Istog časa se pokoleba, da li bi mrtav katolik ipak još nekako ostao povezan sa Gabrijelom, tom komplikovanom, neuračunljivom, predivnom ženom?

Takođe je posmatrao reflektorima obasjanu siluetu crkve *Votivkirche*. On nije imao običaj da sedi u crkvama kao Ilza, ali je često stajao pred njima. Poznavao je većinu znamenitih sakralnih objekata na svetu prilično dobro, njihove tornjeve, kupole i svodove, njihovu nedostižnu akustiku kao vrhunce graditeljske umetnosti. Za njega su to bili najviši dometi arhitekture. Ni manje, ni više. Crkve su bile spomenici. Za koga? Za Boga? Ili samo za veru u mogućnost da Bog možda postoji? Zar Bog koji je dozvolio koncentracione logore, možda ih čak i hteo, da očisti čovečanstvo? Lepota katedrala, hramova i džamija bili su istorija arhitekture i kulture, i njihov smisao je bio da se dopadnu. Ali šta bi moglo biti važnije na svetu nego biti lep? Izgradnja spomenika holokaustu bila bi možda zadatak sličan izgradnji znamenite crkve, ali zar bi zadatak takvog spomenika mogao da bude samo da izgleda lepo?

Seti se katedrale u Belo Horizonte i Gabrijele, Gabi, zvuka orgulje i njenog deda strica, tog veselog, lukavog, starog sveštenika koji je delovao kao da zna sve na ovom svetu, a dao im je svoj blagoslov. Setio se i jednog karnevala u Rio de Žaneiru, zvuka sambe i mislio na zvezde, uvek nanovo na zvezde južnog neba. Ne misliti nikada više na Aušvic i Buhenvald! Čemu to? Gde je Viktoru uspevalo da bez ikakvog ograničenja bude on, on sam?

Zapravo bi se i ljudi mogli zamisliti i izmišljati, baš kao što je to rado činio sa građevinama i pre nego što bi bile gotove, ili sa projektima na osnovu kojih se ništa nije izgradilo. Kao sa kongresnim centrom u Belo

Horizonte. Kao što je u mašti prolazio kroz izmišljene kuće, u mašti radio i živeo u njima, mogao bi da zamisli i da živi zajedno sa ljudima koji ne postoje, a koji bi u fantaziji bili takvi i ponašali se tako kako bi on hteo. Tako dragi ili, ako bi mu to dosadilo, tako grozni. Zatvoriti oči i živeti sa gotovim ljudima? Da li bi Farkaš rekao *čovecima*? U mašti bi mogao da nastavi život i sa Gabrijelom kao da se nikada nisu rastali i da s njom ima čopor dece. Morao bi samo još da odluči koliko sinova, koliko kćeri... ili da zamisli da ima dece takođe i od prve žene, od kojih već ima i velike unuke? Sad će se povući i imati vremena, moći će sve to da zamisli i izmisli na miru. I tako da živi još jedan život. Koji će u svim detaljima određivati sam kao njegov tvorac.

Gde bi hteo da živi? U Beču, u kući koju stvarno ima? U Belo Horizonte? Ili da u svetu svojih želja kupi celo ostrvo u Karibima i sa svom snagom svoje mašte arhitekta da je izgradi za svoju veliku porodicu, za svoje pleme koje će izmisliti. Za svako dete sopstveni bungalov. Mnogo zajedničkih prostorija, mesta za igre i sportove, malo pristanište sa jahtama, motornim čamcima i jedrilicama, teren za pristajanje helikoptera... Selo za poslugu i zanatlije. Kad se sve to podiže samo u mašti, troškovi nisu važni. Obradovao se, to je odlična ideja. Čim bude smislio koliko dece i unuke da ima, počće planove da stavi na papir. Da nacрта projekte za te kuće i bašte, bazene i terene umeće sigurno još mnogo bolje nego da izmišlja ljude sa svim njihovim fizičkim i psihičkim osobinama i sposobnostima, talentima i hirovima.

Prilično dugo je stajao na uzanoj platformi dizalice usred jesenje bečke noći. Bilo je hladno, drhtao je celim telom, ali na to nije obraćao pažnju.

Nije ga iznenadilo kad ga je opet spopala žestoka vrtoglavica. Jače se držao za ogradu. Uprkos dva piva, oseti jaku žeđ. Svratiće u gostionicu još po jedno. Samo da savlada ovu mučninu. Zatvorio je oči, ali je nastavio da vidi obe velike zgrade, i modernu bolnicu i neogotsku crkvu. Da li su neimari koji su gradili hramove Božje bili srećni ljudi? Da je ikada u životu dobio zadatak da sagradi crkvu, kako bi počeo? Da li bi morao da zamisli kako kroz *gotovo zgradu* ide kao bogobojažljivi vernik? Kao orguljaš? Kao sveštenik? Kao anđeo lebdeći pod kupolom? Kao Bog? Kakvo huljenje, uplaši se, iako je bio nevernik. A zahtev da podigne spomenik za ubijene u koncentracionim logorima, zar je to bilo nešto drugo nego narudžbina katedrale? Da li još jednom da razmisli da li sme da odbije taj zahtev?

Polako poče da silazi, iako se vrtoglavica pojačala. Zatvorenih očiju. Zatim se okliznu zbog lakih cipela, ruke u kožnim rukavicama nisu

uspele da se dovoljno čvrsto uhvate za hladnu prečku i spreče pad. Bilo je gotovo nemoguće tako pasti nogama na dole kroz rešetkastu cev koja je štitila merdevine. Gotovo nemoguće. Ali ipak je beznadežno pao četrdeset metara u dubinu. Kada je ujutro rukovalac dizalice prvi stigao na posao, našao je na leš neimara i histerično vičući otrčao do kontejnera pred koji je upravo stigao šef gradilišta Hirn.

Ilza se nikad nije zadržavala u Viktorovoj spavaćoj sobi i nije dobro poznavala njegovu garderobu. Sad je morala da uđe u njegove intimne prostorije da bi izabrala odelo u kome će biti sahranjen. Setila se kako je posle hapšenja njegovog oca prvi put sama ušla u njegovu radnu sobu.

Skamenjenog lica posmatrala je redove odela, fijke sa košuljama, police sa cipelama. U ormanu je visilo najmanje stotinu kravata. Sede na visoku stolicu sa kožnim sedištem pored postelje. Više nije mogla da plače. Seti se odela deteta. Ona je svakoga dana određivala šta će mali Viktor obući, koje prilike zahtevaju belo matrosko odelo, kada treba da uzme kožne pantalonice koje mu je kupila u Celovcu. Njegova majka se nikada nije mešala, samo je hvalila:

„Opet si nam tako lepo obukla našeg Viktora...”

Izbor dečije odeće bila je njena obaveza, a sada je trebalo da odredi u čemu da ga sahrane. Starica mučno ustade da bi razmislila. Zatim se iznenada odluči. Seti se da je Viktor o Brazilu pričao kao najlepšoj etapi svog života i izabra beli smoking. Kakve sokne idu uz beli smoking? Nije bila sigurna. Valjda crne, svilene. Uz belo matrosko odelo dečak je, naravno, nosio bele dokolenice. Gde su košulje za smoking? Nađe ih uredno spakovane u naročite kutije. Uze i crnu leptir-mašnu. Niko neće znati kako je obučen u mrtvačkom kovčegu. Osim nje.

Viktorov šofer je odveze u kliniku gde se nalazio leš profesora Viktora Keletija. Odelo doneto u koferu primiše sa zaprepašćenjem, još nikada se u Beču odrasli mrtvac nije sahranio u belom smokingu. Ilza odlučno slagala:

„To je bila njegova poslednja želja!”

Da li je slagala? Nekako je pomislila da ga time povezuje sa lepom Gabrijelom u dalekom Brazilu. Trebalo bi u Viktorovom pisaćem stolu naći njenu adresu i obavestiti je o njegovoj iznenadnoj smrti.

Sahranu su organizovali arhitekti i drugi poštovaoci Viktora

Keletija, kao i kolektiv njegovog ateljea. Došlo je mnogo ljudi i hladno, već pomalo zimsko sunce ih je milostivo obasjavalo. Određena je rimokatolička ceremonija. Kod sekretarice, gospode Bauer, nalazio se testament overen od beležnika, ali u njemu pokojnik nije izrazio nikakve želje u vezi sa svojim pokopom. Ovde u Beču nije nastupao kao vernik, međutim, među njegovim dokumentima nađena je krštenica iz Belo Horizonte.

Ilzin dalji život u staračkom domu bio je garantovan testamentom, za najbliže saradnike ostavljena je po manja suma novaca, inače je zaostavština trebalo da se koristi u tačno određene dobrotvorne svrhe, za što je zadužen beležnik. Prodaju vile trebalo je da sprovede Lukas, koji je nasledio i Keletijev udeo zajedničke firme, pa da se ulije u taj fond.

„Niko od mojih rođaka nije preživeo rat. Od dve žene, koje su mi bile supruge, odavno sam se otuđio. Dece, nažalost, nemam. Živeo sam prilično usamljeno na ovom svetu”, stajalo je u testamentu.

Ilza je prvi put čula za testament kad je pročitana u njenom prisustvu. „A ja?” pomislila je. „Ja? Zar je iko mogao da živi usamljenije od mene, a ti si imao svoj svetski uspeh, svoje dve žene, a sada si me čak i ti ostavio...”

Kad je dosadašnji mlađi partner, a sada sam vlasnik arhitektonskog ateljea, pitao Ilzu koju bi muziku profesor Keleti zaželeo, nije znala šta da kaže, pa je samo šapnula:

„Bah i Mocart ne mogu da budu greška, zar ne?”

„Svakako da ne.”

Ilza je nepokretno stajala malo po strani u crnom kaputu, čvrsto stežući srebrnu dršku štapa. Bilo je otprilike isto društvo koje se sakupilo i povodom izložbe u Viktorovu čast. Tada nikoga nije poznavala, sada bar ponekog, mnogi su je pozdravljali uzdržano, ali učtivo, neki su poznavali njenu ulogu u Keletijevom životu, ali potom su se obraćali jedni drugim, poluglasno se pozdravljali, mnogi se grlili, počeli da šapuću kao da moraju da nastave neki razgovor koji su već započeli na drugom mestu.

„Ko je stara dama?” upita predstavnik vlade koji je došao da cenjenom sugrađaninu oda poslednju poštu. „Bliska srodnica? Da nije gospođa majka pokojnika? Da li treba da joj budem predstavljen?”

„Ne, gospodine načelnice”, odgovori arhitekta Lukas. „Majka profesora Keletija stradala je u Aušvicu. Dama je bila samo njegova guvernanta...”

Šef gradilišta Hirn pojavio se na čelu tima u osmom becirku koga je

Keleti na dan svoje smrti častio pićem pre nego što će iste noći pad sa njihove dizalice prekratiti njegov život. Hirn je bio zbunjen, crno odelo, koje je svojevremeno kupio za svoje venčanje, a od tada više nikada nije obukao, bilo mu je tesno.

„Znao sam da će se nešto dogoditi! Znao sam!“ šapatom je saopštavao Lukasu. „Ali tako nešto! Jadni gospodin profesor! Zašto baš na mom gradilištu, zašto? Šta mislite, da li će policija još mnogo da me gnjavi?“

„Vi ste dali izjavu, Hirn, zar ne? Ako još nešto bude potrebno, oni će vas pozvati.“

„Da li mislite da je namerno...“

„Bio je to nesrećan slučaj, gospodine Hirn!“

„Ali kako je mogao nogama na dole tako da padne? I šta je gospodin profesor usred noći tražio na dizalici visokoj četrdeset metara?“

„Gospodin profesor je pretrpeo moždani udar i zbog toga je pao. To se moglo dogoditi i na svakom drugom mestu...“

Lukas je najzad uspeo da ga se otrese i okrenuo se svojim kolegama, ali su mu i oni postavljali neugodna pitanja.

„Ne znam!“ ponavljao je bezbroj puta. „Da, da, jeste, ponašao se malo čudno, pogotovu poslednjeg dana. Ali pričao mi je veoma raspoloženo o svojoj mladosti i sve do kasno uveče radio na jednom projektu. I rekao mi je da hoće da ide na put oko sveta. Ali zar za arhitektu njegovog kova nije ipak nešto posebno da umre baš na svom gradilištu?“

„I smrt je na neki način putovanje oko sveta!“ reče dekan arhitektonskog fakulteta zamišljeno, uveren da je rekao nešto veoma značajno, a Lukas, koji je izgubio nadu da će ikada predavati na univerzitetu, dozvolio je sebi da ga pogleda prezrivo.

Na neki način se Keleti stvarno oprostio od njega, zašto bi ga inače zadržavao sa tom neobičnom pričom o mađarskom zidaru, pomisli Lukas. Ne, ne, bio je siguran da se njegov stariji partner nije namerno ubio, ali nešto ga je proganjalo, nešto neobjašnjivo i tajanstveno. Keleti je nešto naslutio, samo nije znao da ga smrt poziva na putovanje. I mladi arhitekta se sada osećao bolje, jer je bio uveren da je to lepše smišljeno nego ono što je dekan rekao.

Ilza je utvrdila da je sada suvišna na svetu. Samo Viktorova sekretarica, gospođa Bauer, pokazala je saučešće prema njoj i možda bar slutila šta je izgubila, prišla joj je, samo se kratko ustručavala, a zatim je zagrlila. Ilza je zahvalno klimnula glavom.

Noć posle sahrane Ilza je provela sama u velikoj vili. Nije morala

nikuda da žuri, mogla je da ostane koliko god je želela. Arhitekta Julius joj je naglasio da može da se preseli u starački dom kad ona hoće. Ali šta bi radila sama u tolikoj kućerini? Nameravala je da već ujutro počne da se pakuje.

Još je dugo sedela u udobnoj fotelji i razmišljala. Sećala se Viktora kao malog dečaka. Onog dana kad je stigla, kad ga je prvi put videla, uselila se u sobu na kuli. Tada je napola u šali očekivala princa iz bajke koji će doći po nju, aristokratsku gospođicu. Na belom konju! Morala je tiho da se nasmeje. Peter Jakš je, doduše, imao konje, ponekad su čak i jahali zajedno, ali princ iz bajke? Ne, to taj gestapovac svakako nije bio. Život nije takav, kakvim bismo ga želeli, kakav bi trebalo da bude, kako uobražavamo da bi mogao biti. Sada je znala da je Viktor bio njen princ iz bajke. Mali Viktor kome je oblačila belo matrosko odelo.

Kad je ona bila malo dete, njen otac je govorio: „Žene treba da ostanu u životu, ne muškarci, oni ne valjaju kad nadžive...” Preživela je i Viktora i pripremila mu beli smoking za poslednji počinak. Ko bi drugi to mogao da učini?

Pre nego što će leći, Ilza je otvorila prozor i bacila pogled na mračni vrt. Vazduh je bio tako hladan, da je pomislila kako je u brdima sigurno već pao sneg. Podrhtavala je, ali je opet morala da se nasmeje kad se setila da se i kokain u žargonu naziva snegom. Čudila se da nije tako strahovito tužna, kao što se bojala da će biti. Čitav dan se strahovito bojala ove noći, ali kada se najzad sklupčala pod toplim jorganom osetila se opušteno i dobro. Ostavila je prozor otvorenim, čitavog života je i usred zime rado spavala pri otvorenim prozoru.

Te noći Ilza je opet sanjala o čistini u šumi. Ovoga puta ona je bila sasvim prazna, a Ilza sama. Nije bilo ni Viktora, ni Barbare, a ni direktor Moric Keleti nije stajao na toj čudnoj napravi, na sedištu bicikla bez točkova, pomoću koga se proizvodila električna energija, sa omčom oko vrata boreći se za ravnotežu. Čak ni Ilzin otac u kratkim kožnim pantalonama, sa dlakavim kolenima i puškom na ramenu, za čiju se čvrstu ruku mogla držati, nije bio prisutan u tom snu. Ali ona se sećala svih tih ljudi čak i u snu i osećala se strašno usamljenom.

Sve glasnije zujanje bezbrojnih insekata zavladao je čistinom obasjanom suncem. Javio se ptičiji cvrkut, u krošnjama je laki vetar šuštao lišćem, a Ilza još uvek nije izašla iz senke. Zvuci prirode postepeno su se pretvarali u tako neopisivo lepu muziku, kakvu Ilza budna, u stvarnosti, u pravom životu nikad nije čula. Pomislila je da je tako nešto trebalo svirati na Viktorovom pogrebu.

Ilza je u snu tačno znala da se radi o snu, a takođe i da se više

nikada neće probuditi.

Kraj

Obrada: Disco Ninja

Beleška o autoru

Ivan Ivanji rođen je 1929. godine u Zrenjaninu. Proveo je 1944. i 1945. godinu kao Jevrejin u koncentracionim logorima Aušvic, Buhenvald i u radnim komandosima Buhenvalda.

Završio je srednju tehničku školu u Novom Sadu, studirao arhitekturu i germanistiku u Beogradu. Bio je nastavnik, novinar, dramaturg, pomoćnik upravnika Savremenog i Narodnog pozorišta u Beogradu, diplomata i Titov prevodilac za nemački jezik.

Važnija dela Ivana Ivanjija su romani: *Čoveka nisu ubili* (1954), *Dioklecijan* (1973), *Na kraju ostaje reč* (1980), *Smrt na Zmajevoj steni* (1982), *Jedna mađarska jesen* (1986), *Konstantin* (1988), *Preskakanje senke* (1989), zbirke pripovedaka: *Svako igra svoju ulogu* (1964) i *Druga strana večnosti* (1994), politički putopis *Pisma iz Havane* (1984) i zbirka eseja *Nemačke teme* (1975).

Većina pišćevih knjiga objavljena je i na nemačkom jeziku, delom u prevodu ili u novoj obradi autora.

BALKAN DOWNLOAD

Ivanji je preveo više desetina knjiga sa nemačkog i mađarskog jezika na srpski, kao i čitav niz knjiga sa srpskog na nemački jezik. Poslednjih godina živi kako u Beogradu, tako i u Beču.

Ivan Ivanji
Guvernanta

Urednici
Predrag Marković
Gojko Božović

Oprema
Dušan Šević

Korektor
Desanka Sandulović

Prelom knjige i priprema korica
„Stubovi kulture“

Izdavač
„Stubovi kulture“, Beograd
Gradištanska 15
tel.403-122,404-687
e-mail: redakcija@stubovi.co.rs
www.stubovi.co.rs

Za izdavača
Vesna Tešić

Štampa i povež
„Prizma“, Sopot

Tiraž
1000 primeraka